

LENGYEL MENYHÉRT

AMERIKAI NAPLÓ

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-TÁRSULAT KIADÁSA
1922

ELŐSZÓ.

Rövid idő múlva talán az is kortörténeti adat lesz, hogy 1920-ban a közep európai államokból Amerikába utazni nevezetes expedíció volt. Nemcsak beutazási s vízumbarrikádok miatt, — a közep hatalmak s az Egyesült-Államok között formálisan még mindig háborús állapot volt — hanem mert hat esztendeig úgy el voltunk zárva a világtól, hogy még egy sokkal közelebbi határ átlépése is nehézségekbe ütközött. — Midőn az óceánon első ízben átvitt a hajó, a láncaitól megszabadult ember örömét éreztem.

Ez az érzés még ezerszeresre fokozódott Amerikában. — Nem szándékom Amerikát újból felfedezni, de vallom, hogy mindenki, aki látó szemmel először lép az új világ partjaira, új Columbus, inert azt a szenzációs, milliórétegű, másféle emberekből népes birodalmat, ami Amerika, sem elbeszélésekből, sem leírásokból megismerni nem lehet, azt tapasztalni kell, mint ahogy a nagy természeti tüneményekről csak személyes tapasztalás útján szerezhethet igazi fogalmat az ember. Tehát én sem lépek fel azzal az igénnyel, hogy Amerikát meg-

ismertessem az olvasóval, — legfeljebb talán azt sikerül elérnem, hogy néhány ostoba s megrögzött előítéletet, bizonyos általánosításokat s hazugságokat, stereotíp jellemzéseket, melyekkel Amerika egyik-másik dolgát elintézték, kiirtok amaz emberek tudatából, akik könyvemet végigolvassák.

Bajos is volna Amerikáról olyan könyvet írni, mely lényegét megközelíti, mert ez az ország olyan, mint maga a végtelen tenger, mely körülveszi: folyton változik. Az a szigorú megállapítás, amit tegnap tettek róla, holnap értéktelen lehet. Amerikáról kétféle könyvet lehet írni: — egy víziós fantasztikusát — a művész könyvét — melyben Amerika ezerarcú lelke felvillózik, ezt talán később, ha időm s erőm lesz hozzá, — vagy pedig olyanfélé, amilyennel most kísérleteztem, egész egyszerűen elmondani, minden pretenzió nélkül: ezt láttam, ezt tapasztaltam. Szóval egy naplót, melyből azonban minden napló legőszintébb, legegységesebb részét, írója *belső* élettörténetét most kihagytam. Talán zavarta volna a külső megfigyelések folytonosságát.

Még le kell szállítanom a könyv értékelését, — semmiféle tudományos, szociológiai, mélyebben társadalmi vagy politikai számbavételre igényt nem tarthat — tulajdonképen nem is Amerikáról szól, csak New-Yorkról, ahol félévig tartózkodtam. Az egyetlen dolog, amivel részletebben foglalkoztam — mert különösen érdekelt — az amerikai színház, mert az a *métier-emhez* tar-

tozik. De viszont egy erénye bizonyosan van a könyvnek — nincs benne hazugság. Minden, amit leírtam igaz, vagy legalább én úgy véltem igaznak, A saját legszemélyesebb érzésem, amit elhoztam magammal: a szeretetnek és barátságnak olyan érzése, amit az életben csak nagyon ritkán egy-egy kiválasztott baráttal köt az ember. Ezt a nagy országot úgy meg lehet szeretni, mint egy vidám, dús fantáziájú, megbízható, erőteljes, nagyszerű fiatal barátot.

Akikkel odaát találkoztam, kezet szorítottam, szót váltottam, szemükbe néztem, életenergiájuktól frissültem, — amerikai ismerőseimnek, barátaimnak üdvözlét!

A Mongolia fedélzetén, 1921 május.

LENGYEL MENYHÉRT.

Indulás.

Berlin, 1920 november 3.

Kora reggel indultunk útnak. Míg a hoteltől a vasútig vitt a kocsí, a hűvös, télies hidegben a nagy elhatározások frissességét éreztem. Amerikába utazni békében is kisebb arányú vállalkozás volt — nekünk Amerika oly messze van s aránylag oly keveset tudunk róla. Most, igaz, minden európai Amerika után vágyik — jobban mondva: egy ország után vágyik, ahol nyugton hagyják, ahol az életlehetőségek szabadok, egy ország után, mely nincs megnyomorodva, kiéhezve, agyonkínózva, mint Európa majd minden országa, röviden egy olyan terület után, melynek földjén nem gázolt át a mocskos szörnyeteg: — a háború. Három hónapig szándékszem Amerikában maradni.

Hollandia felé megyünk, a német vonaton rendszeren, kényelmesen utaztunk Amsterdamiig. Csak a két határrevízió volt utálatos. Mint nagy betegségek után bizonyos utóbajok, úgy maradtak fel a háborúból ezek a macerálások, vizsgálatok, céltalan kutatások. A háború megdőglött, mint egy agyonvert polip, de csápjai és szervei még élnek s automatikusan mozognak tovább, szívják, bántják az embereket, nem engedik ki a szabad életbe. Ezek a revíziók figyelmeztetik az embert, hogy még mindig nem szabad lény, hanem csordába

terelhető »anyag«, mely fölött nehéz hatalmak rendelkeznek, még azután is, miután e hatalmak ostobasága végérvényesen kiderült...

Az utazás különben — a nagy cél felé menés tudata — kellemes. Csak itt-ott hasít belénk a fájdalom. Nehéz ám egy olyan kétéves kis lénytől hónapszámra elmenni. Harmatos frissességét, madárszerű pipiskélő hangját, végtelen báját nélkülözni. Olyan kevés igazán jó dolog van az életben, s íme, a legjobb, a legkedvesebbtől, egy kis gyermektől elmegy az ember, ha a kíváncsiság s az érdek hajtja. De mintha velünk utazna, oly sokat beszélünk róla s annyit foglalkozunk vele.

Amsterdam, november 4

Északi Velence — ezt a kifejezést biztosan már mások is kitalálták Amsterdamra. Hallatlan pittoreszk. Érdekes s szinte megmagyarázhatatlan, hogy germán, normann, szász és skandináv népektől határolva, honnan támadt ez a déli, meleg, rendetlen, festői atmoszféra.

Visszaútazás a békébe. Közép-Európa nyomorúsága után rendkívüli bőség. Különösen ez a tejes vajáradat szokatlan nekünk, annyira, hogy a megmaradt vajat még mindig elrakjuk, mert nem tudjuk elhinni, hogy még van belőle, hogy a következő étkezésnél megint újból kapunk.

Mélységes meghajlás a múzeumban Rembrandt »Éjjeli őrség«-e előtt. Megint azt éreztem, mint tíz évvel ezelőtt Londonban a National Gallery Rembrandt-termében, hogy itt minden művészetén túlmenő kísérteties dologgal állok szemben. Ezek az alakok nem festve vannak, hanem kilopott lelkekét láncolta a vászonhoz a nagy varázsló — s ha egyedül van az ember a teremben, félni lehet,

hogy a régi figurák kilépnek rámaikból. Rembrandtnál található fel a legnagyobb művészi intenzitás, amivel valaha alkotóerő dolgozott.

Óriási kultúra terméke Rembrandt, aki nem lehet különálló jelenség. Iskolájának s kortársainak képein előttünk áll az a jólétben fuldokló, fényűző, lakomázó, dúsgazdag holland társadalmi osztály, mely ezt a kultúrát teremtette. Biztosan nagyon kevesen voltak, talán csak néhány százan, s körüiütbük a világ népsége állati sorban tengődött — de ez a kevés számú emberre koncentrált bőség, jólét, fényűzés és művészetértés s megbecsülés volt mégis talaja Rembrandtnak, aki köztük — s ez a művész paradoxonja — szegényen és tönkremenve élte le életét — csak a fényűzés álmait kapva a kortól.

Rotterdam, november 5.

Rotterdam zsúfolt kikötőjével, hajósaival, munkásaival, csapszékeivel, matrózaival, sajtáságos alakjaival a megelevenedett ifjúsági regény. Ha a kikötőben járok, tisztára az az érzésem, mint mikor diákkoromban Jules Verne-t olvastam.

Hajóraszállás. Meglep a hajó nagysága, tökéletes berendezése. Megint a hatévi közép európai nyomor éles és nekünk nagyon szembetűnő kontrasztja e nagy úszó hotel fényűző ellátása. (Még folyton ez tűnik először szemünkbe.)

Figyelmemet nem az első és második osztály, hanem a fedélköz utasai foglalják le. Ezek a mohó és friss energiák, melyek Amerika felé igyekeznek. Az első osztályon a beérkezettek vannak, ott alant a fedélközön fantasztikus zsúfoltságban s a nyomor s, szenvedés bélyegével sötét arcukon, az elindulok. És sok gyerek, koravén arcú zsidó fiúk, micsoda

indulások, pályák és sorsok csirái vannak egy ilyen fedélközön.

Tömegében mily csúnya az ember! Csak az a szép, amit róla és sorsáról álmodunk.

A hajón, november 7.

Az első ilyen nagy tengeri út mégis nagy élmény. Sajnálom, hogy ez kimaradt a kedves meghalt Jenő öcsém korán bezárt életéből.

Boulogneban új utasok szálltak a hajóra. Megható volt egy szikár öreg ember búcsúja a feleségétől, aki a francia hajón maradt. Nem intettek, nem csináltak semmit, csak nézték egymást, míg a két gőzös eltávolodott . . . De milyen nézés volt ez!

Nem írok dátumot — a hajón egyik nap igazán olyan, mint a másik. Külsőleg nem történik semmi. Lido, szegény nem jól bírja a tengeri utat — sokat szenved. Pedig nincs viharunk, — csak »magas tenger« van. A társaság lassanként meg-, elevenedik. Ha az ember jól közéjük néz, egyéni sorsok tűnnek elő. Itt van például egy kis vadmacska, egy tizenkilencéves fékezhetetlen fiatal asszony, aki soha sincs a férjével. A kabinban irtózatosan veszekednek, a nő veri, karmolja a férfit. Története, — amint hallom: — a lány egy fiút szeretett, aki nem akarta elvenni. Dacból férjhez ment egy másikhoz. Ekkor az első fiú jelentkezett, de már késő volt, már a nőt viszik, — szállítják Shanghaiba, mert az új férj ott lakik. Tulajdonképpen a hajón jött rá, milyen ostobaságot csinált. Ha ez földet ér, úgy elszalad az urától, mintha soha sem lett volna vele.

B. kisasszony, fél-amerikai, úgy látszik azt tűzte ki életcélul, hogy állandóan mulattassa az

embereket. Tünetmentes testi munkát végez, legalább hatszor öltözik naponta. Egy kedves idős skót, komoly, szimpatikus üzletember, akiről később kiderült, hogy homoszexuális, a barátjával utazik. Kedves magyarok. Rettenetes ordenáré lengyel zsidók Amerikából — jó ruhába bujtatott s fürdéshez szoktatott lócsiszárok. Egy amerikai filmriporter — aki most jött Oroszországból — a szovjetet fényképezte. Néhány nagyon intelligens ember. Érdekes, amit mondanak, hogy az Állam, melyet Amerikában olyannak képzeltem, mint egy jól működő kereskedelmi bürót, vagy bankot, — ott is szintén slamos és korrupt. Milliós értékek mennek tönkre a kezén. A vasutakat, melyeket a háború alatt átvettek, a tönk szélére juttatták, — csak most fognak magukhoz térni, hogy visszaadták tulajdonosaiknak. Az állam e gyámoltalanságát érezve, Amerikában főszabály, hogy az Állam csak a rendet tartsa fenn, de mentől kevesebbet avatkozzon kereskedelmi, üzleti, nevelési, vallási ügyekbe. S ez az álláspont teszi azt, hogy Amerika oly hallatlan fejlődött. Mikor a háború alatt az államhatalom természetesen nagyobb szerephez jutott, rögtön akadozni s fulladozni kezdett az ország.

Azt gondolom, az amerikaiak azért boldogulnak, mert egy célra koncentrálják minden erejüket s nincsenek handicapelve felesleges műveltséggel és filozófiával.

Talán az a túlzott és felfokozott üzem is csak ópium az élet fájdalom ellen.

Az Óceán közepén egy kis vitorlás jelent meg — nyolc ember ült benne. Honnan, merre e végtelen víz közepén? Úgy tűntek fel, mint a régi kalandorok ivadékai.

Mégis — gondolom olykor — vakmerő és

elbizakodott állat az ember, hogy ilyen szerkezetet készít magának, mint ez a nagy hajó — s rábízta magát. Az Óceán itt — távol a partoktól — ijesztő és hatalmas s ezek az emberi hangyák itt a hajón olyan öntudatlan bátorságban mászkálnak kis alkotmányukon, mintha semmi bajuk *nem* történhetne ... De ép így hajóznak végig az egész életen, egy törékeny, minden percben elsüllyedhető bárkán.

Amerikai optimizmus: nem sokat gondolkozni a dolgok felett — nem hagyni időt, hogy a rossz esélyek is számításba jöjjenek. Aki mindent végiggondol, utoljára is mélységekhez és sötét pontokhoz jut. Az igazi gondolkozó csak pesszista lehet.

Hát a láthatatlan fűtők, e nagy hajó legfontosabb szervei, akik derékig vetkőzve a mélységben végzik állati munkájukat, — nem is tudunk róluk. A fedélzeten jelmezbált táncol az estélyi ruhás közönség. Akármilyen emberi csoportosulás jön létre — mint amilyen például egy hajó — kicsiben megvan rajta a társadalmi szakadozottság, mely a nagy emberi társadalmak sajátsága.

Jelmezbált! — Ezt is régen láttam utoljára. Általában: a hajó sokat visszahozott a régi, elsüllyedt idők gondtalan kedvességéből. S még hozzátevé azt, ami jellemző az angolokra és amerikaiakra, hogy náluk a humor l'art pour l'art humor, nem úgy mint Európában, különösen Magyarországon, ahol mindig valaki rovására, kigúnyolására megy a mulatság.

Úti olvasmányok: Keynes, A béke gazdasági következményei. Megint rájöttem, amint annak idején Norman Angelnél tapasztaltam, hogy ha egy angol okos, az tévedhetetlenül, felesleges metafizikáktól menten, objektíven okos — a legtisztáb-

ban látó, — sajnos, az emberi ügyek intézésénél nem az okos emberek számítanak. A háború dolgában nem császároknak, hadvezéreknak, politikusoknak volt igazuk, hanem egyes-egyedül Norman Angelnek, aki már évekkal a háború kitörése előtt megírta a *Great Illusion*-ban, hogy a háború rossz üzlet győztesre, veszítőre egyaránt. Bebizonyította számokkal, adatokkal s nincs egy következtetése, mely hamisnak bizonyult. Most époly igaza van Keynesnek, mikor a békéről beszél. Mily reménytelen ostobaság, hogy az emberi csorda ügyeit mégis nem az okos és arravaló emberek intézik, hanem olyanok, akik éppen az emberiség ellen, az örök háborúk érdekében dolgoznak.

Angyali szelidségű kedves lény a stewardunk Barnett.

Amerikából máris van üzenet — sirályok jelennek meg a hajónk körül — ezek már onnan jöttek.

Holnap New-Yorkban leszünk.

New York—Velece.

November 17.

Reggel korán felébredtem — a hajó áll — azt hittem, már a kikötőben vagyunk. Rohanok a fedélzetre — nem látni semmit. Megakadtunk valami zátonyon s csak későbbben mozdhattunk előre. Végre New-York. Mindenki a fedélzeten. Sablonos magyarázatok. Ez itt a Szabadság-szobor, az Long Island... A tenger megelevenedik... sok-sok kis és nagy hajó. Sajnos, nincs idő szemlélődni, vizsgálatok a hajón — útlevel — sa podgyász után kell nézni. Mire ismét a fedélzetre jutok — már áll a hajó s ház-óriások — ház-templomok —

ház-havasok merednek előttünk, felnyúlva bátran az ég felé, — csúcsaikon, mint a valódi hegy-csúcsokon fehér füstcsomók imbolyognak. New-York.

Kiszállás. Riporterek, mozifényképezők raja lep meg bennünket. B. nagyon kedvesen fogad. Van lakás. Tulajdonképen hotelbe szerettünk volna menni, de ő privát lakást vett. Elintézzük a podgyászt. S aztán a B. autóján be a városba. De még a kikötőben — nem csodálatos? — Lido véletlenül találkozik egy rokonával, aki gyerekkora óta nem látta s most mégis felismeri.

Esős, csatakos idő. A parton sötét munkás-arcok. Kellemetlen benyomás — talán azért, mert mi agyongyötört európaiak mindenütt nagy szociális bajokat sejtünk. B. azt mondja, tényleg óriási a munkanélküliség. De ő ezt úgy jegyzi meg, mint azt, hogy az idő esős.

Keresztülvágatás a városon. Leszállunk a lakás előtt. Csendes utca — jó környék. A csengetésre senki sem jelentkezik. Ez az első meglepetés — magunknak kell a podgyászt az elsőemeleti lakásba felcipelni. Házmaster? Szolga? Szobalány? Nincs, vagy ha van, nem azért van, hogy más helyett végezze a fizikai munkát. . . . Akkor hát magunk. De hát ez olyan borzasztó? . . . Nem. Nem esik le tőle az európai úr koronája.

A lakás szép. Nagy dolgozószoba remek könyvtárral. Jó hálószoba s természetesen óriási fürdőszoba. Ez csak most tűnik fel, mert később annyira magától értetődik, hogy a legkisebb szobához is fürdőszoba tartozik s oly természetes az állandó meleg víz, hogy nem érdemes róla beszélni. Milyen nyomorult földről jövünk mi, ahol az állati lét ilyen primitív feltételeit sem lehetett már megtalálni.

Valami jó vendéglőben lunch. Félórája vagyok New-Yorkban. Nem tudom, micsoda impresszió

benyomása alatt, teljes komolysággal kijelentem, hogy én a magam részére a boldogulás semmi lehetőségét nem látom Amerikában. Lidó és B. hangosan felnevetnek.

Megint haza, — megmosdunk, felöltözünk s aztán neki — várost nézni. Már esteledik — nekünk egész szokatlan tűztenger, fényár ... A Broadway annyira vakítja a szemet, hogy komolyan azt hiszem, bele fogok betegedni . . . B. magyaráz — itt a színház-negyed — ötven színház van egymás mellé zsúfolva s egy csapat nagy kinő — s ez mind a legfantasztikusabb módon, a legraffináltabb világítási effektussal igyekszik magára felhívni a figyelmet . . . Közben óriási házak, nekünk egész szokatlan építkezési formák, keskeny, rendkívül magas, egy vonalú épületek — rengeteg élet, mozgalom, — nagy üzem. Első érzésem — tréfa az egész — egy nagy Luna-park, viccből épített 40—50 emeletes házakkal — de nappal ki fog derülni, hogy csak fából s vászonból van az egész, — nem komoly dolog.

Azonban egyre erősödő hatalmas impresszió. Már is látom — száguldva utcáin s átadva magamat az első érzéseknek, hogy ez az első modern városa a világnak, mely minden várostól, amit eddig láttam, tökéletesen különbözik.

Este találkozás Yiçivel, aki két nap múlva már megy Londonba. Örülök neki, kedves, okos fiú, régi barát, hat éve nem láttam, a háború alatt New-Yorkban élt. Megváltozott — lesoványodott — tartózkodóbb lett — de ezek külsőségek — pár perc múlva megint teljesen együtt vagyunk. Később felmegyünk hozzá — zongorázik. Ablaka, 20 emelet magasságban, a Central Parkra néz s elsötétített szobájából most megdöbbenően s lenyűgöző erővel emelkednek fel előttünk New-York körvonalai,

fényei, házai. Különös, óriási város, túlnöve az emberi alkotóképesség keretem, — természeti tünemény.

Fáradtan érünk haza. De mikor magunkra maradunk, nevetünk és ujjongunk, hogy itt vagyunk.

November 18.

Mikor gyerek voltam, bő fantáziával, mely a csillagokig repül, sokat képzelődtem mindenféle dologról — életről — nőről — tengerről — sikeréről — városról... S talán azért lett később oly szomorú az életem, mert a valóság mindig rideg s szegényes volt a régi fantáziához képest, — minden alatta maradt annak, amit vártam, — nem is érthette el, mert most látom, azok a gyerekkori fantáziák a *népmese* csodás elemeiből szövődtek. Emlékszem, mily csalódás volt nekem, mikor mint falusi gyerek Budapestre kerültem — a város. Hát ez az egész? — gondoltam csüggedten és csalódva — ez a nagy város? Nem ilyennek képzeltem ... S épp ily csalódás volt a részemre Berlin, — sőt London is... Tudtam a nagyságát, de nem éreztem a monumentalitását. Nekem a Városról egész más képzetem voltak. S emlékszem, mily rendkívül le voltam sújtva, mikor egysz^r Londonból Parisba jöttem — este érkeztem meg, s London forgalma s fénye még a füleimben s szemeimben volt — egész kétségbe estem tehát Paris szegényes éjjeli életén: »Micsoda sötét mezővárosba jutottam« — kiáltottam fel komikus kétségbeeséssel. (Később nagyon rájöttem Paris bájára — csak azt akarom jelezni, hogy a város külső képe, megjelenési formája még másként élt fantáziámban, mint ahogy a valóság elém hozta.)

New-York az első város, amely nemcsak

kielégítette, hanem felülhaladta a fantáziámat. New-York: A Város. Nem lehet valami zsúfoltabbat, hatalmasabbat — modernebbet elképzelni. New-Yorkot a mai ember építette, a mai méreteknek felel meg, — a ma liheg benne, a ma nyújtja épületormait az ég felé . . . Azt lehetne képzelni, hogy akik ezeket a harsány épülettömböket felröpítették a levegőbe, akik ezeket a vonalakat és síkokat belerajzolták a térbe, azok semmiféle más építőstílust nem ismertek — ezért tudtak annyira bátrak, modernek, maiak lenni. Ezt a gyökeres szakítást a múlttal még csak azoknál lehet megtalálni, akik az új után való elszánt lihegésben befogták szemeiket s füleiket s új képeket vizionáltak maguk elé: a kubistáknál. És valóban, első impresszióm New-Yorkról az, hogy kubista város.

De nem erőszakoltan új. Tudjuk fejlődésének törvényeit. Adva volt egy keskeny sziklás földszáv, egy óriási mértékben növekedő s rendkívüli üzleti forgalmú kikötőváros részére. A város nem terjeszkedhetett széjjel, tehát magasságba kellett mennie — ebből támadt építészeti stílusa, mely — ha mindenáron a múltból akarunk hozzá hasonlatot keresni, egy új friss gótikának felel meg leginkább.

Csodaszép. Nem tudom, honnan eredt az európai legenda, hogy New-York csúnya. Csak azok láthatták csúnyának, akiknek az új művészet sem festésben, sem zenében, sem építészetben nem jelent semmit . . . Igaz, festőnek, írónak, zenésznek könnyebb dolga van, ha korát, mai érzéseit akarja kifejezni — támadtak tehetségek, akik heroikusan tudtak szakítani a múlttal, — de az építésznek — különösen Európában — nagyon nehéz új fantáziáit megvalósítani. Az európai város köveiben egész múltja le van rakva — az egymás után

következő korok mind nyomot hagytak építészetén, melyhez egy gyáva, habozó s tehetségtelen modernség csatlakozik. Nem is lehet ez az építkezés elhatározottan és frissen modern, mert ríktó kontrasztot alkotna a többi régi épület mellett, tehát opportunus, alkalmazkodó, tehát nem teljes lélek-ből csinált — nem igazán mai, — nem fejezi ki korát — nem szép. New-York új építésze azonban hatalmas és szép, mert tiszta egységes stílusú s mai fantáziánk, álmaink, elképzeléseink öltenek benne testet. New-York az új építőművészet szempontjából annyit jelent s époly szép — mint Velence a régi művészet szempontjából ... S ezt az új stílust épügy tanítani fogják az iskolákban, mint a régi építészeti stílusokat ...

Kik voltak mesterei? Ha utána néznék, biztosan megtalálnám a neveiket, de mégsem kutatom, mert az épületekben — dacára nagy változatoságuknak — olyan egység van, mintha egy ember hozta volna őket létre . . . Egy óriás járt-kelt itt, aki a maga képére, nagyságára a maga szükségletei szerint formálta az épületeket, melyek előtt az európai törpe Gulliver csodálkozva áll meg .?. Ez az óriás pedig a huszadik század világszelleme mely megkezdte az egységes birodalom építését a földön, a határok szétdobását, a nemzetközi forgalom végleges felszabadítását — a gazdasági erők eddig nem sejtett kihasználását — s ennek az eljövendő új világbirodalomnak már kész fővárosa: New-York . . .

Mi nem tudtuk meglátni, ami felé az épület-tömbök merészen mutatnak — az igazi új világ most felvillanó képét. Itt a haladásnak egy új állomása van s megint a technika volt az, ami előrerohant s formát adott a még meg sem született gondolatnak — realizálta a még homályos jövőt.

Nem maradhat meg a régi forma, a régi állami s társadalmi konstrukció sem, ha már a világon egy ilyen új főváros van. New-York köveiben inkább le van fektetve az új fejlődés törvénye, mint mindenféle írott tervezetben, könyvben, elképzelésben . . . Ezek az épületek hatalmas erővel szólnak az új fantáziákhoz — s az új művészet útjait mutatják.

Rideg, egyhangú város? Sohasem láttam érdekesebbet, pittoreszkebbet. Minden órájának megvan a sajátos hangulata — a fény és árny sehol sem játszik elevenebben össze a tömeggel, az utcákkal, az épületekkel, amint pedig az este leszáll, a világítás csodái mellett megkezdődik az a felülmúlhatatlan panorámás élet, amit az épületek szilhuettjei produkálnak. Negyven-ötvenemeletes házak tűzszemekkel néznek az estébe, — némelyik viszont egész sötéten emelkedik fel, csak a legfelső erkély ragyog kivilágítva magasan ég és föld között, mint távoli mesekastély — kis és óriás házaknak nagy egyenetlensége furcsa cikk-cakkokat rajzol a levegőbe, a Woolworth Building ötvenöt emeletével olyan, mint egy rendkívül magasságba emelt dóm, a Times Building, a Broadway közepén képtelen karcsúságával köti le a figyelmet, a Flat Iron furcsa háromszögével vonz, a Bush Terminal Sales Building nem is épület már, hanem egy kolosszális emlékmű, a Belmont Hotel mint egy felnagyított Strozzi-palota, a Biltmore Hotel nyugodt méltósággal néz le a Central pályaudvarra — lent a Wall Streeten pedig egyik épületóriás a másik mellé sorakozik, megdöbbenő körvonalakkal, melyekben a síkok s egyenes vonalak, a nagy művészi egyszerűség monumentalitása ejt bámulatba ... S haladj végig a hullámozó Fifth Avenuen, hajózz át egy »boss«-

tetején az embertömeg felett, a Central Parkot éred, mely fáival, szikláival, tavaival hallgatagon fekszik a város közepén, aztán ha balra fordulsz, a hatalmas, széles „ Hudson partjához jutsz s a Riverside Driveon *magasan a folyó felett egy* isteni út-sáv fénylik a holdban, olyan csendben és nyugalomban, hogy álmaiddal találkozhatol . . . Ide már csak éppen a város remegése jut el, a kiáltványos, panorámás, fantasztikus, túlgazdag, hullámos, csatás, reklámos, csapkodó, motoros, energiás életet sejtetve, mely a hétmillió ember együttlélezéséből, munkájából, robogásából ered — csodálatos város . . .

Persze, új szépségeket kell benne keresni — nem régít. Én is voltam egyszer régi városokat járó, bámulattal álldogáltam épületek s kövek között, melyek régi szépségeket mutattak, ma sem tudok szabadulni hangulatoktól, melyeket egy-egy olasz, holland, német régi város neve ver fele bennem — de esztétikai lelkesedésemet lehűti a tudat, hogy a múlt szépségei mérgezettek! Európának nemcsak városaiban, hanem emberei lelki alkatában is ott van a múlt törmeléke — feudális, vallásháborús, militarista cafrangok — s ez a lelki múlt csinál állandó vérmérgezést Európa életében s ez fakad ki időnként pestises kelevényekben — világháborúban! S Európa ezen a ponton gyógyíthatatlan, — városaiban, köveiben a múlt nyugszik, mellyel társadalmi struktúrája is mélyen át van itatva, nem tudok hinni olyan megújulásban, olyan fejlődési s társadalmi evolúcióban, mely Európa embereit gyökeresen megváltoztassa s a fenéig korhadt régi világot meggyógyítsa. Amerika szerencséje, hogy alig van múltja.

Az új világ.

November 19.

Reggel felkelünk — cipőink nincsenek kitisztítva. Csengetünk — nagysokára megjelenik Grace, a mosolygó amerikai szobalány. Érdeklődünk nála a cipőink iránt. Grace nevetve hárítja el magától a naiv európai kívánságot, tisztítsák csak ki cipőiket maguk — vagy menjenek az utcára, ahol erre a célra külön intézmények vannak. Nem tudom, melyik szocialista író vetette fel a problémát — a jövő társadalmi berendezkedéséről elmélkedve — hogy abban a tökéletes új társadalomban ki fogja a cipőket pucolni. Amerika már megadta rá a feleletet: mindenki maga tisztítja a cipőjét — vagy pedig tisztíttatja azokkal a specialistákkal, akik ezt a mesterséget vállalják. A cipőpucolás azért itt sem finom foglalkozás, — mindig az a nép-réteg veti rá magát, mely legújabbán és legnagyobb tömegekben vándorolt át s még nem talált jobb elhelyezkedést. Előbb a görögök pucoltak — most egész Amerikában az olaszok kenik s kefélik a cipőket.

Általában: a személyes kiszolgálásnak nincs az az örült divátja, mint Európában. Ig háború óta nagyon csökkent a bevándorlás, kevés a személyzet, ami van, az is megfizethetetlenül drága, úgy hogy a nagy középosztály, lehet mondani, házi cselédség nélkül éli az életét. Nem hálnak bele, sőt nagyon kitűnően élnek mellette, mert itt nincs meg a fizikai munkától való az a komikus irtózás, mint Európában. Emlékszem, mikor a bolsevizmus kitört Magyarországon, az rémítette meg legelőbb a polgárokat, hogy ezt a személyi kiszolgálást kell majd nélkülözniök. Itt attól abszolúte nem ijednek meg, talán azért is,

mert ez a város, ezek az emberek elülről kezdték, ezek — legalább nagy többségükben — ide kívándorolva a legnehezebb fizikai munkát csinálták végig, míg felküzdötték magukat — ezek tehát tudják, hogy az a fizikai munka, ami az embernek saját maga s háza rendbentartásához szükséges, nem olyan katasztrofális, attól eltekintve, hogy egy cseppet sem megalázó. A házi alkalmazottak itt teljesen egyenrangú személyek s sokszor jobb dolguk van, mint munkaadóiknak.

De úgy látom — különben is egész más ennek a világnak a társadalmi struktúrája. Roppanó törekvő, előremenő, boldogulni akaró nép lakik itt, rengeteg a külön kis ekzisztencia, nem polgár, legalább is nem nyárspolgár abban az értelemben, mint Európában, — mindentől sokkal távolabb áll, mint amit a bourgeoisie fogalma alatt odaát értenek — nagyon munkás, törekvő emberek, akik éjfélig is nyitva tartják a boltjaikat, — nincs kötelező zárás! — ezek „sokkal többet dolgoznak, mint a munkások . . . Általában már az első napokban azt érzem, hogy itt a »munka« szó nem azt jelenti, mint Európában. Itt dolgozni nem a végső kényszerből eredő, rettenetes valami, amin el kell keseredni s ami ellen fel kell lázadni. Európában a munka — nagy általánosságban — egy utálatos teher, minden munkás rabszolgának s kizsákmányoltnak érzi magát, — mert egy nagy társadalmi réteg van, mely mindenféle előjogok alapján Vplóban nem dolgozik, hanem a mások munkájából él.. De itt mindenki dolgozik, — a milliomos éppen úgy reggeltől estig, mint a munkás, s ez a tudat, hogy mindenki dolgozik, s az a körülmény, hogy nyomor nincs, legalább is nincs az a kiabáló nyomor, mint Európában, hogy az élelmiszereknek olyan bősége

van, mely mindenki részére lehetővé teszi az — állati létet, — s hogy a munka itt szórakozás, öncél mely nélkül nem is képzelhető az élet — ez nagyon csökkenti s élet veszi annak a gyűlölködésnek, melyben az osztályok Európában szemben állanak egymással. Ámbár azt hallom, itt is mély s nagy forrongások vannak. De nem képzelem, hogy annyira mehetnének a dolgok, mint Európában, hacsak Amerika testén is egyszer végig nem gázol a nagy szörnyeteg, mely nyomort s anarchiát hurcol magával: a háború.

November 20.

Bank-templomok, újság-templomok, áruház-templomok — az igazi templomok ugyancsak lemaradtak a pénz templomai mellett — szerényen húzódnak meg az égisz érő épületek árnyékában.

Az egész város — az az érzésem — kétszáz kilométeres sebességgel rohan. Minden él, mozog, szalad benne. Ezt a mozgási könnyűséget s ezt a munkalázt nem is lehet másképp megmagyarázni, mint a légköri viszonyokkal. Nem tudom, kimérték s kiszámították-e, de előttem bizonyosnak látszik, hogy itt a levegő nyomása nem nehezedik olyan súllyal az emberekre, mint Európában. Egy szóval: könnyebben lehet lélekzetet venni. Fizikai adottságok vannak, amik több teljesítményre képesítik az embereket. A tenger frissítő közelsége. Az okos életmód. Kevés étkezés. Reggel, délben — alig esznek valamit az emberek, — majdnem kivétel nélkül mindenki a munkahelyéhez közel luncheöl, — néhány sandwich, kávé vagy tea, ez az egész — az emésztés nem nehezíti el s nem rontja meg az ember napját — csak este van a nagy étkezés.

Itt-ott, magyar vendéglőkben látni csak lusta embereket, akik hazai módra jól beebédelve nem bírnak felkelni az asztaltól s vagy oktalan beszélgetéssel, vagy kocka- s kártyajátékkal töltik a drága időt. (Borzasztó, hogy Európában, különösen a délibb országokban, hogy lopják a napot az emberek, — jól bezabálva ülnek vendéglőkben s kávéházaikban, mozogni sem bírnak s »dolgozni kell, termelni« — kiabálják, de ők maguk nem mozdulnak. Itt senki sem mondja, hogy dolgozni kellene, ellenben mindenki dolgozik.)

Iszonyúan igyekeznek. Sokszor Ghillivernek érzem magam, aki egy idegen szigetre került, ahol egész másfajta emberek laknak, mint aminőket eddig ismert.

És valóban, azt hiszem az igazi amerikai egészen más emberfajta, mint az európai. Az amerikai elsősorban egész együtt fejlődött az új technikai eszközökkel — az európai válójában messze elmaradt tőlük. Az európainak — lelki- leg — még mindig inkább a postakocsi felel meg, mint az automobil. Az európai nem fegyvertársa, nem barátja a gépnek, hanem ellensége. Meg kell nézni egy newyorki utcát, az automobilon mily barátságos közösségben élnek itt az emberekkel — nem bántják egymást. Egy európai városban az automobil az ember ellensége — rárohan, hogy elgázolja, s a modern technika eszközei általában nem deferálnak az európaiaknak. Lifttel, villannyal, vízvezetékekkel mindig baj van Európában — Amerikában soha. Es ez nemcsak anyagihiány s a háborús nyomorúság miatt van így — mélyebb oka van: az európainak nincs a mai világhoz, a mai technikához, a mai forgalomhoz való beidegzettség.

November 21.

Hangosan fel kellett nevetnem, midőn házi-asszonyom ma reggel keservesen panaszkodott a drágaságra. A zsemle ára 1 centről 2 $\frac{1}{2}$ centre ment fel! Az újság 1 cent helyett 3 centbe kerül. Van ezeknek a boldog embereknek fogalmuk arról, milyen arányú az európai drágaság?

Itt milyen szabad az ember! Kiszállunk a hajóról s többé semmi dolgunk semmiféle hatósággal! Nem kell jelentkezni, igazolni, láttamozni, költözéskor újból jelentkezni, — nincs egy durva bürokrácia, mely mindenbe beleüti az orrát — nem kell tartózkodási engedély, nem faggatnak, vizsgálnak, kérdeznek, gyanúsítanak — miből élek, mit akarok itt, kik a szüleim, milyen a vallásom. Amint Amerika földjére léptem, szabad vagyok megint, azt tehetem, amit akarok. Boltot akarok nyitni? — tessék, kibérelhetem azt a helyiséget, amelyik tetszik, — semmi engedély, license nem kell — színigazgató lehetek, próféta, gyáros, újságot alapíthatok, — mindenféle dologban csak segítenek, nem akadályoznak. Nem csoda, hogy aki pár évig itt volt, nem bír többé Európában maradni. Igaz, a háború alatt itt is vad hajsza volt az idegenek ellen, de amint ez a rendkívüli állapot eltűnt, — elmúlt a tömeghisztéria is s minden hamarosan visszatért régi egészséges medrébe.

A Broadway legforgalmasabb helyén, ahol jninden centiméter hely ezer dollárokat ér — egy épület tetején fantasztikus világító reklámot rendezlek be, kombinált mozgó alakokkal. Nagyon sok pénzbe kerül ez a tető, ez a reklám, ez a világítás. S milyen cikknek csinálják ezt? Talán egy 5 dolláros, 1 dolláros árúnak? Nem, egy ötcentes rágóguminak. A Fifth avenuen, a világ legdrágább helyén,

egy nagy áruház van, melyben csak 5 és 10 centes árúk vannak. Azt hallom, az áruház tulajdonosa huzamosan megfigyelteti, melyik az a hely, ahol egy perc alatt a legtöbb ember fordul meg, s azon a ponton, bármibe kerül, megveszi a telket vagy az épületet s áruházat csinál. Tiszta racionalizmus.

A japánra gyanakodnak — a kínaiiban feltétlenül bíznak. A nagy bankokban a pénztárosok kínaiak.

Színház, Hudson Theatre: *The Meanest man in the world.* (A világ legrosszabb embere.) Naiv, egyszerű komédia, főszereplő George M. Cohan. Itt nagyon sokra tartják, egyike a legnépszerűbbeknek, darabíró, komponista, rendező s híres színész. Sok hasonlósága van a bécsi Jarnóhoz. E szerepéből nem sokat látni, csak azt, hogy kedves egyéniségű, megnyerő, közvetlen színész. Az előadásban semmi különös — annál nagyobb szenzáció számomra a nézőtér, Kellemes külsejű, hallatlan jókedvű emberek. Milyen hálás, nagyszerű publikum. Mit kell Európában egy vígjátékírónak csinálni, mit kell egy Pallenberg geniejének kitálatlani, míg nevetésre kényszeríti az embereket — itt a legszerényebb viccet, a színész egyetlen komikus gesztusát, el ömlő széles derültség, szívből jövő nevetés honorálja. Frissítő az a vidámság, ami a nézőtérről ömlik az ember felé. Boldog emberek!

Újság, könyv, színház.

November 22.

Dolgozószobám tele van a legfinomabb angol s amerikai könyvekkel. Költők, filozófusok, történetírók művei sorakoznak egymás mellé, — válogatott régi kiadások — fordítások a világ remekművei-

ből s különösen nagyon érdekes könyvek Ázsiáról Japánról, Kínáról, Egyiptomról. Nem tudom, ki gyűjtötte ezeket a könyveket, ki lakott itt előttem, de már maga az a körülmény, hogy *egy* privát lakásban, mi több, bérbeadott szobákban ilyen könyvtár létezik, ellentmond annak, amit amerikai tudatlanságról s műveletlenségről beszélnek. Lehet, sőt valószínű, hogy itt a műveltség nem olyan általános, mint Európában, az emberek nem érnek rá annyit olvasni, nem fektetnek annyi súlyt az irodalmi tájékozottságra, De az csak szerencse, ha nincs meg az esztéták, álműveltek, snobok, oktalan filozófusok s rosszkedvű magánkritikusok ama tömege, mely Európában keseríti s rontja a maga s mások életét. Aki az Evening Post, vagy a nagyon elterjedt New-York Times vasárnapi Book Magazine-ját olvassa, nem mondhatja, hogy itt niucs érdeklődés szellemi dolgok iránt. Igaz, a könyvkelendőség megdöbbenően s gyanúsan csekély, az óriási országhoz képest. Ezt abból látom, hogy mint rendkívüli könyvsikert hirdetik a Drinkwater »Abraham Lincoln«-jának 48.000 példányát. A darabot pedig — nívós irodalmi mű — két évig játszották s mindenki ismeri. Amerikai magyarázat: a könyvek helyett a Magazinok fogynak — havi s félhavi folyóiratok — igen nagy számban. Ezek a magazinok tele vannak a legnaívabb históriákkal »love story«-kkal, melyek nagyrészt nők íróják, vagy pedig detektívtörténetekkel. De — igaz, hogy sokkal kisebb példányszámban — európai értelemben vett nagyon nívós Magazinjaik is nagy számmal vannak pl. Century Magazine, Atlantic Review, Dial, Monthly Eeview stb. Radikális hetilapjaik pedig, mint a Nation, Freeman, New Republic rendkívül intelligensek és nívósak.

Az újságjaiktól—különösen a vasárnapi számoktól, meg kell ijedni. Borzasztó papírtömeg. En szenvedélyes újságolvasó vagyok s egész rosszul lettem attól a gondolattól, hogy ezt mind át kell olvasni. Pedig dehogy: csak át kell lapozni őket. Kitűnő a hírszolgálatuk, mindenről tájékozva vannak, de úgy látszik kevésbé arrogálják maguknak azt, amit európai kollégáik, hogy véleményüket ellenmondást nem tűrően nyomják bele — a közönségbe, nem irányítanak s nem leckéztetnek annyira, politikai pártállásuk — nekem legalább úgy tűnik fel, nem oly intoleráns s szembeszökően egyoldalú. Az újságíró itt különben sem oly fontos személy, mint Európában, *minden* lapnak van egy-két kedvelt s ismert cikkírója, de a nagy tömeg szegény munkás, híreket hajhászó, rosszul fizetett kuli, — semmi sincs körülöttük az irodalom, vagy a politikai befentesség aranyporából s glóriájából, ami a valamire való európai újságírót körülengeli. Óriási, állandóan munkában levő üzemek ezek, melyek éjjelnappal ontják kiadásait s szedők, újságírók turnusokban felváltva dolgoznak. Azt látom, hogy a cikkírók — mint mindenki ebben az országban, nagyon sokat dolgoznak. A drámai kritikusnak a szezonban hetenként öt-hat premierről is azonnal kell referálni, azonfelül ellátja a rovatát s még ráadásul a vasárnapi számba külön nagy cikkben foglalja össze a hét színházi eseményeit s még egyszer elmondja jobban kialakult véleményét. Ugyanilyen rengeteget dolgoznak a zenekritikusok. Példátlan, hogy mennyi elsőrangú hangverseny van egy szezonban New-Yorkban, különösen most, hogy a világ majdnem minden kitűnő művészt idecsábítja a dollár. S mindezekről rendszerint egy lapban egy kritikus ír — aki azonfelül még Egyéneknek s Magazinoknak is dol-

gozik! A hétmillió New-Yorknak feltűnően kevés nagy napilapja van, nem több, mint tizenkettő (minden balkán fővárosnak van legalább még egyszer annyi). Magyarázat: ezek a nagy lapok csak egy körzetre dolgoznak, mert a néhány órányira eső nagyvárosoknak ugyancsak ilyen óriási terjedelmű saját lapjaik vannak. Illetve egy-egy nagy newyorki újságvállalat egész híryanagát s sokszor cikkeit is az illető városokban más újság neve alatt, a helyi hírekkel bővítve jelenteti meg. De vannak egész független nagy lapok is minden vidéki városban.

Színház: Liberty Theatre: Jacobi operettje The half moon. Igénytelen, kellemes dolog, finom, jó muzsika — Jacobiban sok van a régi jó operett-írók bájából. Jelentéktelen, halvány szöveg. De én az efajta operettet jobban szeretem, mint a rettentő álpátoszos s komikusan dramatikus bécsi módit, ahol a második felvonás végén, kínosan kiszelt drámai szituációban, mely mindig ugyanaz, a tragikusra hangolt zenekar az eget hasítja s a főhadnagy- vagy főherceg-hős tört szívvel távozik, hogy a harmadik felvonásban egész biztosan visszatérjen s boldoguljon szerelmével. Minek annyi nagyképűség. Kedvesebb ez az amerikai igénytelenség, a gyönyörű lányokkal, akik minden ok nélkül lépten-nyomon megjelennek, táncolnak egyet s aztán eltávoznak, — hogy megint bejöjjenek. Vici izgatottan várt felvonásközökben, mégis én vagyok az első európai barát, aki a művét nézem és biztosan sok mindent jelentek neki — az egész európai s budapesti kórust, mely egy-egy ilyen produkciót néz, kommentál. »Egyetlen büszkeségem, — mondja szerényen és okosan — hogy nem buktam itt el ebben a szédületes üzleti versenyben — a muzsikámban magamhoz hú s tisztességes tud-

tarn maradni. Már amennyire az operett tisztességes.« De mennyire az, ha őszintén és meggyőződéssel csinálják.

S megint ez a hálás közönség — ez a harsogó jókedv minden jelentéktelen vicc után — ez az őszinte, sehol nem tapasztalható vidámság. A nevetés Amerikának úgy látszik nemzeti tulajdonsága. Fogja-e valaha érteni és méltányolni ez a jókedvű, optimista közönség a sötét génieket, különösen Strindherget? Aligha. De nem is kell, hogy kényszerítse rá magát, ha nem fekszik a természetében. Miért nem támad azonban ezen a talajon, miért nem terem meg a vidám genie, mely másféleképen látja az életet, mint az elkeseredett és meghasonlott lelkek odaát, akiknek pesszimizmusa érthető, mert hiszen az elkövetkezett dolgok igazolták kétségbeesésüket — ők előre érzői voltak koruk rettenetességeinek s tudói társadalmuk kétségbeejtő bajainak. Az élet egyik oldala fekete, másik fehér — az életakarás erősebb a halálkívánságnál, az életcsirák miriádjai uralkodnak az életen, mért ne támadhatna tehát az életpártnak is egy genieje — egy vidám genius, mely nem kétségbeejti, hanem Örvendezteti az embereket — az ujjongást, jóságot és vidámságot hirdeti. Amerika már egyszer megcsinálta ezt a csodát, Mark Twain Amerikában született.

November 23.

Tegnap este K.-éknál. Három hónapja vannak itt, — roppant el vannak keseredve — mennek haza. Gyűlölnek és utálják Amerikát. »Nekem — mondja a kedves kis filozófus tizenhétéves Lilla — ez az Amerika nem mond, nem jelent semmit. Ez a fényár, ezek a házak, ez a forgalom, ez a vásár, ez a rengeteg produkció, ez a nagy cirkusz

nem mond semmit, mert ezek mind csak külső dolgok s engem egyedül a belső élet érdekel, annak pedig itt nincs létjogosultsága, nem értik, nem méltányolják, nem kell nekik.« Oh, kedves kis fiatal lány, aki ragaszkodói a fájdmakhoz, az oktalan sírásokhoz, a fiatalság csacsi szép tragédiáihoz, a lelki élethez, amit ő annak érez, nem tudod még, milyen teher az ilyen lelki életet, állandó konfliktusokat, meddő meditációkat cipelni magával az embernek egy életen keresztül. Hát nem jó azt néha eldobni, megszabadulni tőle egy időre, kioperálni, mint egy beteg testet? Nem szenvedünk-e a lelki élet egy hipertrófiájában, amit az európai irodalom duzzaszt így meg, felesleges konfliktusokba, oktalan fájdmakba, melyek mint a szú, rágják az életet. Amerika igaz, nem kedvez a lelki konfliktusoknak, kiszellőzteti őket, de amennyit ezáltal vesz a lélek érzékenységből s finomságból, annál egészségesebb lesz — s oly jó, egyetlen jó, egészségesnek lenni!

S talán itt sem olyan egészségesek. Mint minden túlbő, üppig élet, az itteni bőség is megtermi a maga rendes betegségeit. Hisztéria, ópium, kokain, éter itt is tombol és pusztít a magasabb osztály női között. Feltűnő s gyanús, hogy Freudnak milyen divatja van itt, biztos, hogy a nőknél különösen sok elnyomott érzékiség nyugtalankodik.

Vannak körök, melyekben nagy Európa-imádat uralkodik — nosztalgia az európai irodalom, zene, finomságok után ... Az esti tanfolyamok, melyekben a klasszikus jó angolt tanítják, tömve vannak amerikaiakkal, akik az igazi, az irodalmi angol nyelvet akarják megtanulni. Az amerikai nevelést én jobbnak tartom, mint az európaikat... A nagy masszát nem tömik túl felesleges dolgokkal, az élet számára nevelik s korán kibocsátják

az életbe — menjen, boldoguljon. Aki teheti, és aki akar, egyetemre mehet s ott képezheti magát, aki különösebb hajlamot érez magában valami hivatáshoz, nappali foglalkozása mellett az esti tanfolyamokon mindent megtanulhat — ügyvéd, orvos, mérnök lehet. S ezek a tanfolyamok teljesen ingyenesek, még könyveket s tanszereket is ingyen kapnak a növendékek. Biztos, hogy így jobban kiválasztódik az alkalmas elem, mert csak annak lesz energiája valamely pályán tovább menni, aki kétségtelen hivatást érez magában hozzá. Itt az iskolák nem termelnek automatikusan álügyvédeket, álmérnököket s alorvosokat, akik éppen csak azért mentek e pályákra, mert nem tudtak mást mit csinálni — hanem a kedv s tehetség csinálja meg magának az útját. Igaz, a tömeg, az ifjúság itt nem olyan művelt abban az értelemben, ahogy mi a műveltséget értjük, keveset tud régi és új irodalomról s a tudományos kérdések sem nagyon nyugtalanítják, de célegyenesen rohan a pályáján, jól boldogul, fizikailag kitűnően érzi magát, sokat sportol, szép lányokkal flirtel, automobilon rohan a szabadba, semmi baja! Nekem százszor szimpatikusabb egy ilyen »műveletlen« amerikai, mint egy minden műveltséggel bemázolt európai kávéházi bocher, aki mindent tud, éppen csak élni nem.

Amellett nagyszerűen felszerelt tudományos intézetekben, kórházakban, laboratóriumokban a legkomolyabb s legeredményteljesebb tudományos munka folyik. Valószínű azonban, hogy a tudósok közt itt nincs meg az a meghitt légkör, az az egymásról tudás s egymás figyelemmel kísérése, mint Európában — ehhez tényleg mély, régi kultúra kell.

Színház: The little theatre: The first year.
A comic tragedy of married life by Frank Craven.

Színész-író ő maga is játssza a főszerepet — nagyon kedvesen. A darab jó fotográfia a házasság első évéről, félreértéseiről, zavarairól, ügyetlenségeiről, míg két ember mégis egymáshoz szokik. Nem ügyetlen s nem is nivótlan, de minden különösebb egyéni kvalitás nélkül, nagy sikere van.

Sehol annyi színész-író nincs, mint Amerikában. Mert itt úgy látszik az írás — a színdarabírás különösen — nem követel nevezetesebb kvalitásokat, élesebb írói egyéniséget — megelégszenek egy ügyes témával, melyet technikailag jól állítanak színpadra. De ezek a színdarabok nem ütnek meg a mi magasabb mértékünket.

November 24.

Nagyszerű a közlekedés — szenzációs a subway, a maga local- és express-vonatával, mely a föld alatt óriási sebességgel bonyolítja le a forgalmat, kitűnőek a cipők, olcsó az étel, remek a fogorvosok, s a világ egyik csodája a The Saturday Evening Post, mely minden héten egy vastag könyv terjedelmű, tele novellákkal, igen ügyes illusztrációkkal s néha egész kitűnő cikkekkkel — 5 cent egy példány ára. Példányszám két millió fölül.

Rohanás a dollár után.

November 26.

Ma Halmiakkal a Grand Centrait, a központi pályaudvart néztük meg s talán nincs épület, mely annyira jellemző volna Amerikára, mint ez a pályaudvar. Istenem, mit ért, mit képzelsz az ember pályaudvar alatt, ha még a legszebb, fedett, impozáns indóház is él az emlékében . . . Induló és

érkező vonatokat, füstöt, forgalmat, zajt, ember-tömeget ... Mindebből a Grand Centralban nincs semmi. A Grand Central nem pályaudvar, hanem templom, olyan ragyogó tisztaság s áhítatos csönd van benne, pedig képzelhetik, hogy legalább tízszer annyi vonat indul el belőle, mint a legforgalmasabb európai pályaudvarból. Hatalmas ünnepélyes épület, melyben minden megvan, amit a közönség kényelmére ki lehet találni — vendéglők, fürdők, ruhatárak, mosdók, minden felszerelés, ami utazáshoz képzelhető, egymás mellé sorakozó jegykiadó boxok, melyek olyan ragyogóak, mint a legfinomabb bankpénztárak — mindenütt felvilágosítás, nyájas alkalmazottak, a *közönség* barátai, — csak egy hiányzik ebből a szép épületből, ami Európában oly nélkülözhetetlen járuléka az utazásnak — teljesen és tökéletesen hiányzik az utazás pizska, füstje, koromja. Egy vasrácsos ajtón kijutsz a vonathoz, beülsz a remekül tisztán tartott vagonba s utazol anélkül, hogy pizsoktól vagy koromtól kellene tartanod. Talán azért van, hogy itt útiruhákat, porköpenyegeket, vastag keztyűket nem látok az utasokon, a hölgyek különös előszeretettel kivágott délutáni ruhákban utaznak, az urak rendes ruháikban, minden különösebb úti felszerelés nélkül. Az összes vonatokon csak egy osztály van, — a közönség nincs első-, másod- s harmad-, sőt negyedosztályú emberekre osztva, legfeljebb ha valaki nagyobb kényelemben kíván utazni, kis ráfizetéssel Pullmann-kocsira váltja a jegyét.

A Grand Central építkezése maga az egyszerűség és monumentalitás, az az érdekessége, hogy kiküszöbölték belőle a lépcsőket, — mérsékeltlen emelkedő s eső betonpadlón jut el az ember minden-hová s ha már egy ilyen szép pályaudvart csináltak a város közepén, mindjárt egyúttal kétoldalról

két negyven-negyven emeletes pompás hotelt is építettek mellé, — a Biltmort s a Commodort — a pályaudvarról közvetlen bejárat van e remek modern hotelek halijába, nehogy az utasnak messze kelljen fáradnia. Ezekben az emberekben a gyermek egyszerű logikája s mindent mérése van, azt csinálják, ami legelőször eszükbe jut, tehát ami természetes s úgy csinálják, ahogy elgondolták, nem aggódmaskodnak, mérlegelnek, nem csinálnak maguknak nehézségeket, nem kicsinyeskednek — mint a felnőttek, a sokat tapasztaltak, a csalódottak és az óvatosak, hanem — játszanak. Irígylésreméltó fiatal nemzet.

Mit mondjak a hoteleikről? Már dühös vagyok, hogy mindentől úgy el vagyok ragadtatva s azt mondom, nekem a salzburgi Oesterreichischer Hof s a neuilly Château Madrid a hotelmodellem — de ami a berendezést, kényelmet, pompát, virágos hallókat, nagy táncos életet, egy szóval ami a modern hotelt illeti, abban Amerika játszva és végérvényesen leverte Európát.

Színház: Capitol. A világ legnagyobb moziszínháza, a világ legnagyobb nézőterével, a világ legnagyobb zenekara benne s a világ legnagyobb orgonájának hangjai mellett — a világ legrosszabb mozidarabját láttam. Ez nagy csalódás, mert az amerikai kinóról csodákat hallottunk. De ha egy kinodarab rossz — azon nem lehet segíteni, ebben a műfajban csak nagyszerűt szabadna csinálni, mert semmi oly végtelenül rossz és üres nem tud lenni, mint a kino. A rossz film olyan, mint egy pár új cipő, mely szorítja és égeti az ember lábát. A filmdarabok nagyrésztében megsemmisítő stupiditás tombol, amit intelligens embernek nem lehet nézni. Micsoda inferiorus agyvelők találják ki ezeket a bárgyú, gyerekes, logikátlan s műveletlen históriákat!

November 28.

Sehol annyi szó nem esik üzletről, mint Amerikában. »Mennyi dollárt csinált?« — ez az állandó kérdés. Örült szaladás a dollár után s nagy megbecsülése az olyan embereknek, akik »sok dollárt csinálnak«. Mégis, ez nem az a pénzprocság, ami Európában van, hanem értékmérő ahhoz, hogy mennyire ügyes, munkás, tehetséges valaki — mindig csak üzleti értelemben. Mintha egész Amerikában csak két típus volna: a sikeres s a sikertelen embertípus. A sikeresnek beütött az ötlete, szerencséje volt, nagyon szorgalmas volt, bírta a versenyt, kitartott. A sikertelen bármihez fog, semmi sem megy neki, mert hiányzanak belőle az idevaló kvalitások. Es rövidesen elválik, hogy ki a sikeres ember s ki a sikertelen. Emberekkel találkozom itt, akik hamarosan nagy vagyonokra tettek szert, s másokkal, akik sokkal különbek, mint aki »sok dollárt csinált«, nem is szólva arról, hogy mennyivel tájékozottabbak és műveltebbek, — és ők szintén igyekeztek amerikai módon boldogulni, változtatták a pályájukat, mindenféle bussinessbe belementek, de semmi sem sikerült. Untauglichok.

Az ilyen emberfajta Európának való, ahol mint hivatalnok, tanár, rendes kereskedő szolidan, egyenletesen eltöltheti életét s legalább nincs folyton szeme előtt a mások gyors sikere. Amellett az ilyen jobbfejta, de sikertelen ember számára Európa társaságban, műveltségben, könyvolvasásban, csendes meditációkban, családi életben sokkal többet jelent, mint Amerika. Éppen csak megélni Amerikában nem érdemes, — azt már jobban lehet csinálni Európában. A sánsztalan ember számára ez elveszett terület, már csak azért is, mert nincs belekapcsolódva a nagy villamos áramba, ami fő

éltető ereje itt az embereknek: *a holnap remény-ségébe.*

Mert ez, karrier szempontjából, valóban a csodák országa. Itt egy napról másikra olyat lendül az élet kereke, hogy ismeretlen, hallatlan magasságokra dobja az embereket. Es a start nyitva van mindenki számára (ez a legnagyobb dolog Amerikában). Nem kérdezik ki vagy, honnan jössz, mit csináltál eddig, semmire a világon nem kíváncsiak, csak arra: mi újat hozol, mi praktikusat tudsz csinálni, mennyivel vagy jobb, mint a másik? Nem megy könnyen, minden energiát meg kell feszíteni, itt mindenki legalább tízszer annyit dolgozik, mint Európában s néha azt hiszem, egy nagy titok van: Európában is éppen úgy boldogulnának az emberek, ha annyit dolgoznának, mint Amerikában. De az itt nincs, amit Európában oly sokszor hall az ember, hogy »nem érdemes dolgozni«. Itt mindenki érdemesnek tartja; többet dolgoznak, mint kellene s nincs meg a csalódásoknak az a lesújtó hatása, mint Európában. Mindig újra lehet kezdeni s mindig érdemes újra kezdeni. A tönkrement, elbukott ember sehol oly gyorsan talpra nem állhat, mint itt. Egyszer csak újból sikerül neki egész más szakmában — s újból fent van. Akik az utolsó években oly rengeteg »dollárt csináltak« — a kinő businessben, elkracholt szücsök, szabók, kereskedők voltak. A tönkremenés — éppen az új lehetőségek tudatában, — itt nem tragikus. Azt hiszem, itt kevés olyan számár van, aki csak azért, mert anyagilag tönkrement, pisztoly után nyúl, vagy felakasztja magát.

Mert — s ez az érdekes — egyik oldalon a dollár után való örült szaladás van — másik oldalon korántsem az a szentség a pénz, mint Európában (amíg értéke volt). Nem gyűjtik — könnyen

kiadják. A valódi amerikai nem spóroló s ment a kapzsiság piszkos s lealacsonyító tulajdonságától (éppen, mert optimista). Nagyon generózus, — nagyon vendégszerető, nagyon szíves vendéglátó, — e tekintetben nincs párja sehol a világon — s könnyen kész a segítségre. Minden, csak nem nagy-képű! Mindenkit magához ereszt, minden ideát meghallgat — nagyon udvarias, előzékeny, mosolygó (ez annyira megy, hogy a tapasztalatlanokat könnyen félrevezeti) — kellemes, kedves s ami feltűnő ebben az örült forgatagban, nem ideges s nem idegeskedő emberek. Ha a világot az ő szemszögletükből nézzük s az ő praktikus életcéljaik szerint vesszük — páratlan emberfajta az amerikai.

Költőnek, művésznek való ország? Ez nagy kérdés. Sok, sok minden hiányzik itt ahhoz, hogy egy igazi művész jól érezze magát. Hiányzik a süket órák csendje, az alkalom a magabasülyedésre és az önmagától való elszakadásra, mikor a mindenség lehelletével érintkezik a lélek. Hiányzik minden művészet sötét alaptónusa: a fájdalom. S talán a közönség is hiányzik, mely az ilyen érzésekre reagáljon (noha kétségtelen, hogy ebben a városban is van egy nagyon nívós intellektuális réteg). És hallatlan erős a pénz csábítása — a gyenge karakterek ezt nem bírják ki, különösen a festőknél látom, mint buknak el egymás után művészetük iparszerű gyakorlásában. De azért kétségtelen hogy érik a talaj itt egy új művészet számára. Mások lesznek talán a melódiái, mert ennek az egész városnak más a melódiája — de hatalmas lesz és új. Walt Whitman New-Yorkban született!

Még túlságos gyors a város tempója — nem ér rá megállani — elmélyedni — gyönyörködni. Ez még ma is a pénzszerző apák városa — a gyors építőké, akiknek fejében százféle terv fő

s akik első gondja a gazdagság, a jólét megszerzése — emelkedni, haladni — rohanni akar mindenki . . . De majd lassúbb lesz a tempó . . . Fiaik s unokák jönnek — nem az a bizonyos európai második s harmadik generáció, aki elpazarolja, amit az apák szereztek — hanem derűs emberek, akiknek már nem lesz oly sürgős a pénzszerzés — meg fognak állani, körül fognak nézni jobban, — lelkileg kellemesebben fognak berendezkedni a nagyszerű városban. Akkor — nemsokára — érkezik majd el a város igazi fénykora. Ha a nagy feszültség egy kicsit engedni fog, vidám, kellemes, életet szerető s életet értő város lesz New-York, át-és átítatva szépségekkel, művészettel, lesz belőle valami a régi Parisból s a legmodernebb város ízt s zamatot kap, s az életöröm, mely most feszült munkában koncentrálódik, — aranyosan fog szétömlni felette.

Csodálatos, sokféle város! Egyrésztől nem tűri a középezt s magához húzza, praktikussá teszi s evvel tönkreteszi a művészt — másrésztől csak a legújabbat s a legjobbbat akceptálja a művészetben s azt a meggyőződést érleli az emberben, hogy nem szabad a nívóval leszállani — épp ellenkezőleg. A legfinomabb, legjobb zenének itt van a legnagyobb közönsége, a virtuózok közül éppen a legjobbkat s a legművésziesebbeket választják ki s pontosan s rögtön észreveszik a finomságbeli árnyalatokat. A legnagyobb talentum — meg nem értők — s mégis a legnagyobb felfedezők. Tegnap Ben Ami, egy névtelen jiddisch színész volt, aki a Grhettóban játszott, senki se törődött vele, — ma fellépett egy angol színházban, Sven Lange »Samson és Dellilah«-jában s egyszerre, egy csapásra Amerika egyik legelső színésze lett.

November 29.

Ez a város nem kedvez az individualitásnak. Olyan óriási tömeg él benne együtt, hogy ha csak valamiképpen szabályozni akarják az élettik rendjét — muszáj uniformizálódniuk. Szívesen teszik. Itt — legalább külsőségekben, teljesen egyforma módon élnek az emberek. Mondhatni: egy időben kelnek, — egyszerre látnak munkához, — ugyanaz az életük beosztása, ugyanazok a szórakozásaik, egyforma ruhát viselnek, — valószínű, hogy nagy tömegükben egyformán is gondolkoznak. A különös, egyéni — modorban, vagy akár ruházkozásban — rögtön feltűnik — értelmetlenül csodálkoznak rajta, kinevetik, — nagyon bajos egy ilyen tömegáramlattal szembeszállani. S bármennyire individualista vagy — ez a nagy közösség, ez a nagy tömeg kicsit megsemmisít, s itt elveszted egy időre azt a tudatot, hogy te magad vagy a világ közepe, — nem testvér, te csak egy kis pont vagy itt s ennek a tudata lassanként nagyon jótékonyan hat rád, mert megszabadít a legnagyobb tehertől: önmagad túltengő súlyától. S ez milyen nagy fellélekzés!

Nem igaz, hogy az óriási nagy, modern város élete komplikált — a kisvárosi élet komplikált! Mert a kisvárosban tudnak és számontartanak minden relációt, — s minket is számontartanak, — a kisvárosban energiánk nagyobb része kimerül saját magunk s más életek megfigyelésében s az állandó erőfeszítésben, hogy az egyszer felvett álarcban mutatkozzunk az emberek előtt — mert minden ismerős, barát, szerető, üzletfél számára külön hangunk s megjelenési formánk van, melyet szinte öntudatlanul folyton betartunk, sokszor egy életen keresztül... Sa kisvárosban folyton a múltba botlunk bele — a saját magunk s a mások

múltjába — lelki szövődések vannak, melyek fogva tartanak — titkos viszonylatok nemcsak emberekkel, hanem házakkal és intézményekkel—s örökös melléktetekintetek, melyek hallatlanul komplikálják az életet. Egy ilyen óriási városban mindez eltűnik, leegyszerűsödik — az élet külső s belső formái egyenesebb vonalat kapnak. Előáll a paradoxon: New-Yorkban úgy érzem néha magamat, mint falun, vagy pusztán. Ebből folyik s nem hiszem, hogy ez felületes megfigyelés volna: New-Yorkban sokkal kevésbé idegesek az emberek, mint egy európai városban, ha még azt az idegesség-plusszt is leszámítom, amit a háború Európában mindenkinél előidézett. — Más, vidámabb, nyugodtabb áramlatok vannak itt; több türelem, megértés, több emberség uralkodik s erre tudatosan törekszenek — üzletemberek Íróasztalán gyakran látni egy kis táblát, a biztató felirattal: Keep smiling — mosolyogj!

New-York, ami az edző, erősítő, buzgó, munkára serkentő, előretörtető, széles sodrú életet illeti, az európai városok közül leginkább Berlinre emlékeztet. Csak egészen más a modora!

Színház: Times Square Theatre: The Mirage by Edgar Selwyn (megint egy színigazgató író — tisztára azt hiszik, hogy itt a színdarabokat is házilag lehet előállítani) . . . Mint magyar vidéki városokban mindig a színigazgató a legjobb színész — mert ő játssza a leghálásabb szerepeket — úgy New-Yorkban is a színházigazgatók akarnak a legjobb darabírók lenni ... De ahhoz sokkal több kell, mint akarat. A darab gyenge, azonban Florence Reed egy jelenetben, mikor a szerelmesével telefonon beszél — nagyszerű. Ez egy külön produkció az élet igazi hangjaival, könnyeivel, nagy nagy természetességével, hullámzásaival. Nagyon

kitűnő volt. A közönség megint aranyos. Ellen-
szenves zúgással fogad egy rossz embert, mikor
azonban kiderül, hogy a gonosz fiú ezúttal jól és
becsületesen viselte magát a nővel szemben —
tapsok közt távozik. Ismétlem, a darab gyenge,
mégis abból, hogy semmi bántó és erőltetett nincs
benne, — a tónusa halkságából arra lehet követ-
keztetni, hogy valóban jó, finom és csendes, igazi
színdaraboknak is van megértő közönsége.

December 3.

Egy régi ismerősöm után érdeklődöm, aki
több mint tíz évvel ezelőtt jött ki Amerikába —
azt mondják: ezelőtt lámpaüzletben volt, nem nagy
sikerrel dolgozott, — de most új vallást alapí-
tott s püspök lett — sok pénzt csinál!

Tegnap éjjel egy húszemeletes ház omlott
össze a Broadwayn, mint egy kártyaház.

Folytonos építés, átalakítás, nagy hirtelenség-
gel új háztömbök emelkednek, melyek teljesen meg-
változtatják egy-egy utca vagy tér karakterét.
K. — egy kedves s intelligens amerikai író — azt
mondja: Szép város lenne ez a New-York, csak
az a hibája, hogy sohasem lesz készen.

H. elbeszélése Munkácsyról: mily szomorú,
pénztelen, boldogtalan szenvedő ember volt. A Mun-
kácsy-probléma állandóan foglalkoztat, mert benne
látom legélesebben a művész tragikumát, aki végre
is abban rokkán össze, hogy nem azt csinálhatja,
ami felé a genieje hajtja, hanem a vásár számára
dolgozik.

Munkácsy Miltonja a National Libraryban:
csalódás. Sokkal szebb a budapesti múzeumban
levő első vázlat. Ez a nagy kép helyenként hideg
és merev, — a főalak bábszerű, nincs teli azzal

a meleg étellel, amit ez a komor genie tudott figuráiba belelehelni. Hanem egy tájképét láttam egy műkereskedőnél: klasszikus! Lélezkzik és él a föld és az erdő. Ugyancsak egyik legjobb képe, amit K.-nál láttam (megható a K. vonzódása s szeretete a képek iránt), ez egy genre az ő legjobb idejéből. Munkácsy a legnagyobb!: Rembrandttal rokon elementárisán festői genie.

Színház: Century Theatre: Mekka. Sablonos ál keleti dolog, régimódi képeskönyv illusztrációk felnőtt gyerekek számára. (Mikor fogják már új, valódi színeiben látni az Orientet?) Látványosság, mutatvány, spektakulum, — semmi köze a művészethez, de van benne egy bachanália — igaz, hogy az orosz Fokine csinálta — mely táncban, női testekben, hullámozásban, extázisban, tömegében s erotikus hatásában minden hasonlót felülmúl — »a világ legnagyobb bachanáliája, ami valaha színpadon volt« — ahogy ők mondanák.

A Century Theatre különben szép, európai módra épített nagy színház (Wanderbilt-alapítás), mely nem a színháznegyedben van, hanem kívül esik, a csendes Central Park mellett s itt akarták európai módra a repertoire-színházat megcsinálni — változatos, irodalmi műsorral. Megbukott. Itt olyan nagy a verseny, hogy egy star s egy darab címét kell a közönség tudatába dobni s állandóan afelé terelni érdeklődését, különben üzletileg felborul a színház.

December 4.

Borzasztó fáradtak lettünk. Mert itt a társasélet is nagy üzem — mindennap meg vagyunk hívva, sok új ismerős, majd minden este színház, — az új milieu, — sa város, mely folyton új meglepetéseket dob elénk — rövid idő múlva teljesen

kimeríti az embert. Ehhez a tempóhoz egy élet beidegzettsége kell, mi nem vagyunk hozzáedzve. Kisfiam arcképét nézem s azt gondolom, ez a kis lény mégis nagyobb attrakció New-York összes spektakulumainál.

Lido pár napra Gedney Farmra megy pihenni.

Alcohol és prostitúció nélkül.

December 5.

Mégis nagy dolog, hogy egy ilyen óriási város s egy egész hatalmas ország van itt prostitúció és alkohol nélkül! A világtörténelem egyik csodája, hogy itt, ahol az alkohol úgy uralkodott s annyi üzleti érdekelttség volt mellette, s ahol az emberek mozgási és cselekvési szabadsága oly magától értetődő — az alkoholtilalmat be tudták hozni s keresztül tudják vinni (igaz, a háború alatt csinálták). A prostitúciót már előbb eltörölték, — az is nagyba ment pedig, egész utcák voltak rosszhírű házakból s egy napról a másikkra beszüntek. A Broadwayn pedig minden második helyiség bar volt, ahol férfiak, nők folyton ittak, a város tele volt részeg emberekkel s nőekkel — fiatal lányok — Broadway chickeneknek hívták őket, dorbézoltak fiúkkal s ennek is egy napon vége lett. Most tiszta, fehér, ártatlan süteményesboltok ezek a volt bárók, ahol jámbor kávé, tejet, teát, süteményt fogyasztanak s különösen ice-creme-t — szódával. Ördögökből angyalokká változtak.

Persze, — azért van prostitúció — és van alkohol — titkon bujkál és sok pénzért megszerezhető és éppen ezt vetik a törvény ellen az elégedetlenkedők, de nincs igazuk! Az az igazság és úgy

van rendjén, hogy az állam hivatalosan nem tűrhet prostitúciót és alkoholt, — ha az államnak állást kell foglalnia, csak e két emberrontó intézmény ellen foglalhat állást.

Imponáló és hatalmas lépés volt, hogy az U. S. ezt meg tudta tenni. Az államról, mint erkölcsi testületről, nincs valami különösen jó véleményem, — ő a legnagyobb emberpusztító, hisz ő csinálja a háborút — de mégis szörnyű gondolat, hogy az állam adjon bárcákat állattá aljasult utcai nőknek a fiatal fiúk megrontására s a nemi betegségek hivatásos terjesztésére (szép szabályozása a sexuális életnek!) — s azon csináljon üzletet, hogy az alkoholt öntse szét a nép közt. Az alkohol- s prostitúciótilalmat kijátszhatják, — ki is játsszák — de kétségtelen, hogy a tilalom óta a csábító alkalom — mely minden utcán ott hivalkodott — megszűnt s az alkalom megszűnése ha nem is szünteti végkép be, de óriásilag lecsökkenti az alkoholisták számát. Az meg egyenesen üdítő, hogy a sexuális kerítésnek nyomát se látni sehol.

»Otthon mégis isznak az emberek« — mondják a prohibíció ellenségei. De az egészen más, otthon inni, mint a bárban. Otthon nem gusztus le-részezedni s azonfelül ott van az ellenőr: — a feleség.

De a szekszuális kérdés mégis megoldatlan marad. Itt azonban lényegesen közelebb vitték a megoldáshoz. Egy országban, ahol a fiatalság könnyen és gyorsan érvényesülhet, ahol nem akadály, hanem előny a fiatalság (ahová megyek, minden vezetőállásban csupa kellemes fiatalembert találok), *ahol nincs kötelező katonai szolgálat*, ahol tehát a korai nősülésnek semmi komolyabb akadályja nincs, ahol a sportélet nagyon fejlett s ahol az ifjak jelentékeny része érintetlenül s tisztán megy a házas-

ságba, — bár a társaságbeli lányoknak egész példátlan mozgási szabadságuk van — ott az élet legfontosabb kérdése, a nemi kérdés, nagy lépésekkel haladt a megoldás felé! (Borzasztó, hogy a mi európai fiatalságunk milyen utakon s módokon találkozik először a nővel, hogy az utcák rongyaival kerül először intim érintkezésbe. S milyen nehéz kimosni az életből ezeket az első visszataszító emlékeket! Csoda-e, hogy elromlanak, bizalmatlanok s blazírtak lesznek, megvetésüket kiterjesztik az egész nemre s az élet legnagyobb szépségét és szenzációját teszik sokszor örökké tönkre, mert a lelkiakat kifejlése a legszorosabb összefüggésben van a szekszuális élményekkel.)

December 6.

Persze hogy: termelési anarchia. Óriási gazdasági válság pusztít Amerikában, azt mondják, harminc év óta nem volt ily krízis. A gyárak tízezerével bocsátják el a munkásaikat, Ford, aki maga 70.000 munkást foglalkoztat, két hónapra becsukja a gyárait, — a pénz sietve visszahúzódik a bankok kasszáiba s csak kegyetlen uzsorakamattal csalogatható elő — a vállalkozás megbénul, üzletek, vállalatok egymás után csődbe kerülnek, — senki sem vásárol — nincs ember, aki a saját bőrén ne érezné a krízist. S ez oly hirtelen jött, mint az itteni gyors időjárásváltozás. Tegnap még a gyárak nem győzték a rendeléseket felvenni, a kereskedő óriási tömeg árút vásárolt, mert minden nagy nyereséggel tudott túladni, a munkás bőven keresett s bőven költekezett — ma, egy csapásra minden megszűnt. Amerika a bőségébe, a fölöslegébe fuldoklik.

A kikötők tele vannak árúkkal megrakott hajókkal, melyekért inkább fizetik a rakbért, vagy

itt *elkótyavetyélik* olcsó pénzért — de nem indítják el Európába, mert nem érdemes. Európa valutája oly rossz, hogy képtelen megfizetni az amerikai árut. Soha nagyobb szüksége a kiéhezett s ki-merült Európának amerikai élelmiszerekre s amerikai iparcikkekre nem volt, mint most — s ez az ország ontaná mindakettőt, munkáskezek száz-ezrei akarnak dolgozni — de nem lehet, *nem fizeti ki magát*, s a tőke könyörtelen s egyetlen szabálya van csupán, a profit. Ha ez nem csalogatja — mindent megállít. Persze, hogy ez termelési anarchia, mert ha az egész világot egy gazdasági területté lehetne átváltoztatni s a termelést a fogyasztás arányában szabályozni, akkor soha nem volna gazdasági válság s munkanélküliség, mely rendes jelensége Amerika bőprodukciójú gazdasági életének.

Azonban itt az ilyen válságot úgy veszik, mint a gazdasági berendezkedés természetes melléktünetét, melyre számítanak s amelyet — ha itt van — ki tudnak böjtölni tartalékaikkal és feleslegeikkel. Távoli, boldogabb jövő zenéje az emberi szolidaritás, mit bánja a tejjel-mézzel folyó ország más messzi népek nyomorát? Szívesen segít rajtuk, mert áldozatkész és jószívű — Hoover akciói nyomán mindig megnyílnak a zsebek — de csak úgy, ahogy a nagyon jómódú ember az éhező kolduson segít. Jótékonysággal pedig ez a probléma el nem intézhető. Arra viszont belátható időn belül Amerika nem lesz kapható, hogy gazdasági elvein változtasson — erősen és hatalmasan uralkodik itt a kapitalizmus, nem oly gyáván és lélekzetvesztetten, mint Európában, ahol soha többé nem fogja régi erejét visszakapni, mert megrendült a hite önmagában s halálos büntudattal terhelt.

Az amerikai kapitalizmus nem hajlandó tapodtat sem engedni, sőt büszkén vallja, hogy ő egy

gazdasági fejlődés terméke, melynek rendkívül fontos szerepe volt a világ életében: ő teremtette s teremti a modern közlekedést s ipart, az ő ereje s kezdeményezése hozta létre a nagyvárosokat — ő csinálta azt a nagy nemzetközi érdekkapcsolatot, forgalmat, melyre azelőtt nem volt példa a népek életében. S mentől több vagyont gyűjt össze, mentől nagyobb bőséget csinál, mentől többet termel: — annál nagyobb szolgálatot tesz az utána következő gazdasági rendnek, mert másképen néz ki majd a világ, mikor majd a kapitalizmus bőséges örökségén osztozik, mint most, midőn keserű nyomorában tépi egymást s mint Oroszországban, a semmiből akar új gazdasági rendet teremteni. Igen — mondják Amerikában — a kapitalizmus, miután elvégezte világtörténelmi hivatását, majd meghal, végelgyengülésben, de idő előtt agyonütni nem engedi magát.

S az az osztály sem az itt, az a »bourgeoisie«, mely a kapitalizmus árnyékában nő s melyet sziszegő gyűlölettel emleget az európai munkásság ... Nincs itt az elhízott nyárspolgárnak, a rentejéből élő kistőkésnek, — a hatalmaskodó bürokráciának az a renyhe tömege, mint Európában — itt nagyon munkás és szorgalmas kisebb-nagyobb egzisztenciák vannak, akik erősen dolgozva keresik a kenyérüket s gyűjtik vagyonukat s a jó munkásnak ebbe a rendbe való emelkedése — ha ugyan itt külön rendről lehet beszélni — állandó folyamat. És mindezekén felül Amerika még, mindig a bevándorlók rabszolgamunkájából él. Epp ez a nagy kérdés, melyen most tanakodnak, hogy mi történjék a bevándorlással. A munkásszervezetek ellene vannak, mert a bevándorlók lenyomják a munkabéreket s amellet a szervezett munkásság pozíciójának megszilárdulását féltik tőlük, az állam és a

munkáltatók szintén tartanak tőlük, mert veszélyes bolsevista elemek sodródna velük Amerikába, — de másrészt, ha a termelés megint teljes erővel megindul, a bevándorlók energiáját s olcsóbb munkaerejét nem fogják tudni nélkülözni. Európa szegényei pedig úgy néznek át Amerikára, mint a megváltás földjére.

Úgy néz át most már Európa intelligenciája is, mely kimerülten a szegénységtől, politikai zavaroktól s nyugtalanságoktól, rengeni érezvén talpa alatt a földet, nyugodtabb helyet keres, ahol egzisztenciáját megalapíthassa. De erre az intelligens elemre keserves csalódás vár. Sokan azt hiszik, elég csak idejönni, — a hajójeggyel együtt már boldogságukat is megváltották. De az ő képzettségük, intelligenciájuk itt nem sokat ér, — ha csak, mint előbb említettem — nem »tauglich ok« másféleképpen Amerika számára. Soha nem sejtett küzdelmeken s nélkülözéseken kell majd keresztülmenniök, míg az a kis percent kiválasztódik belőlük, mely boldogulni fog, a többi pedig nehezen dolgozva örökké nélkülözni fogja azt a léghört, melyet Európában megszokott.

Színház: Metropolitan Opera. Ennek olyan híre van odaát, hogy ha az ember csak egy jól összehangolt, de teljesen régimódi s egyáltalán nem különös előadást kap, — mint amilyen ma a »Bohém« volt — nagy csalódást érez. Megint a nézőtér — a nagyobb szenzáció — gyönyörű, merész meztelenségű nőivel... Érdekes, hogy itt, ahol a színpadon nehezen tűrnek egy kétértelmű szót, s ahol utcán, hotelétermekben, színházban a női kokettéria annyira hiányzik, hogy férfiak a nőktől egy pillantást nem kapnak, a női öltözködésben mily agresszív meztelenség uralkodik. Hivalkodóan és gyönyörűen ragyognak a fehér vállak s

az övig kivágott ruhákban a háta, ifjú s idős nőknél egyaránt, mert itt Steinachot megelőzve, elszántan hadat indítottak az öregség ellen. Ha csak az öreg, aki annak érzi s annak tartja magát — akkor az amerikai imponálóan fiatal.

December 7.

Két nagyszerű nyugodt nap Lidóval Gredney Farmon.

Feleky.

December 10.

Felekyvel. Ha festő volnék, olyan, mint Van Dyk vagy Holbein, arcképet festenék Felekyről — így írásban nehezen megy. Feleky a New-Yorkba tévedt török. Abszolúte nem teszi magáévá a város jellemvonásait, egyénien s érdekesen éli benne a maga sajátságos életét. »Mióta van New-Yorkban?« — kérdem. — »Harmincöt éve, nem bírom megszokni« — feleli. Pedig töviről-hegyire ismeri Amerikát s a színházi körzetben minden embert s minden sorsot ismer. »Hallo Charlie« hangzik fel még ebben a rengeteg városban is léptenyomon, amint vele megyek s mindenki mosolyog rá. Úgy néz ki, mint egy mérges, rideg ember, pedig a legkedvesebb és legjobb szívű. Óriási lexikon, mindenkiről mindent tud, ezeregyéjszakai kifogyhatatlan történetbőség van benne felhalmozva megtörtént dolgokról, eleven s holt emberekről. Talán az egyetlen ember New-Yorkban, aki ráér megfigyelni. Nem öli magát a munkával, hagyja, hogy lóssanak-fussanak, gyűjtsenek körülötte. Inkább csak jelen van az irodájában, ahol azonban tudják, hogy a

tanácsa, véleménye mit ér. Fáradtságos kirándulásokat eszközöl a legtávolabbi vidékekre valódi jó magyar ételek után. Este azonban korán hazamegy — s itt kezdődik az ő misztikus külön élete — csibukra gyűjt s éjfélig dolgozik. A magyarság amerikai szereplésének adatait gyűjti s dolgozza fel — harminc év óta. Amit angolszász s — amerikai területen magyar kéz s magyar elme dolgozott — arról mind adata, jegyzete van Felekynek, — magyar vonatkozású angol könyvtára, kéziratai bámulatosak Kossuth Lajos amerikai szereplése, beszédei — hatása a jó történetíró alaposságával feldolgozva. S mindezt csendben, magának csinálta — erre koncentrált az erejét s volt kitartása s akaraterije hozzá, hogy ebben a business világban ezt a senkitől nem méltányolt munkát végezze — hiszen nem is tudnak róla — s ő ugyan nem dicsekszik vele, csak mert ezt érezte a hivatásának.

Este díjbirkózást néztünk egy kaszárnnyában. Óriási embertömeg, — átható szivarfüst, — izgalmas érdeklődés, mert két világbajnok mérkőzik, — egyik aki a karkicsavarást érti a legjobban s a másik, aki a fejsrófolásban a »legelső a világon«. A két bajnok — külön-külön mindkettő nagyon híres — most került először szembe egymással. Képzeltetni a nézők izgatottságát. Ezek sem az európai zsíros, izmos birkózó típusok — két fiatal, sovány ember, vékony karokkal — de amint kiderült, pokoli rugalmasság s erő lakik bennük. Másfél óráig birkóztak — trénerjeik izgatottan ugráltak körülöttük, — a nézők villamos idegessége leírhatatlan, egy-egy sikerültnek látszó fogás után füttyfergeteg (ez itt a tetszés jele) sivít fel. Engem az egész dolog rettenetesen untatott, de az utolsó öt perc drámai menete kárpótolt a másfél óra ernyesztő unalmáért. Itt ugyanis kijött a »szisztéma«, mert

a győzelem nem annyira az erő, mint a számítás és az ész diadala volt. A fejszrófoló következetesen annyira kifárasztotta a karcsavarót, míg megérezte a pillanatot, midőn nem tud többé sikeresen ellenállani s akkor egy végső rohamban, nem engedve lélekzethez jutni ellenfelét, ötször egymás után kapta el és szrófolta ellenfele fejét; — négyszer kiszabadult az áldozat a halálos ölelésből — ilyenkor úgy nézett ki, mintha a tengerfenékről bukkant volna fel, de mielőtt még lélekzetet vehetett volna, már rajta volt megint vad ellenfele s végre ötödszörré addig csavarta a fejét, míg az áldozat elterült. A tréner sír, — a közönség tombol, fütüül — ki van elégitve. Másnap az újságokban — a győző a legnagyobb ember. Legalább harmincezer »dollárt csinált« ezen az estén.

December 11.

Van Európa, Amerika, Afrika, Ázsia, Ausztrália s New-York. Ez egy külön, önálló világrész, sajátos külön étellel s amellet az összes többi világrészek minden emberfaja s típusa feltalálható benne.

Amerikai város, de tulajdonképen a megtestesült internacionálé. Ez egyik legfőbb érdekessége és sikerének egyik titka. A világ minden emberfajának energiája itt fut össze: amerikai vezetés alatt.

Kiáltó bizonyíték arra nézve, hogy a háborúk indítóoka nem a nemzetek s fajok egymás iránti gyűlölete (ezt csak ügyesen szítják s felhasználják a politikusok). Mert ha a nemzetek — mint a háború fanatikusai állítják — valóban gyűlölnék egymást, akkor nem férhetne meg egy város falain belül görög a törökkel, német a franciával, magyar a csehvel, Jenki a japánnal és így tovább. Nem,

a háborút nem a nemzetek csinálják, hanem egyes osztályok az egyes nemzeteken belül, az úgynevezett uralkodó osztályok (most már a proletariátust is ezek közé kell számítani, lásd Oroszország), melynek állati természete a más nemzeteken való hatalmaskodás s uralkodási vágy. Mért ne lehetne a világ nemzeteit épúgy békésen egy tető alá hozni, amint az egy városban New-Yorkban már tényleg megtörtént!... Felőlem az egész mehetne amerikai vezetés alatt, mert amint a példa mutatja, ehhez ők értenek a legjobban.

Komikus, hogy mennyire zárkóznak egymástól a nemzetek s országok, hogy bújnak határaik, vámjaik mögé, hogy félnek egymástól, hogy félnek az egymásba olvadástól, az igazi szövetkezéstől, az internacionalizmustól, amely pedig már megvan, ténylegesen megcsinálták a modern technika eszközei, megcsinálta a hajózás, a posta, a vasút, a repülőgép, a modern ipar s nemzetközi kereskedelem — a középkori emberi lélek azonban ezt nem akarja tudomásul venni, inkább érthetetlen anakronizmusba menekül s veszett háborúkat csinál, ahelyett, hogy engedne a ténylegesen jelenlevő állapotnak, a fejlődés természetes folyamának, mely egymásra utalja s egymás felé tereli őket. Ha még tudunk emlékezni, emlékezhetünk rá, hogy a nagy háború előtt már megvoltak ennek a nemzetközi életnek, szabad forgalomnak, szabad jövés-menésnek, majdnem egyforma pénzegységnek, az egyes szakok nemzetközi érintkezésének a körvonalai — s most jön a végkép kiélesedett osztályharc, mely avval a jelszóval, hogy most aztán végkép internacionalizálja a világot, tulajdonképen új harcba keveri s szétválasztja.

Este: Metropolitan Opera, Samson és Delillah. Nem segíthetek rajta — megint nem tetszik, pedig

Caruso s Matzenauer énekelnek — különben régi-módi barokk előadás, olyan, amelyet bármely európai opera produkál. Caruso indisponált, az egyenletesen ömlő aranyhang fátyolozott — játéka pedig, ez a sokat kifejezni akaró tipikus olasz operaszínész-játék rám mindig komikusan hat — emlékszem, a milánói Scalaban egyszer egy olasz Lohengrin oly közveszélyes nevetésre ingerelt, hogy nem akarván botrányt okozni, ott kellett hagynom az előadást. Isten tudja, én az Operától valami egészen újat várok, ott kellene az új művészetnek, az új zenének is, a legnagyobb forradalmat csinálni ... A muzsika isteni lelke zeng egy nagy házban — sa rekvizitumok, az előadás módja, hangulata, formája, minden oly dohos s ósdi . . . Talán máskor több szerencsénk lesz.

Az elragadó K-ék páholyában vagyunk vendégek s nincs szívem, hogy egy rossz szót mondjak — mind oly meghatóan büszkék Amerikára . . . Az operájukra, művészeikre, a szép asszonyaikra, a városra — mindenre, ami Amerikához tartozik, oly jó szívvel mutatnak s dicsérnek mindent s lesik: tetszik-e az idegennek. Sok jót kellett, hogy adjon ez az az ország az embereinek, hogy *úgy* szeretik. Pedig New-York még korántsem Amerika, de mennyire nem az. »Délre kell menni — mondja Gyula bácsi — ott az igazi Amerika, tudja-e, hogy ott a házasságok száz százaléka szerelmi házasság. ..

December 12.

Micsoda árnyai vannak egy ilyen városnak — mi csak azokról tudunk, akiknek sikerül, akik felszínre jutottak, — de hányan merültek el, mentek tönkre, züllöttek ronggyá, örültek meg. Jaj itt az ügyetlenek, a féltehetségnek, jaj annak, aki nem bírja a

szédítő versenyt — aki nem bír megállani a lábán, akinek valami defektusa van — ez az irtózatot város ronggyá tépi s kidobja magából, mint nem neki való, egészségtelen anyagot.

Aki otthon egész jól megél, kis pumpolásokból, kibicelésből, kártyából, kevés munkából, aki otthon tehetségnek számít, csak mert beszélni tud s úgy gerálja magát, aki üzletet vezet, de csak félkézzel és félgondolattal, mert inkább kaszinóval s társaságban foglalja el magát egészen — de azért egzisztál s áll a lábán — szóval mindaz a sok, aki nem teljes energiával s nem egész testtel megy be a küzdelembe — az itt mind elpusztul... Árnyak kísértenek — egy újságíró, aki otthon egész jól prosperált — itt a végén süteményt árult az utcán s megőrült... egy író, aki a tehetségesek közé számított, itt portás lett egy gyárban, s ki tud még az urakról, a gentrykről, a szerencsevadászokról, akik nyomtalanul elmerültek s azokról, akiből ez a polip város minden életet kiszívott, a munkások százezreiről, akiknek pokoli szisztémákkal utolsó csepp energiáit kiveszik, kiszedik belőlük az erőt a gyárak, hogy soha nem állanak többé talpra. Soha nem tudom magam többé kipihenni, mondta nekem egy dúsgazdag fiatal, szimpatikus okos ember, mert tizenöt évig napi húsz órát dolgoztam ... Ennyibe került a háza, az autója, a mostani jómódja. Nem adják ingyen.

Viszont vannak más, játékos pályák. Feleky, a mindenttudó, beszéli B. élettörténetét, aki ma legalább százhusz óriási variétének a tulajdonosa, New-Yorkban s Amerika különböző városaiban. Az épületek — harminc-negyvenemeletes házak — is az övéi, nem tudom hány ezer »dollárt csinál« naponta. Ez az ember tizennégy évig vagabundoskodott — várta az alkalmat. Sohasem vállalt

»biztos állást« (ami olyan fontos Európában). A hét végén, mikor kikapta a fizetését, elvből minden állását otthagya — meglegedett, ha egyelőre ennivalója s egy ágya volt valahol, egyébként tanulta az életet, nyomorgott, tapasztalt — s várt. Tizennégy évig járta így az élet szabad egyetemét. Sokszor kritikus helyzetekbe került. Egyszer egy éjszaka áll egy ház előtt — hozzá-
suhan egy alak, kéri, vigyázzon itt az utcán s fűtüljön, ha valaki jön, neki bent valami nő-
ügye van. B. naivan kötélnek áll. Félóra múlva rohan le az ember megrakodva mindenféle holmi-
val, pénzt nyom a B. kezébe s elfut. Rabló volt. Ha véletlenül rendőr jön s B. belekeveredik a dologba, senki sem vesz le róla tízévi fegyházat. Hát így élt s várt, mikor jön el az ideje. De mikor aztán érezte, hogy itt az igazi alkalom, vas-
marokkal megragadta s többé nem eresztette ki. Rövid idő alatt sokszoros milliomos lett. — Ér-
dekelt ez az ember, megismerkedtem vele. Semmi' nyoma nincs rajta küzdelmes éveinek. Az egész óriás épület rengeteg irodáival mind neki dolgozik, nem tudom hány száz alkalmazottja van — őneki mintha a világon semmi dolga nem volna, órák-
hosszat beszélget, viccel. Asztalán semmi írás — csak egy levél s egy tervrajz. A levélben egy san-
franciskói új variété-épület költségvetése s terv-
rajza van — ahogy emlékszem, kilencszázezer dollár-
ról volt szó. Behívja az egyik managerét, átadja neki a levelet s elrendeli, hogy építsék fel azt a házat. Egy ilyen csekélységért nem érdemes oda utazni. Utóbb hallom még róla a következő történetet. Amint egy nap ki akar menni az épület-
ből s benéz lent az egyik irodájába, ott egy szegény fiatal lányt talál, akinek valami ügye van s már félórája várakozik. . . B. hivatja az illető managert

s összeszidja, miért várakoztatja a feleket. Kikérdezi a lányt, megtetszik neki, — rövid idő múlra az ágrólszakadt szegény teremést elveszi feleségül. Amerika. Nálunk Európában a sokszoros milliomosok másként bánnak el a szegény fiatal lányokkal.

Ami a legszebb Amerikában.

December 14.

Nők és gyermekek paradicsoma — s ez a legszebb, amit Amerikáról el lehet mondani. A gyerekek szenzációsan neveletlenek. Ma meghívtuk uzsonnára a rokonaink gyerekeit, két leány s három fiúcska volt jelen, azt a lármát s felfordulást, amit véghez vittek, nem lehet leírni. Majdnem szószerint a plafonon mászkáltak, — mindent felforgattak, kihúztak, megvizsgáltak, a lakás olyan rejtett részeit fedezték fel, amiről nekünk fogalmunk nem volt, asztalokon, székeken ugráltak, kofferekbe bújtak, vázákat ledöntötték s mindezt örjítő lárma kíséretében. De minden gyerek ilyen, — az utcákon, robogó automobilon közt, ugyanezt a játszást, ugrálást, zajt csinálják. Itt ugyancsak kiélik, kifickádozzák a temperamentumokat, nem hangzik fel minden lépten-nyomon pápaszemes bácsik és nénik »nem szabad« figyelmeztetése . . . (Milyen szánalmas kis jószág egy olyan jól nevelt kis európai gyerek, leterrorizálva s agyonijesztve mindenféle tilalmaktól — a jövő néuraszténiásai!) Nekünk felnőtteknek, még hozzá hatalmaskodni akaró felnőtteknek, ez a független s szabad gyermekkörtársaság — birodalom a birodalomban — persze szokatlan s mikor az utcán gyanútlan sétálsz s egy gyerek egy basseball-lapdával hatalmasan fejbevág, vidám »beg you pardon«-t kiált hozzá s még elvárja tőled,

hogy ne vess te is, nekünk ez kicsit kényelmetlen — de, s végre is ez a főszempont — *milyen jó nekik!* Az iskolákban is egészen más a viszony a gyerekek s tanítók között, mint Európában ... A tanító, tanár itt nem az a mumus, akitől rettegni kell, mint nálunk, s nem az a bestia, aki veréssel akarja a gyerekbe kényszeríteni a tudományt s illendőséget, — hanem pajtás s barát, aki mentől nagyobb önállóságra, bátorságra s függetlenségre neveli a gyerekeket. Oh, tragikus iskolai éveink, — állandó félelmek, rettegések, megalázások, inkvizíciós vizsgák, felesleges tudnivalókkal való gyötrődés — s ti szomorú tanárok s tanítók szintén, éhbérért unott járomba fogva s egy hierarchiával a fejetek fölött, csoda-e, ha elégedetlenül saját életetekkel, elkeseredéseketek a tanterembe vizitek s aztán legalább ott akarjátok kiélni a tekintély hatalmát — gyerek az örök forradalmár, és tanító mint titkos ellenség áll szembe egymással ... A tanítás Amerikában majdnem egészen a nők kezébe ment át . . .

A nők. Külsőségek: az a tiszteletteljes udvariasság, amit itt tapasztal az ember nők irányában, az a kalaplevétel a liftben jelenlétükben, a magától értetődő hely-átengedés a subway-n s vasutakon, a minden tekintetben való azonnali pártukra állás, — az már régen ismeretlen Európában. S az is nevezetes, hogy utcán, vendéglőkben, színházban mennyire nem molesztálják őket, fixírozással, megszólítással, közeledni akarással, — ez annyira megy, hogy a nem rossz szándékú idegen, aki csupa merő esztétikai gyönyörűségből nézegeti a nőket, — s van mit nézni — kiteszi magát annak, hogy a rendőr bekíséri, vagy idegen férfiak leboxolják. Látszólag egy nekünk érthetetlen asexualitás uralkodik a városban. Egyrészt a világ legszebb női rajzanak itt s a világ legszebb lábai

mutogatják magukat, s mind selyemharisnyában — másrészt — nekünk úgy tetszik legalább — a világ legközönyösebb férfiai előtt folyik ez a színjáték. Persze, ez jórészt külszín s még nagyobb részében hipokrizis — a nő és férfi egymáshoz való viszonya itt époly intenzív, mint bárhol a világon, éppannyi örömet okoznak egymásnak — s éppannyi bajt csinálnak, mint bárhol, — a nagy s legszebb játék itt is állandóan folyik, összes komplikációival — ez az újságokból derül ki, ahol egy-egy nagy házassági botrány kapcsán hajmeresztő részletek kerülnek nyilvánosságra. Elég az Elwell-esetre mutatni. Ez egy gyanús egzisztenciájú kalandor volt, akit egy napon agyonlőve találtak fényesen berendezett legénylakásán. Amint a vizsgálat során kiderült, a legfelsőbb társaság legjobb női érdekelve voltak a dologban, mert Elwell valóságos háremet tartott s kétségtelen, hogy egyik féltékeny szeretője lőtte agyon. A nyomozás azonban végül nem vezetett semmi eredményre. (Feltűnő, hogy mennyi ilyen bűntény szála vesznek itt el a homokban — a korrupció, a pénzzel való dolgozás óriási, — de erről később.) Newyorki tartózkodásom idején a Stillmann-válópör botrányait teregették a lapok a közönség elé. Stillmann egyike Amerika legismertebb bankárjainak — válópert indított neje ellen, aki állítólag egy indiánnal megcsalta. A nő szintén házasságtörési vádakkal lépett fel férjével szemben — és természetesen nagy anyagi követelményekkel. Az ügyvédek és — az újságok rávetették magukat a botrányra s heteken keresztül foglalkoztatták vele a közvéleményt. Hajmeresztő részleteket közöltek — a két ember privát élete milliók kíváncsi szeme előtt vonaglott. Érthetetlen, hogy egy országban, ahol a természetes — és csinált — moralitás olyan

nagy, hogy szolgáltatják ki a legprivátabb ügyeket ennyire a nyilvánosságnak. A válópör vége persze az lett, hogy a nőnek igen nagyszegű ellátási díjat ítélték meg — az esetek nagy részében a bíróság is mindig a nő pártján van.

Mikor az első napokban a Broadway forgatagában bolyongtam, nem találtam azt a híres amerikai női szépségtípust, mely az ismert levelezőlapokról s kitsch-képekről mosolyog felénk. Csúnya, alacsony, nagyon erősen kifestett, meglehetősen ízléstelenül öltözködő nőket láttam — délelőtt is estélyi cipőkben s kivágott ruhákban, inkább a lengyel zsidó s olasz női típust képviselték, mint az amerikaiat. Megnyugtattak: azok ott a Broadwayn tényleg zsidó, olasz s lengyel nők. Csak később, a Fifth avennen olykor, finom üzletekben, a Ritz s Waldorf Astoria teáin, s különösen az Operában némely estéken bújtak elő az igazi remek női példányok, de az egészen elsőrangúak nyilvános helyeken így is ritkán láthatók. Az igazi amerikai, s a százötven jó család, mely a szűkebb társaságot alkotja, nagyon zárkózott életet él, — hozzájuk képest az európai arisztokrácia szabadelvű. — Egymás közt szórakoznak, divatos fürdőhelyen vagy falusi kastélyaikban töltik az időt, — ritkán tartózkodnak New-Yorkban, — inkább a déli városokban s vidéken élik igen disztíngvált életüket. Nem vagyunk azonban rászorulva, hogy csak köztük kutassuk a szépségeket, amint az ember egy kicsit nemcsak szétnézni, hanem látni is tud a városban — a női szépségek szokatlan tömegét fedezi fel. Kétségtelenül megint fizikai, természeti okokban van az amerikai női szépség magyarázata, — amint ebben a talajban másféle fák és növények teremnek, mint Európában — úgy az emberpalánta is másféle.

Ezt a hibátlan arányosságot a természetben, a lábaknak finom, egyenes, karcsú vonalait, a kezek szépségét, a szem üdeséget, a tartás magától értetődő könnyedségét nem a divat csinálja — a természet adhatja csupán. Persze, igyekeznek korigálni, — vakmerően festik magukat — de Isten tudja, ez se provokáló dolog náluk, az ember mosolyogva rájuk hagyja — hadd játszanak. Vegyük persze hozzá, hogy a legutolsó kiszolgálóleányt is egy-egy szerény pastry shop-ban a fürdőttségnek, fizikai tisztaságnak és csinosságnak az a levegője veszi körül, ami Európában csak a kiválasztottak sajátsága.

Övék a világ! — s ők könnyen és bátran hordozzák testi kellemük öntudatát a városban — sanszaik a szerelemben s ennek révén a gazdag, jó életre époly nagyok, mint a férfiaké a bussinessvilágban. A musical comedyk s revük himbáló szépségei nagyon gyakran kitűnően mennek férjhez, de ami nekem a legfontosabb — a *tendencia* Amerikában nem az, ami Európában — nem a nő megkerítése, elcsábítása, bepiszkolása, letörése s kinevetése a cél, nincs meg az a kíméletlen hímbrutalitás, amitől Európában félni kell a nőnek, nincs meg az, hogy a nővel szemben, különösen ha gyámoltalan s szegény, minden eszköz megengedett, minden csalás és hazugság törvényesített, ha célhoz vezet. Az amerikai férfi, igaz, korántsem olyan mulatságos, mint az európai, — nem oly sokoldalú, nem oly jó társalgó, nincs meg benne a csábításnak s a nemi aggresszivitásnak az a veszélyes zamata, mely az európai férfi sajátsága s amely annyira hat a nőkre, — de a nők szempontjából mégis az amerikaiat kell hogy a jobb típusnak tartsák. — Seholy a világon nem árasztják el a nőket annyi jóval, mint Amerikában. Érzékeik talán szenved-

nek s kielégületlenül maradnak, — de ezt kiélik fényűzésben, vásárlásban, társaséletben, hiúságuk határtalan kielégítésében. Amerikában komoly kultusza van a házasságnak, még a variétékben, még a tánchelyek alkalmi termeiben is megszokott kép, — mint a mutatvány clouja — hogy az ünnepléses frakkos, cilinderes vőlegény oltárhoz viszi a mirtuszkoszorús, fehérruhás, — rózsás nyoszolyólányoktól kísért arát... Az amerikai közönség ezt — melyen ilyen környezetben az európai hango-san kacagna — illő meghatottsággal nézi.

A titkos nagy harc, ami nő és férfi közt van, itt kétségtelenül a nők javára dőlt el, — joggal mondhatják, hogy Amerikában a nők uralkodnak. A férfi letette a fegyvert. Aki reggeltől estig megszakitás nélkül üzlete után szalad, akinek tehát nincs fizikai érkezése ahhoz, hogy a nővel foglalkozzék, nem nyújthatván neki ama zenéket, udvarlásokat, a nő lelki életére vonatkozó amaz érdekes beszélgetéseket, melyek a nőket — mint egocentrikus lényeket — annyira izgatják s érdeklik, másrészt pedig a rövid időt, amit üzlet s társas élet kettőjük számára szabadon hagy, nem akarván vitákra s akaratérvényesítésre vesztegetni — közös megegyezéssel majdnem mondhatnám az U. S. alkotmánya titkos pontjaképen, a házi hatalmat átadták a nőnek. Érdekes, hogy a férfiszarnokság tunya s rest déli népeknél uralkodik leginkább, ahol a férfi főgondja, érdeklődése s foglalkozása a nő — dolgos északi népeknél, ahol a nővel való állandó foglalkozás lehetetlen, ennek kárpótlásaképen a nő vesz hatalmat a férfi felett.

Mégis, — a középosztály nőinek sorsa nem irigylésreméltó: — rengeteget dolgoznak, éppen mert a személyzet kevés és nagyon drága, sokkal többet, mint Európában. Öt-hatszobás lakás minden közép-

sorsú családnak kijár, ezt rendbetartani, a főzést, a gyerekeket ellátni — mind a háziasszony személyes munkájába kerül. Azonfelül a vendégeskedés, a társasélet is intenzívebb, mint Európában — bizony az amerikai nő nagyon el van foglalva, a jobb társaságbeli pedig — akinek házi elfoglaltsága meg van könnyítve — más téren keres magának munkát, vagy pedig annyit sportol és shoppol (üzleteket járja), annyi hangversenyt és színházat látogat, hogy teljesen betölti a napját. Itt nincs meg a nőknek az az álmodozó, regényeket olvasó, fantázia-dús odaliszk élete, mint Európában. Ez lesz egyik magyarázata a könyvek kevés kelendőségének s az irodalom kisebb kultuszának.

Vehemensen vetik rá magukat a nők az üzletre is. Biztosítótársaságoknál, nagy trösztök, vállalatok titkárságaiban, a színházi bussinessben nagyon sok a nő — ez még hagyján. De ők írják kilencven százalékát azoknak a limonádé love-storyknak, melyekkel a magazinokat elhalmozzák, — ők szerkesztik a sekélyes színdarabokat, s — ami a legborzasztóbb — ők írják csaknem kizárólag a filmszenáriákat. Ezt a munkát teljesen kisajátították, gyárivá tették s elsablonosították. Jó témákat rontanak tönkre, olcsó munkaerejükkel elzárják a teret az értékebb, gondolkodóbb, logikusabb, irodalmibb értékű emberek előtt. Ha gondolkozunk azon, hogy miért oly logikátlan, naiv, ostoba a remek technikájú amerikai filmek kilencven százaléka, akkor a főhibát a női scenáristák elszánt kontyos hadseregében kell találnunk, akik példátlanul elsekélyesítették ezt a műfajt.

Mindenféle.

Deoember 15.

Tegnap este a Hippodromban. Szégyenkeznek? — engem üditenek az ilyen naiv, nagystílú, mutatványok. Szenvedéseimre gondoltam, a berlini Grosses Schauspielhausban, ahol órákig kellett ülnöm egy-egy előadás alatt dermedt figyelemben, hogy megértsek valamit a rengeteg térrel reménytelenül küzdő színész klasszikus szavalásából. Inkább a Hippodrom.

Nagyon mulattatott egy kitűnő angol clown. Milyen ötleteik vannak ezeknek, — milyen tradíciójuk — ősi, kiforrott formája ez a komédiának. Vakmerő fejes ugrások a színpad közepén levő vízmedencébe. Végül egy nő legalább öt emelet magasságba mászott fel — az Istenért, csak nem fog onnan leugrani... Kisasszony, — gondolja meg a dolgot, — ne tegye azt, kérem — ne tegye, az Istenért... Nem hallgatott ránk. Leugrott. S naponta kétszer csinálja ezt a nyaktörő mutatványt. Még mi panaszkodunk, hogy nehéz pályán vagyunk.

Vannak városok, melyek csábítanak arra, hogy rendetlenül és munkátlanul éljen bennük az ember. Budapest, Bécs, Paris. De New-York nem ilyen. A rendetlen és munkátlan ember egy idő múlva kezdi nagyon rosszul érezni magát — gène-be van, mintha a város szigorúan nézné és figyelné: hát te mit csinálsz? Miért nem dolgozol, mint a többi? Nem szégyelled magad?

Mivel az egész város munkára van beállítva, ha jól meggondolom, nem is lehet itt mást csinálni, mint dolgozni. Csavarogni — ilyen távolságokban? A beszélgetéshez nem találok partnert — mindenki el van foglalva. Kávéház nincs. Nincs az a csendes szivarozás — füstbe nézés — elme-

rengés — kávézás — sörözés — oktalan filozofálás, — mások munkájának kritizálása — terraszokra való kiülés — nők nézése — történetek mondása s hallgatása — melankólia ... A megállást nem tűrő munka egészséges, erős levegője frissítve fuj keresztül állandóan az előremozgó városban.

Talán a művésznegyedben, a Greenwich Village-ban — gondolom — mégis lehet egy kis európai semmittevést rendezni. Leutazom tehát, mert valóságos utazás, P.-hez egy aranyos, jókedvű, nagyon tehetséges festőhöz. A nagy műteremben nagy zaj, füst, társaság, beszéd — ép ezt keresem. Modellek, művészek, greenek — most jött európai emberek — de ő maga a folytonos zajban is, résztvéve a beszélgetésekben folytonosan, komolyan és sokat dolgozik. Csak épp ezt az ál-munkátlan, zajos európai atmoszférát csinálja maga körül — ő maga, aki a legfontosabb ebben a társaságban — úgy dolgozik, mint öt amerikai. A helyzet reménytelen — nekem is muszáj dolgozni.

December 16.

Mindent rövidítenek. A hirdetésekben karácsony; x-mas (Christmas helyett).

Óriási szisztémával építenek. A fogorvosom ablakával szemben egy napon még üres telek állott. Napok, hetek alatt ugrott fel a szemeim előtt egy nem tudom hány emeletes óriási épület. Egy napon közli velem az orvos, hogy az építkezésben érdekes változás állott be. Tulajdonképpen az egészet irodáknak szánták, de aztán jött egy ajánlat a négy alsó emeletre, hogy kiveszik — templomnak. Hát legyen templom, de a többi sok emelet felette azért iroda, üzlethelyiség marad. Mindenütt lehet dicsérni az urat.

A munkaerő kihasználásában és felosztásában igen messzire vannak. Ezt állandóan tanulmányozzák. Olyan egyszerű dolgokra figyelnek, hogy a vidám ember többet dolgozik, mint a kedvetlen. Tehát a gyárakban, lunchnél, az egyórás szünetben, a munkásnők részére zenekarokat szerveztek — ilyenkor tánc van. Bizonyos munkaidő után tízperces beszélgetési szünetek vannak.

Semmi szörszálhasogató okoskodás — felesleges ravaszkodás. A zsidók olyan naivak, mint Európában a keresztények. Képzeltető, milyenek a keresztények. Babyk.

Ma egy színházi irodában voltam, ahol egy új operett produkálásáról volt szó. December 30-ra van kitűzve a premier — de a szövegkönyv még nincs készen, — ellenben a zeneszerző már jócskán előre van a munkával, a díszletek pedig, mert ez a legfontosabb, már csaknem elkészültek. Ágensek szállítják — a náluk megrendelt színészeket s színésznőket, — a típust: kövér, sovány, jóhangú, magas, alacsony, öreg, fiatal — a manager megadja nekik, — s most jönnek a színészek a sorozásra. Ha majd nem felelnek meg, tíznap próba után egy fillér fizetség nélkül kidobják őket s másokkal helyettesítik. Rideg gyári üzem.

Színház: *The purpur mask*. A legnevetségesebb angol melodráma. Micsoda tökéletes lelki igénytelenség kell ahhoz, hogy az ilyen régimódi komédiát végighallgassák. Európában képtelenség volna előadni. Csak Dietrichstein érdekes benne, de őt is jobb, emberi szerepben kellene látni.

Előadás után találkoztunk vele. Okos, olvasott, nagyon intelligens s tájékozott művész. Nagyon jól van informálva az európai színpadról, de viszont tudja, itt mit lehet s kell csinálni (nekem más a véleményem, itt minden szépet, újat és művészt is

lehet lesz csinálni). Mint némely ember erős szivarokhoz s alkoholhoz szokik — mondja — úgy szokott hozzá a német közönség Strindberghez, Wedekindhez, Ibsenhez. Jobban mondva: hozzászoktatták. De itt e téren már régen alkoholtalalom van.

Mégis meggyőződésem, hogy az amerikai színházi közönség sokkal jobban formálható és sokkal inkább hajlítható a modern művészet felé, mint például a francia. Mert nem konzervatív, ehhez túlfiatal.

December 17.

Persze, ami itt van, nem »lakóhely emberek számára«, mind Soilness építőmester álmodja Ibsenél. Nem — ez ipari, irodai, közlekedési centrum, ez: bürótelep a világ forgalma számára s e gigantikus ötlethez illenek ezek a gigantikus épületek.

Én el vagyok tőle ragadtatva! A Wall Street építkezése a világ csodája. Ez az egyszerű, monumentalitás — ez a büszke nagyság, ez a nemes vonalvezetés. Ez az Épület, ahogy egy modern elme képzelet. Járván kolosszusai árnyában, nem kisebb megilletődést érzek, mint a régi Kóma romjai között. Mert ez a legfőbb, amit építkezésben az ember eddig elért.

Nem lakóhely emberek számára. (Bár a west némely része s a Riverside különösen e célra is tökéletes, de az üzleti élet forgalma s szükséglete ezt is épúgy el fogja söpörni, amint a Fifth Avenuet, melyet előkelő, csöndes utcából a legforgalmasabb üzleti utcájává tett.) Az emberek pedig kint a környéken fognak lakni — a zöld mezőkön, a tengerpartokon és még távolabb, amint a közlekedési eszközök egyre jobban rendelkezésükre fognak állani.

Nem állanak máris rendelkezésükre? Nem rohan az express subway, az express elevator a legnagyobb sebességgel föld alatt és víz felett és a Hudson alatt (az utcai villamos olyan elavultnak hat, mint egykor a lóvasút). Nem mennek az emberek félórás s órás távolságokra máris üzleti helyiségükig? Nem áll igazán majd minden ember számára egy saját automobil rendelkezésre? Hiszen a detroiti automobilgyárak ontják a pompás gépeket (Fordnál két óra alatt készül egy automobil s vidéken még nagyobb az autóhasználat, mint New-Yorkban. S nincs ez a forgalom végtelen pontossággal szabályozva? A Fifth Avenuen már nem is a rendőrök igazgatják a forgalmat, hanem villamos szemaforok, melyek lámpáik kigyulladó különféle fényeivel szabályozzák a közlekedést. Soffőrkérdés nincs, akinek módja s kedve van hozzá, tarthat, de a legtöbb ember maga kormányozza a gépét s a ladyk különös előszeretettel üzik ezt a szórakozást. Egy barátnőm például egész nap használja — maga vezeti — a villamos automobilját s este egyszerűen a kapuja előtt hagyja, Éjjel érte jön a garázs embere, elviszi, rendbeszedi, újra megtölti villamos akkumulátorjait s reggel megint odahozza a lakás elé. Igaz, — New-Yorkban átlag 25—30 automobilt lopnak el naponta, de ez a járművek nagy számához képest (New-Yorkban hatszázezer automobil van bejegyezve!) nem is nagy percentszám s azonfelül mind be van biztosítva!

Mégsem ez New-York közlekedési problémájának igazi megoldása, hanem a repülőgép. Váltig csodálkozom, hogy miért nem emelkednek máris toronymagasságú liftek az utcasarkokon, melyek a fix-repülőgépállomásokhoz szállítják az embereket. Ez aztán egyszerre megváltoztatja majd a személyközlekedés egész módozatát — felszabadítja az

utcát s másrészt kiviszi az embereket igazi lakóhelyeikre — a csendes vidékre, mely percek alatt lesz elérhető. Mert ez az igazi lakóhely emberek számára. Nem érdekes elgondolni, hogy a mai New-York, mely oly hallatlan újnak, gigantikusnak, modernnek hat, ötven év múlva mosolyogni való, elmaradott, bieder-városka gyanánt fog felmerülni az új nemzedék emlékezetében? Sok képet látni az ötven év előtti New-Yorkról, erről a csendes, patriarkális fészekről, melyben azonban már benne gubózott a mai roppant város . . . Hát ebben a mai városban mi nyújtózkodik — új élet megmozdulására várva?

Újra a Bibliát olvasom. Tragikusabb rövidséggel nem lehet elbeszélni Krisztus megfeszítését, mint Máté evangéliuma egy rövid, plasztikus fejezetben elmondja. Örök remeke a balladai előadó művészetnek, mely a nagy vonalak mellett a lelki rezzenésekre is vigyáz s amellet, noha Jézus tanítványa, mily objektív történetíró! Egy fanatikus elhallgatta volna a kétségeket s talán nem említi meg Krisztus utolsó órájának benső vívódását, mely a megrendítő *Eli, Eli Lama Sabaktani* felkiáltásban jutott kifejezésre, — mert ez az önmagával való meg hasonlítás a kritika s kétségek számára nyit utat az ellenséges erdőben. O elmondja, de éppen ezáltal teszi hallatlanul emberivé a történetet, — nem emeli absztrakciókba, mindenki számára örök élménnyé nemesíti. Az a mélyen tragikus Jézus sorsában, s az emberiség történetében — hogy örökét ugyanazon írástudók s Papi Fejedelmek vették át, akik ellen ő küzdött s szelíd tanait aztán ugyanolyan orthodoxiával magyarázták, mint amilyennel Krisztus ellen dolgoztak, s meghívván a kisajátított új hatalomban a legszelídebb tanoktól, melyet valaha a földön hirdettek, — a vér és

erőszak törvényeit csinálták, nevében és palástja alatt évszázadokig vallásháborúkat viselve, az öldöklés s rablás színhelyévé téve a világot. Jézus a pacifista volt s a Papi Fejedelmek a reálpolitikusok.

December 20.

Gr. járt ma nálam; azt mondja, rá egészen sajtáságos hatással van Amerika, — túlzott tevékenységre s oktalan fizikai mozgásokra ösztökéli. Folyton táncolni szeretne, kerítéseken átugrani, fára mászni, groteszk mozgásokat csinálni, — annyira serkenti és élteti ez az atmoszféra, hogy szószerint majdnem kibúvik a bőréből. Mint mikor nyomott, vízalatti helyről, ahol a szükség mármár a kopoltyúkkal való lélekzésre szorítja az embert, — megint a felszínre, a levegőre jut s tele tüdővel vehet ismét lélekzetet, — vagy mintha egy oxigénnel telített helyre jutott volna, ahol — mint Jules Verne Doktor Oxja — egy tevékenyebb és gyorsabb ütemű életre kényszerül. Ezt magamon is érzem, — sokszor az állati jólérésnek olyan hulláma önt el, ami eddig ismeretlen volt előttem s hangos rikkantásra készlet. — Ennek kétségtelesen pszichikai okai is vannak, az európai börtönszerű, agyonkontrollált élet s ezerféle szempontoktól való lelki felszabadulás tudata adja azt az áldott, felszabadító érzést, — de másrészt, mint említettem már, okvetlen fizikai, légnyomási tényezők is közrejátszanak a jó közérzés ilyen elemi nyilvánulásaiban . . . Banalitás, de le kell írnom, hogy az ember legnagyobb életörömét a szabadság adja, — elviselhetetlen, mikor hatóság, állam, hivatal lépten-nyomon beleavatkozik az ember életébe.

Este egy rettenetes rossz kinóban. Gyötrelmes egy ilyen művészietlen buta filmet végig-

nézni, mégis a legostobább mechanikus munka alól is felcsillan már az az új művészi törvény, mely a filmet sohasem sejtett magasságba fogja emelni . . . Mert tudja az élményt adni, s utána mindjárt az embert egészen más szituációban, de a szemünk előtt lepergett élmény zengésével. Ez az, amit a színpadon oly nehéz éreztetni. Ibsen darabjai például: az élmények konzekvenciái. De ezek az élmények a múltba vannak helyezve, — s vagy szavakon keresztül, vagy a következmények szituációiban — persze mindig az egyéniségen keresztül — lehet csak érezni. A kinő képes volna akár a Kísértetek, akár a Hedda Gabler, akár Rosmersholm, vagy a Sollnes építőmester *egész* tragédiáját megmutatni, nemcsak a *felét*, — a kinő képes egész generációk fejlődését, jellemvonásait, hibáit, bűneit, erényeit, származási ágazatait, titokzatos biológiáját éreztetni — a kinő képes az élet *egész vonalát* behullámoztatni. A dráma nagy egészében alig más, mint egy szituáció, az élet egy erős jelene, egy konfliktusa — ezzel szemben a kinő maga az egész csodálatosan szívárványló, tragikus és egyben komikus groteszk élet. A kinóban sokkal több kifejezési lehetőség rejlik, mint a mai színházban. S a nagy vonalak mellett a detailok mennyi ezerféle árnyalata bukkanhatik elő egy-egy pillanatra az életet kutató reflektor alatt — az egyén sorsát s körülötte az egész összesség, az egész világ zengését lehet éreztetni... A kinő csodaszerszám lesz a jó művészet kezében. Soha nem sejtett szépségek, hangulatok, élettörvények fognak általa megelevenedni. A kino a gondolatot, a fantáziát le fogja tudni fotografálni!

Egy premier és egy generális.

December 24.

Ez egy nagy színházi mester, ez az öreg Belasco. Úgy néz ki, mint egy anglikán pap, állig begombolt fekete kabátjában, rózsás piros arcával s szép fehér hajával, s ama nevezetes üdeségével és fiatal-ságával, mely az angol és amerikai öreg urak sajátossága. (Belasco már hetven felé halad.) S bár a newyorki színházi életnek, nevezetesen a Broadway csodálatos tőztengerében úszó színháznegyed-nek, ahol ötven színház igyekszik írott és égő reklámmal magára vonni a figyelmet, sok eseménnye van, mégis a szezon egyik eseménye, mikor az öreg Belasco valamivel kirukkol, amibe komolyan belefekszik. Ezúttal a francia Sacha Guitry »Deburau« című darabja volt az, amelyiken művésze és mestersége minden fogását kipróbálta . . .

Bármilyen véleménye legyen az embernek az amerikai színházi produkciók *átlagáréi*, bizonyos, hogy Belasco magasan az átlag felett áll, még a legjobb Reinhardt-produkciókhoz szokott szemnek is. Maga a színháza is gyönyörű, sötét faburkolatával, intim nézőterével — mint egy ó-angol szalon. S amit Belasco a színpadi technikában csinál, abban tökéletes. Deburau — a Sacha Guitry darabjának hőse — a XIX-ik század híres pantomimikusa, klasszikus Pierotja. Sikere, felemelkedése, megöregedése és bukása a darab tárgya. A színpadi képek a Deburau egykori színházának, a Théâtre Funambulesnak belsejét mutatják — tehát ismét színház a színpadon. A színház bejárata, nézőtere, s aztán színpada több képből bemutatva. De milyen bámulatos precizitással, korhúséggel, csodálatos részletekkel és tökéletes illúzióval! Le a kalappal az öreg mester előtt — ezt senki nem csinálja

jobban utána Európában. Milyen jó színpadi varázsló ez, hogy bánik a világitással, mennyire a kisujjában van minden effektus! S van egy mozzanata, az utolsó, mely művészileg is maradandó nyomot hagy: az öreg Deburau megbukott a színpadon, kifütyülték s most a fia ugrott be a szerepébe. A színház függőnye összecsapódik — és e függöny mögött folyik tovább a Funambuleszínház megszakadt előadása — ott benn a színpadon a fiatal Deburau játszik, — az öreg kint áll a rivalda előtt, a nehéz piros függöny előtt a valódi nézőtér homályában s fehérre meszelt fájdalommal arcával figyel a belső előadásra... A fájdalommal öreg komédiásarc lassan felragyog a ráeső reflektor fényében, amikor a fia sikerének tombolását hallja, — s aztán az egész elhomályosodik — vége a darabnak.

Ez nagyszerű volt.

Belasconál igazán csak az előadás külsőségei voltak szépek, — a színészek ezúttal gyengék, nagyon közepes volt Lionel Atwill is, az új star, aki Deburaut játszotta, üres pátosszal, az igazi komédiás minden heve s szenvedelme nélkül. A többi szereplő pedig alig érdemel szót. A darab helyenként esztétikus; egy igazán szép jelenete van: mikor a színpadon az öreg Deburau kifesti a fiát s a játék művészetére tanítja. Különben csak külsőséges, nagyon sok beszédű, kevés cselekményű, tehát éppen nem az, ami az amerikai közönségnek való, mely a drámában a szenzációsat, a komédiában a groteszket szereti... De ez a világ legjobb, legnaívabb és leghálásabb közönsége, talán a legszebb is, ragyogó, meztelen hátú és vállú nőivel, a gazdagság és jólét fényében úszva. Türelmesen és hálásan hallgatták végig a hosszú előadást és nagyon tapsolták az öreg Belascót, mikor a har-

madik felvonás végén megjelent és a távollevő szerző nevében megköszönte a sikert . . . Mert Belasco arról is nevezetes, hogy nála mindig siker van ... A darab tetszik-e igazán a közönségnek vagy nem, az szinte mellékes, a többit majd elvégzi a reklám s a Belasco nagy tekintélye, mely előtt kritika, közönség mindig meghajol.

1921 január 1.

Nivelle francia tábornok jár most itt s bál-én régen feladtam azt, hogy generálisokkal vitatkozzam, mégis ma reggel az újságot olvasva s benne a generális beszédét, egész nap odáig voltam a bosszúságtól. Mondom, nekem egy francia generálissal kevesebb lelki közösségem van, mint egy leveli békával. Aki azt a mesterséget választja, hogy embereket miként lehet előnyösebben csoportosítani bizonyos mezőkön s hegyoldalokban abból a célból, hogy mentől több embert lehessen a másik csoportból leölni, — aki úgynevezett haditerveket dolgoz ki, melyek végső eredménye az, hogy késsel, szuronnal, ágyúval, repülőgépről levetett bombákkal, mérges gázokkal s lángvetőkkel, városokra dobott robbantó anyagokkal s gyönyörű hajók elpusztítására szánt torpedókkal mint lehet minél több értékes emberi életet s emberi produktumot elpusztítani — az nem az én világomból való ember, bármilyen nemesnek látszó jelszó alatt folytatja is mesterségét. (Miért tart és fizet az állam háborús generálisokat, akik csak háborúk előidézésén és véghezvitelén törik a fejüket, miért nem fizet egyúttal kontragenerálisokat, akik viszont egész életükben azon dolgoznának, hogy lehet békét csinálni, a konfliktusokat megoldani háború nélkül, akik a békének csinálnának

ravasz haditerveket, akik békemetódusokat találjanak ki?)

Hát mondom, ez a generális azt találta ki, jobban mondva, nem talált ki semmit, erre ők aligha képesek, hanem ahhoz tért vissza, hogy a béke legjobb biztosítója az erős fegyverkezés. Ezt mondta itt Amerikában. No tessék. Megint a fegyveres béke nyomorult frázisánál tartunk, holott már tapasztalatból jól tudjuk, hogy a fegyveres béke annyi mint háború. Az erősen felfegyverkezett állam előbb-utóbb okvetlen háborúba rohan, beleesik, belekényszerül. De hát mit vitatkozzam ezzel az emberrel — ő nem is a békét akarja, mint én, a többi félig-meddig már civilizált (?) rendes ember, — ő a háborút akarja, mert ez az ő mestersege. Csak azt akarom mondani, hogy íme a *világ nem tanult semmit* ... A legborzasztóbb háború után, mely valaha volt — és a legborzasztóbb előtt, mely valaha lesz — az emberek megint nyugodtan végzik dolgaikat, mennek az üzleteik után, szórakoznak, s ha egy ilyen beszédet olvasnak, mint ezé a generálisé, vagy helyeslőleg vagy rosszalólag intenek a fejükkal, s más lapra fordítanak, ahelyett hogy felfigyelnének és felüvöltenének: hohó, mit akartok megint velünk! Mit is beszél ez az ember? Mi van e mögött a dolog mögött? . . . Megint háborút akarnak a generálisok, olyan állapotok előidézését, melynek következménye a háború! Ezt nem engedjük többé!

De ez a kiáltás, ez a megmozdulás elmarad. Az emberek nem törődnek a saját legfontosabb dolgaikkal! Amit ez a generális beszél, — gondolják — az az ő dolga, a katonák dolga s a diplomaták dolga — pedig nem igaz, mert ez a mi dolgunk, az összes emberséges embereké!

Mert azután megint jön egy konfliktus s a

generális megint a kardjára üt s azt mondja: háború s akkor mozgósítás van s pánik van s embermilliók rettentő elpusztítása van és nyomor van és bolsevizmus — ele akkor már késő! — Most kell gondoskodni s most kell védekezni, mikor még lehet. De senki sem szól. Az emberek csodálatos egykedvűséggel szemlélik az előkészületeket, mintha az akasztófák felállítását néznék, nem sejtve, hogy arra őket, a szelíd nézőket, fogják a végén felkötni. Mit dühöngök, — inkább örüljek, hogy a rengeteg ember közt alig látok uniformist, pedig mondják, hogy a háború alatt minden második emberen az volt, de gyorsan levetették, nemcsak a ruhát, hanem a militarista lelket is.

Németország túlsókat vár Amerikától, azt várja, hogy mellé álljon, segítse, a barátja legyen. Ez megint azt bizonyítja, hogy a németek rossz pszichológusok, nem lehet egy néptől, melyet éveken át sütöttek és főztek a németellenes háborús propaganda tüzeiben, mely harcolt a németek ellen, szimpátiát, pláne barátságot kívánni — elég nagy eredmény az, *hogy már nem ellenség*. Hogy egy bizonyos objektivitást tud elfoglalni, hogy szinte az egész vonalon beszüntette az ellenséges érzületet. Erre, ilyen gyorsan, kevés európai náció lenne képes. Brisbane a New-York Americanhoz sokszor oly objektiv, sőt igazságos dolgokban annyira a németek mellett mer írni, hogy a németek maguk nem védhetnék érdekeiket különben.

W. beszéli, hogy egy amerikai társaságban a háború kitörésének okairól vitatkoztak s W. erősen védte a középhatalmakat, azt állítván, hogy nem egyedül ők voltak okai a háborúnak. Másnap levelet kapott egyik amerikai barátjától — kivel pedig a legszívesebb viszonyban állott, melyben a barátság megszakítását jelentette, mert neki elviselhetet-

len a W. álláspontja. Ha a háborúban Amerika nem a föltétlen igazság pártján állott, mivel van akkor igazolva, — kérdi a derék naiv amerikai — hogy az ő fia elesett? — Hány millió apa és anya kérdezheti ezt Európában?

A Munkácsy probléma.

Január 2.

Tegnap nagy Szilveszter-est F. doktoroknál. Sajátságos, hogy ez a fajta társaság, ez az intellektuell réteg, mennyire ugyanaz az egész világon — Budapesten, Berlinben, Parisban, Londonban és New-Yorkban. Érdeklődő asszonyok, fáradt, kicsit cinikus férfiak, — általános tájékozottság színházi s irodalmi dolgokban, de ha egy kicsit elfeledkezek magamról, bátran azt gondolhatom, hogy Pesten vagyok a Lipótvárosban. Csak sokkal több naivság, kedély és kedvesség van az emberekben.

Új év van tehát. Ez itt többet jelent, mert nincs az a minden mindegy hangulat, mint odaát, nincs az a pesszimiztikus nézése a jövő esztendőnek — hanem tele van az ember potencies várákozással. Mindent lehet csinálni, — ez az érzésem — sőt mindent újra lehet kezdeni s jobban kell csinálni, mint azelőtt. Az energia, mely az embereket itt a dollár utáni szaladásra készíti, átranszformálható jó és mély dolgozásra. Bár kétségtelen, hogy sehol olyan erősen előtérbe nem áll a művészi meggyőződés és a pénz problémája, mint Amerikában.

Ezt én mindig »Munkácsy-problémá«-nak nevezem s nagyon sokat gondolkozom felőle. Ha Munkácsy kedvére élhetett és festhetett volna, akkor genret és tájképet csinált volna, melyekben kora

legelső festője volt, de felesége és kiadója unszolására s életkörülményei kényszere alatt, — nagy palotájának, nagyarányú külső élete költségeinek fedezésére panorámás képeket s gazdag amerikaiak részére kitcheket kellett festenie s attól, hogy a nem kedve szerint való munkát végezte, lett nyugtalan, bomlott meg az élete. Amerikában ez a probléma súlyos kényszerrel áll az ember elé — ez a siker országa, itt nincs az, hogy egy irányzat kivárja, kiverekszi a maga igazát, itt nem hagyják érni s erjedni a talentumot, itt kényszerítik a gyors termelésre — itt nincsenek az ifjúságnak azok az elveszettnek hitt tíz évei, mikor nyomorban, szegénységben, látszólagos munkátlanságban s züllöttségben érik s erjed a talaj későbbi szép művészi alkotások számára. Itt a művész nem tudja honnan venni ezt a tíz évet, — nem ér rá — muszáj neki rögtön érvényesülni, s belső fejlődése teljességét ki nem várva a napi keresletnek, az akkori divatnak dolgozni — szóval öngyilkosságot követni el az egzisztencia kedvéért. Mert itt nincs, vagy legalább a Greenwich Viliágében csak most kezdődik az a tréfás inkább aranyos, mint tragikus művésznyomor, mely a végén alkotásba és sikerbe oldódik fel. És éppen azért, mert a művészi fejlődés emez előfeltételei hiányzanak — azért van olyan kevés eredeti írója és színműírója Amerikának. Amit odaát egyéniségnek nevezünk s ami megkülönböztető jelét rányomja minden alkotására (— ezt én csinálhattam csak s nem más, mert csak én látom s érzem így a dolgokat — ez az én egyéni kifejezési formám, ez az én műhelytitkom —), az itt mind nincs. A színdarabokat épúgy írhatta volna egyik író, mint a másik — a könyvekben ritkán bukkan fel pregnáns egyéniség árnyéka. Pedig Amerika mindenben a legjobbat követeli, — csak az boldogul,

aki egy árnyalattal jobb, mint ami eddig volt — mégis irodalomban nem állította fel azt a mértéket, mely felé mindenkinek törekednie kellene.

De ez már a művészet s élet nagy, legnagyobb kérdéseit érinti. Meggyőződésem, hogy a művészetnek jobb talaja van a beteg és romlott társadalmakban, mint az egészségesben. A művészet gyönyörű, mérges növény, mely rothadt talajban tenyészik a legjobban, — a művészet társadalmi igazságtalanságok, elnyomások és romlottságok — feszült és fülledt atmoszférák gyümölcse; — nem véletlen, hogy ahol az elnyomás a legnagyobb súllyal nehezedett a lelkekre: Oroszország adta a világ legnagyobb íróit, — s hogy a nemzeti katasztrófák előtt s után virágzottak mindenütt legjobban a művészetek s talán a festészet azért nem éri el soha többé virágzásának azt a fokát, melyben a középkorban állott, mert azok a mély társadalmi betegségek már nem állhatnak még egyszer elő — s nem véletlen, hogy a világháború előtti ötven évnek katasztrófális nyomása alatt támadtak azok a sötét géniuszok, — Ibsen, Strindberg, Flaubert, Maupassant, Dostojevsky, — kiknek nyugtalanító munkái kifejezői voltak az egészségtelen és nyugtalan kornak, melyben létrejöttek... Amerika túl-egészséges ahhoz, hogy ilyen költészete lehessen.

S a közönség is . . . Nemcsak az írás menekülés a valóság elől, hanem az olvasás is . . . A meditáló, szerencsétlen, magába sülyedt, filozófáló, — valamely irányban tétlenségre kényszerített, valamely szabadságában megszorított, valamely vágyát ki nem élt ember olvas a legtöbbit — vágya kielégülését, fantáziája kiélését keresi a könyvben, mely narkotikum neki az élet ellen... Ez a mozgó, eleven, vidám embertömeg, az a temperamentumát munkában kiélő, vágyait szóra-

kozásaiban kielégítő közönség nem igazi publikuma a művészetnek. Ez magyarázza a nagy közepszerűséget, ami a mai amerikai irodalmi s színházi produkciót annyira jellemzi.

De nem fog így maradni! Mert egy ilyen óriási városban is egyre nő az a réteg, mely máifelismerte a művészi szépet és jót, s az ilyen megismerés elől nincs visszatérés! A Theatre Guild, a Newborn Playhouses, s a Princetown Theatre minden előadása s azok a nívós produkciók, melyek minden évben bizonyos számmal előfordulnak, egyre növelik a hívők és megértők táborát. S a közönség is — nagy tömegében — folyton újat vár és keres — ismétlem, ez a világ egyik legjobb s legjobban nevelhető közönsége. S művészetben is az van itt, mint ami minden téren: a szabad start lehetősége s a nagy befogadóképesség s elfogulatlanság. New-York Öt—tíz év múlva a legérdekesebb, legtöbb újat produkáló színházi városa lesz a világnak.

Január 3.

Este, hazafelé menet, a kapunk előtt egy finom dámával találkoztam — nagyon elegáns ruhában volt, divatos selyem félcipőben, érdekes kalap, cape rajta, merészen kifestve, mint itt a hölgyek általában — rámmosolygott... Ki lehet? — gondoltam; később jöttem rá, hogy Grace, a szobalányunk. Megjelenésben is elmosás a társadalmi különbözőségek határait.

Vagy abban a finom kis hölgyben, aki délután a körmeimet manikűrözte, ki ismerné fel a magyar parasztlányt? Pedig az, bár Amerikában született, — szülei most is parasztok — kis farmjukon élnek, vidéken. Ő maga azonban olyan amerikai miss, amelyet csak kívánni lehet. Érdekes a

beszéde. Jól tud magyarul, bár sose volt Magyarországon, sőt parasztosan, hevesi dialektusban beszél — de mégis furcsa szavakkal — furcsa szórenddel, mert egy egészen más talajban él szegényke s a nyelv, mely egy növény, nem tudja honnan szedni ebben az idegen talajban a táplálékát . . . Hát maga csinál magának szavakat s kifejezéseket.

Tegnap délután nagy tea tiszteletünkre Mrs J.-nál. Nagyon jó intellektuális, tiszta amerikai társaság — írók, kiadók, orvosok, tudósok. A lakás: visszatérés a modern világból az ó-angol tűzhelyhez, tehát villany helyett gyertyavilágítás s patogó fahasábok a kandallókban, nagy, ízléses egyszerűség. Rendkívül sok ember, akik jórésze nem ismeri egymást. Kellemes, jó beszélgetés, — ami a társaságot egy hasonló jellegű európai társaságtól megkülönbözteti — az amerikaiak utolérhetetlen kedvességétől eltekintve, az, hogy ezek az emberek nagyon világlátottak. Azt lehetne hinni, hogy egy európai inkább utazik, hiszen valóban egy európai intellektuell igazán mindenütt megfordul, de inkább csak Európában. Ezek az amerikaiak azonban nemcsak Európát ismerik, hanem nagyon sokfelé jártak szét az egész világban. Stúdiókat csináltak Japánban, Kínában, Indiában, Ausztráliában, nagyobb stílusú utazók és sokkal világlátottabbak, mint nálunk, de nem csinálnak belőle semmi kázust, nem fontoskodnak. Kérem egy író barátomtól, ki ma a leghíresebb író Amerikában? Egykét nekünk teljesen ismeretlen nevet említ, s nőket különösen. De nagyon, túlzottan rossz véleményel van az amerikai irodalomról, mely nagy részében magazinoknak való sablonos történeteket termel.

Mindenki a rendkívüli gazdasági válságról

panaszkodik. De ezt sem kétségbeeséssel nézik — várják s biztosra veszik a dolgok jobbrafordulását. Ebben az országban lehet baj, de nincs az a katasztrofális, nyomott levegő, — mint Európában.

A play-doktorok.

Január 4.

Princess Theatre: Pagans, by Charles Anthony. Nem érdektelen darab, különösen az első két felvonásában. Egy beteg művész — két nő között. Egyik a felesége, aki maga a megtestesült nyárs-polgári ostobaság, — a másik a régi szerelmese — a nagy énekesnő, aki annyira hat rá, hogy majdnem, mint egy csoda által, betegségétől is megváltja. Két felvonásig jól ment a dolog — mármár úgy látszott, hogy sikere lesz, — olyan volt, mint egy közepes európai darab. A harmadik felvonás aztán teljesen tönkretette a darabot, — ez egy ostoba kompromisszum volt az amerikai melodráma felé — s ordított belőle, hogy kapkodva s rosszul csinálták meg. Mert itt a színházaknál valóságos darabfejelő — s talpalógyár van — tapasztalt színpadtechnikusok, úgynevezett play-doktorok veszik kezükbe a gyengének látszó darabokat s hatásos felvonásvégeket, jeleneteket, sokszor nagy gyorsasággal új felvonásokat is fabrikálnak hozzá. A darabokat vidéken próbálják ki először, a play-doktorok ott végzik el rajtuk a szükségesnek látszó operációkat — úgyhogy a darab néha egész más formában kerül a newyorki publikum elé. — Különösen a könnyebb fajsúlyú daraboknál, legkivált az operettszövegeknél követnek el vakmerő dolgokat. A harmadik felvonásból elsőt csinálnak, új szerepeket írnak a

darabba, összevissza nyesik-vágják, míg valami korszakos szamárság ki nem jön belőle, ami — szerintük — tetszeni fog a közönségnek. De a legtöbbször a közönség intelligensebb, mint a play-doktorok s — megbuktatja a darabot. — A Paganst is halálra operálták.

Az amerikai színpadok egyik legnagyobb hibája a darab szövegébe való ilyen jogosulatlan beavatkozás. Az amerikai színpadoknál azért hiányzanak az erős egyéniségű írók, mert azok darabjait vagy nem játsszák el, vagy ilyen oktalan beavatkozással elrontják. Az idegen daraboknál is különös előszeretettel űzik ezt a módszert. Pedig egy színdarabhoz, mely egy sajátos konstrukció — legfeljebb csak egy jobb író nyúlhat hozzá, mint az eredeti szerző, — az esetek nagy részében azonban nem így történik — semmiféle magasabb szemponttal nem bíró technikusok avatkoznak be az író munkájába. Mert a vállalkozó üzletember azt gondolja, hogy így lesz sikere a darabnak. S ezt a babonát nehezen lehet a fejükből kiverni.

Ehhez a fejezethez tartozik, hogy az idegen darabok nagy részét különös előszeretettel »americanizálják«, azaz lényegében meghamisítják. Mert nem lehet spanyol, vagy francia, vagy magyar jellemekre amerikai mázt festeni — akkor az alak nem lesz eredeti — s nem lesz amerikai s a történet is egészen valószínűtlenül fog hatni. Hiszen a színdarabok egyik ereje éppen a milieu — s legfőbb érdekessége a különböző országok, fajok földjében nőtt karakterek bemutatása — minden eredeti darabnak valami exotikus parfümjé van — érthetetlen, hogy az amerikai managerek éppen ezt akarják letörölni róla. Mindig féltik a közönséget — jobban mondva félnek a közönségtől, »azt a mi közönségünk nem érti meg« — szokták mondani. Elfelejtik, hogy a közön-

ség csak egy darabot nem ért meg: a rossz darabot, — ha a darab azonban jó, bátran játszhatják az eredeti milieuban — a közönséget annál inkább fogja érdekelni. Egy pár ilyen amerikanizálásnak sikere volt s az még jobban megerősítette a producereket babonájukban, de ezzel szemben hány értékes és jó darabot tettek tönkre a tehetségtelen átdolgozók. A Pagans megbukott — de megint feltűnt, milyen jól játszottak a színészek. A fiatal Schildkraut is érdekes volt, — de különösen feltűnt nekem az a színésznő, aki az együgyű polgári asszonyt játszotta — gondolom Regina Wallacenak hívják, — páratlan élethűséggel adta a jóindulatú kis csacsi teremést, aki nem tud olyat tenni, amivel férjét — a festőt — halálig ne gyötörné. Pedig csupa jóakarát. Ez a kitűnő jellemzés a darab egyik erőssége. — Kár érte.

Azt hiszem, az amerikai színészek kitűnőek — csak nem kapnak feladatokat. Az európai színészek valószínűen azért tűnnek fel nekünk különbeknek, mert micsoda hatalmas feladatokon, szerepeken, darabokon nőnek nagyra s próbálják ki az erejüket.

Január 6.

Egyetlen olvasmány, amihez ebben az izgatott, rohanó, telefonos, meghívásos, látványos életben hozzájutok: a biblia. Akárhol felnyitom, mindig a legérdekesebb történet, költészet és bölcsesség ömlik belőle. Ma megint erre bukkantam: E hármak eltitkoltatnák előttem, sőt a négy dolgot nem tudom. A keselyűnek útját az égben. A kígyónak útját a kősziklán. A hajónak nyomát a mély tengerben és a férfinak útját a leányzóval.

Új moralitás.

Január 8.

Krisztus második eljövételének küszöbén állunk — erről szól egy nagy lap mai négyhasábos cikke — sehol olyan őszinte vágy egy új vallás után nem tapasztalható, mint Amerikában. Itt valóban egy vallásos közszellem van, még talán a puritán pilgrim atyák hagyatéka ez s nagy erőfeszítések történnek abban az irányban, hogy egy modern vallást megteremtsenek, olyat, ami a mai ember tudásának, felfogásának, életviszonyainak megfelel. Ezért van annyi felekezet, szekta, próféta ebben az országban, ezért talál itt termékeny és gyors talajra minden álpróféta, aki tiszta bussiness alapon csinálja a dolgát. A sok között ezelőtt tizenöt évvel Chicagóban alapított ilyen álpróféta egy új vallást s rövid idő alatt rendkívüli sikere lett. Özönlöttek hozzá az emberek, egész városrészt épített fel, óriási szertartásokat rendezett s nagyon sok pénzt gyűjtött össze. De ekkor Isten elvette az eszét — nagyravágyó lett — miután Chicagóban és környékén már diadalmaskodott — New-Yorkot is meg akarta hódítani (mégis van valami haladás: néhány száz évvel ezelőtt az ilyen vallási hódítás háború útján ment volna). Bevonult tehát a próféta New-Yorkba, papjaival, zenészeivel, embertömegével, hókuszpókuszaival. Kinevették. S másnap nagyon rossz sajtója volt — agyongúnyolták — tönkretették. S miután New-Yorkban megbukott — nem tudta többé tartani magát Chicagóban sem.

De ha lesz valami vallási megújulás, egy új moralitás, egy új hit — az innen fog jönni, mert itt várják a legjobban s itt van meg az a naiv, ideális áramlat, mely legjobban kedvez neki.

A teozófia sokféle árnyalatában sehol sem talál annyi hívőre, mint Amerikában. Új szekta a bahaizmus is, melyet egy Baba Olla nevű hindu alapított pár évtizeddel azelőtt — elvet minden felesleges szertartást, de viszont minden vallást elismer s az egy akol egy pásztor régi álmát kívánja megvalósítani: egy templomot építeni, ahol mindenki kedve szerint áldozhat Istenének — e nagy szabadságon belől azonban a bahaizmus praktikus és modern erkölcsi életszabályai kötelezők a hívekre. Az első ilyen templom állítólag már a jövő évben felépül Chicagóban.

Nem is kell különben külön templomot építeni — az amerikai vallásszabadság, a vallás szabad gyakorlása ideális s minden régimódi fanatizmustól tiszta. (Ez is az ország múltnélküliségének egyik szép eredménye.) Ugyanazon templomban több felekezet tartja istentiszteletét — szépen besztják egymásközt. Például, mondja egy ismerősöm, a Bronx-ban (New-York legfelső része) egy körzetben zsidó hitközség alakult, melynek azonban nem volt temploma. Elmentek tehát az anglikánokhoz, hogy péntek estére s szombatra engedjék át nekik istentisztelet céljaira a templomukat. Az anglikánok ebbe szívesen beleegyeztek, mondván, nekik csak vasárnap van szükségük a templomra, s olyan tisztességesek — teszi hozzá ismerősöm — hogy még bért sem számítanak, csak a villany-világítási költségeket kell a zsidóknak visszafizetniük. Van-e ennél szebb példája a krisztusi türelmeségnek, emberszeretetnek és jósnak?

Mint mindennek ebben a városban, a vallásnak is azért bizonyos üzleti formái vannak, mert tiszta magánügy lévén, mely sem az állam, sem a város-tól semmiféle hivatalos támogatásban nem részesül (a hittant nem tanítják az iskolákban), azokra

a jövedelmekre van utalva, melyeket a hívóktól szerez. Tehát üzletszerű propagandát csinál s ha például valamely kiválóbb pap prédikál, arról hirdetést tesz közzé az újságokban. Sőt — inkább vidéken van ez — egyes gazdag emberek a biblia egyes erkölcsi szabályait, mint fizetett hirdetéseket adják fel az újságokban! Mivel pedig éjjel mindenemű intézmény valamely villamos reklámmal igyekszik a figyelmet magára vonni, meghatva láttam New-Yorkban egy templomot, melynek csúcsán ott fénylett a kereszt, kis villanylámpákkal kivilágítva.

Január 9.

Újságot s papirost a Columbus Avenue sarkán vásárolok egy kis üzletben, mely kora hajnaltól késő éjfélig nyitva van. (A záróra itt úgy látszik ismeretlen fogalom, mindenki addig tarthatja nyitva az üzletét, ameddig jól esik neki; — legfeltűnőbb példa erre a Greenwich Bank Broadway-i fiókja, mely — mint egy kávéház — egész éjjel nyitva van — egyszer éjfélkor váltottam ott be egy csekket.) Mondom, ide járok vásárolni újságot a sarokra, kis szorgalmas ember a tulajdonos, akiről rövid beszélgetés után kiderül, hogy meggyőződéses bolsevista, csak az orosz ideában hisz, — s az orosz metódus bevezetésében Amerikában. »Tudja mi lesz akkor az első, — mondom neki — az, hogy magától ezt a boltot el fogják venni, — egyszerűen be fogják csukni.« Hát csukják be, — feleli — mi van nekem ebből a boltból? Az, hogy hajnaltól éjfélig dolgozom benne. — Érdekes, hogy a bolsevizmustól ösztönszerűleg a munka terhe alól való szabadulást várják az emberek. Ez a boltos itt nem a tőkének dolgozik, hanem saját magának, még pedig jó haszonnal, de Isten tudja miért,

unva azt a sok munkát, amelyhez mégis hozzá van láncolva, a társadalom valamely erőszakos felfordítását várja, hogy ő is szabadulhasson ezáltal unott munkájától, melyet különben nem mer otthagyni.

Azt mondja különben, — lehet, hogy nem hazudik — hogy ő Hooverrel s Straussal lakik egy házban s ezek az urak gyakran felhívják őt s órákhosszat beszélget s vitatkozik velük a bolsevizmusról.

Ennél az embernél is látom, hogy a bolsevizmus nem gazdasági tétel, — ha csak az volna, könnyű volna megdönteni — hanem hit — szekta — vallás. — Nyomás alatt — de nemcsak gazdasági nyomás alatt — élő emberek szabadulási reménye — elfojtott vágyak kieléési lehetősége — ezt a nagy vágytömeget egy könyörtelen hataloméhes, elszánt politikai csoport a maga érdekében használja ki. — Az eredmény rettenetes nyomor és szenvedés. — Kínában naponta ezerszámra halnak éhen a gyerekek — az oly messze van tőlünk, legtöbb, amit tesznek, ha egy kis adományt küldenek be valamely gyűjtésre. De nincs az az általános buzgalom, az a rögtön segíteni akarás, az vízáradás-szerű hatalmas mozgalom, mely ellenállhatatlan tömeggel sodródjon oda, mindenüvé, ahol nagy baj van és segítsen, segítsen!... Háborúba menni, azt tudnak, — ölni, pusztítani, ahhoz kaphatók, arra kényszeríthetők az emberek — segíteni, — közös nagy békés munkában együtt újíteni fel a világot — arra képtelenek.

Az amerikai színház.

Január 10.

Temérdek terv, — érdeklődés, telefon, megbeszélés, film, színház, kiadók — az mind fő, készül, mozog — az író itt, még a legelvontabb is, az üzleti életnek egy szédítő forgatagába kerül bele, mely alól nehéz magát kivonnia. Szövevényes hálózat ez, mely másképp van szervezve, mint Európában. Egy egyszerű példa: az európai színháznál a színdarab rendes útja az, hogy elfogadják a darabot, a szerepeket az állandó társulat tagjai közt kiosztják s aztán előadják. Itt a dolog sokkal komplikáltabb. A darabhoz az ügynök, vagy maga az író — az amerikai író összes üzleti ügyeit is maga intézi — keres először egy producert... Nem így van, — először egy start keres, kiváló színészt, vagy színésznőt, — s ketten keresnek egy producert, aki a darab színrehozatalának üzleti részét vállalja. A producer, aki nem minden esetben igazgató vagy tulajdonos, keres azután egy színházat, melyet a darab előadására kibérel. De újabb komplikáció — mert a színháztulajdonos is részes az üzletben, a bevétel felét kapja, tehát ő is beleszól az új produkcióba. Már most együtt vannak: a szerző, a star, a producer, a színháztulajdonos. Ekkor még keresnek egy rendezőt, egy scenárió-mestert, s kiválogatják a megfelelő színészeket. Látnivaló: minden darab egy külön szervezet, külön alakulat, nem mint Európában, ahol a kész stabil színház előadja a darabot; — itt a darab köré, vagy mondjuk helyesebben, a star köré építik a színházat. És ez mind rengeteg tárgyalás eredménye, melyet idegen daraboknál még az átdolgozó, vagy a fordító közbenjövetele is komplikál, úgyhogy a végén az

egész ügyről olyan bonyolult és súlyos, terjedelmükre nézve is megdöbbentően nagy szerződéseket kötnek, melyeket tiszteletteljes bámulattal szemlél az ilyesmihez nem szokott európai szerző.

Az amerikai színházi módszernek sok előnye s nevezetes hátrányai vannak.

Előnye, hogy minden darabra külön válogatva személyzetét, a lehető legjobb előadást képes produkálni. A jó előadás érdekében történik az is, hogy a darabot először vidéken próbálják ki s néhány hétig ott játsszák — ezek az előadások tulajdonképpen nem mások, mint nyilvános próbák. A szöveget is módosítják, — a szereplők játékát is csiszolják — úgy hogy a new-yorki nagy premierre egy tökéletesen és biztosan álló előadást hoznak. Ez nagy fölényt jelent az izgatott, készületlen, véletlenül múló európai premierekkel szemben. (Nem látom be, mért ne tanulhatna ezen a ponton az európai színjátszás Amerikától.)

Hátránya a módszernek, hogy egy-egy ilyen produkció túlságos üzleti rizikót jelent, mivel csak arra az egy darabra építik a vállalkozást s szedik össze a színészeket s kötik a szerződéseket, ha a darab megbukik, nem lehet a régi repertoireből mással helyettesíteni, hanem a darabbal együtt felbukik az egész vállalkozás. Ez a körülmény tehát a színrekerülő darabokkal szemben rendkívüli óvatosságra inti a producereket, — mindenáron olyan darabot szeretnének színrehozni, aminek mentől nagyobb kilátása van a sikerre — a közönséges üzleti sikerre — és ez azt jelenti, hogy az összes Broadway-színházak becsukják kapuikat minden előtt, ami kétséges, ami új, ami merész, ami művészi — szóval ami kockázatos. Kivétel: Belasco, akinek olyan nagy a renoméja s annyira érti a színházi hatás titkait, hogy nála néha

magasabbrendű darabok is előadhatók — s majdnem egyetlen kivétel Hopkins, aki heroikus erőfeszítéseket tesz s sokszor túlmerész produkciókat reszkiroz — nem »csinál sok dollárt« — de már nagy, jelentékeny, anyagilag is kiadós sikerei voltak. És persze kivételek a már említett litteráris színházak, amelyek példáját mihamar a Broadway-színházak egyrésze is követni fogja — egyszerűen azért, mert a szép, s litteráris értékű darabok is jó üzleteknek fognak bizonyulni.

Másik nagy hiba a star-rendszer — az, hogy egy-egy híres színésznőt vagy színészt állítanak a darab központjába — nem kell külön hangsúlyozni, mennyire rontja ez a művészi nívót — hiszen ez a szisztéma éppen a legfinomabb darabokat szorítja ki az amerikai színpadokról — azokat, melyek nem egy-egy nagy szerep köré épülnek. A star-rendszer az irodalmi darabok rovására megy azért is, mert az a néhány kivételes színész vagy színésznő óriási gázsit követel — s ez a befektetés is rossz irányba befolyásolja a producert. Amellett én nagyon indokolatlannak találtam a főszínészek s színésznők ilyen túlságos kiemelését — s a többieknek aránytalan lebecsülését, — mert épp a hírneves starok közt nagyon sok közepes tehetséget találtam (lehet, ismétlem, hogy feladataik nem állnak arányban tehetségükkel), ellenben elragadó színészeket és színésznőket ismertem meg a kisebb szerepekben. Kitűnő karakterizáló képességeket, sok szívet és kedélyt s a legfinomabb színjátszást. Nálunk egy-egy ilyen »epizódista« is megérdemelt hírnévhez jut — Amerikában elhomályosul, eltűnik, mert a reklám reflektora csak a nagy nevet világítja meg. Milyen pompás ensembleek fognak itt még összeállani művészi, finom játék céljaira — midőn az elsők utol-

sók lesznek s az utolsók tehetségük és egyéni kedvességük erejével előre fognak jutni!

Ami hiba van, az csak a managerekben és producerekben van — a rendelkezésre álló színészanyag elsőrangú. A darabok kiállítása mintaszerű — sokszor feleslegesen gazdag. Ez megint a nyers üzleti elv, sok pénzt fektetni be, mert csak az hozza meg a nagyobb nyereséget. Az egyszerűség és a művészeti mély hatás erkölceit még csak — kényszerből — a litteráris színházak ismerik.

Szédítő, hogy mi folyik itt, micsoda üzletid-visszaélés idegen darabokkal. A Taifunt szőröstülbőröstül eltulajdonította egy Nyitray nevű honfitársam, — a Táncosnőt, a háborús állapot ürügye alatt éppen így ellopták, s ami még rosszabb, átdolgozták s elrontották, — de különben is minden európai kartársam tele van panasszal, hogy lopták meg s rabolták ki őket Amerikában. Nem annyira a színházak a hibásak, akik azt veszik, amit offerálnak nekik — hanem a közvetítő ügynökségek. Ideje volna, hogy a tisztességes ügynökségek és az a nagy színházi közvélemény, mely New-Yorkban van, számontartaná s esetről-esetre megbélyegeznék ezeket a szégyenletes tolvajlásokat, akkor talán az amerikai színház-bussiness e sötét fejezetével is végezni lehetne.

Az amerikai film: Way Down East.

Január 11.

Way Down East (Út kelet felé) Griffith filmje, amit ma láttam — nagy haladás a film történetében. Végre egy becsületes, logikus színdarab nagyszerűen megcsinálva. Eléje kellene hívni minden hozzá nem értő filmigazgatót, rossz író, os-

toba scenáriómentert, öntelt, stupid rendezőt s megmutatni nekik: látjátok, így is lehet! Ez után a film után látja az ember, — amit úgyis tud — hogy micsoda példátlan élelmiszerhamisítás folyik ezen a téren, micsoda durva ponyvát, szemetet, számaráságot dobnak a közönség elé, alacsony, hozzá nem értő intelligenciák.

A Way Down East nem csúcspontja a filmnek (noha megtevesztőén annak látszik), hanem első állomásának egyik jelentékeny eredménye. A darab: jó genre, életteljes alakok, sok szentimentalizmussal — mint egy Marlitt-regény. Ilyen színdarabokat, melyekben az erény jutalma és a bűn büntetése ilyen könnyeztető naivsággal van feltűntetve, Seribe s Kotzebue írtak, — de szögezzük le gyorsan — a film már legalább itt tart! Nagy eredmény a ponyvafantáziák s dermesztő butaságok mellett, amit különben óriási tömegben produkál.

De a filmen ez a régi szentimentális történet is megvesztegetően hat, mert a film panteista művészet, nemcsak emberek játszanak benne, hanem gyönyörű napsütéses völgyek, szelíd folyók — csillogos esték, szobák, tárgyak — az egész gazdag világ — és mihelyt az emberi történet logikus s nem bántó, akkor ez a külső zengés, a nagy természet e hullám játéka, mely lépten-nyomon rezonanciát ver fel a szívben — egész magasrendű művészetté nemesíti a filmet. Ha a Way Down Eastet a színpadon látnám (híres, sikeres, ma is sokat játszott darab Amerikában), mint egy elavult fajta munka előtt, ajkbiggyesztve mennék el mellette, — hatalmas, szép, új, lélekrázó mély dolgokra gondolva, melyekkel szemben ez a színdarab nem mond és nem jelent semmit. A filmen leigáz, köti az érdeklődésemet, egy nagy élményt jelent a

számomra, — röviden: el vagyok ragadtatva tőle. Mit fog ez a gyerekcipőben járó új művészet még produkálni!

Persze, ma még a film nagy varázslója: a rendező csaknem egyedül. Griffith és Lubitsch értik a mesterségüket, nagyon tehetségesek és éppen e műfajra hangolva kivételesen tehetségesek, — tehát ami az ő kezük alól kikerül, az néha nagyon jól sikerül, néha kevésbé sikerül, de mindig nívón van, — a nívótlanok és tudatlanok nagy tömegével szemben. Azonban hamarosan eljön az idő, midőn a filmrendezés tudása általánosabb lesz, — mikor éppen annyian fognak tudni valóban jó filmet rendezni, mint amennyien jó színdarab-, opera-, operett-előadásokat rendezni tudnak, vagy zenekarokat jól dirigálni. És akkor előtérbe lép majd és a filmet végkép meg fogja váltani mai szégyenletes állapotából: az író. Kérlelhetetlenül e felé megy a fejlődés törvénye, — rendre el fognak hullani a kontárok, akik ma uralják és ellepik ezt a területet: a jó rendező fog dirigálni — és az író lesz a star. Akik ma a mozik számára fércelik értéktelen darabjaikat s scenárióikat, ki fognak maradni a sorból, — mostani működésüket is csak a film páratlan gyors fejlődése menti, — nem volt idő eltávolítani őket — pedig képzeljük el, milyen volna az a könyvkiadás, vagy az a színház, mely hasonló szellemi nívójú dolgokat merne közönsége elé adni. Miért a film tehát az, amely ezt a nívótlanságot tűri, mikor most már biztos, hogy színházzal, könyvvel egyenrangú művészetet jelent. A filmek kilencvenöt százaléka azért oly végtelenül buta, mert rossz írók írják. S a filmgyárak azért akceptálják ezeket a lehetetlen darabokat, mert egyrészt nagyon keveset tartanak a közönség intelligenciájáról, — másrészt az ő ítélőkép-

ségük és intelligenciájuk is nagyon alacsony — a mai nemzedék, mely a film körül mozog — a legjobb esetben csak üzletileg erre a pályára sodort ember — különben egy egész »idegen légió« — mindenféle más foglalkozásról, máshol szenvedett hajótörésekből idetévedt emberek, akik közül néhányan nagyon sok természetes ésszel rendelkeznek s üzletileg kitűnő eredményeket értek el, — de sejtelmük sincs arról, hogy művészileg mit jelent és mit jelenthet az, ami a kezükben van. Természetesen kivételt tesztek azokkal, akik újabban kerültek a nagy amerikai filmek művészeti vezető pozícióba s akik — mint nyilatkozataikból itt-ott olvastam, tudatában vannak a film művészi jelentőségének és az igazi jó író szerepének a filmművészetben.

De még ők is tévednek; — nagyrészüket ugyanis azt hiszi, elég ha kitűnő írókkal lépnek összeköttetésbe s tőlük részint témákat vesznek, részint felkérlik őket, hogy lehető részletes scenáriókat írjanak. A témavásárlás nem jelent semmit — a téma maga még nem a darab. Milyen volna az a könyv, vagy az a színdarab, amit a szerző csak elmond a színháznak vagy a kiadónak — s az aztán megírhatja valamely alantas alkalmazottjával. Pedig a filmgyáraknál éppen ez a módszer. Megveszik a sujet-t — legjobb esetben egy vázlatot készíttetnek róla — s azt odaadják valamelyik scenárió-írójuknak, olcsó munkabéréért dolgozó nőknek leginkább, akik a legragyogóbb sujet-t is okvetlen tönkreteszik, egyszerűen azért — mert nem írók. Éppen az a legfontosabb valami hiányzik belőlük, ami a művészt művésszé teszi: a tehetség. Tehát összefabrikálnak valamit, ami okvetlen rossz, s amin aztán keveset segíthet a technikában járatos rendező vagy operateur, — mert ez túl-

megy a képességein. Rá lehetne bízni egy Ibsen-sujet-t a rendezőre és világosítóra, vagy a díszlettervezőre, hogy abból egy jó Ibsen-darabot csináljanak? A filmek folyton ezt a lehetetlenséget erőszakolják.

És ha az ember ezt elmondja nekik, akkor arra hivatkoznak, hogy ők már mindent elkövettek — ők már a legkitűnőbb íróknak a legnagyobb összeget fizették — kész filmdarabokért. S mikor a kéziratot megkapták, teljesen hasznavehetetlennek bizonyultak. Világhíres szerzőket említenek, akikkel így jártak. Szerintük ez azért van, mert a filmírásnak egy külön technikája van, — s ezt a technikát senki sem tudja a világon — csak ők tudják, akik ott vannak a műhelyben: a rendező, az operateur, a moziszínész és az igazgató . . . Ezt a technikát, szerintük, meg kell tanulni s már ennek érdekében attól sem riadtak vissza, hogy az illető nevezetes írót iskolába küldjék californiai műtermekbe, hogy »tanulják meg a technikát«. S ennek dacára sem tudtak tőlük felvételre alkalmas kéziratot kapni. Még az sem segít, hogy »miként kell filmdarabot írni« című hasznos tankönyvek jelennek meg lépten-nyomon — sőt még az sem, hogy Philadelphiában egy külön iskolát nyitottak, melyekben a leghíresebb mozi-technikusok tanítják a filmdarab írásának titkait. — Mégsem tudnak jó filmdarabokat kapni. — Dehát — megint csak visszatérve — ha a kiadók tankönyveket íratnának arról, hogy miként kell finom és kitűnő regényeket írni, vagy a színházak iskolákat nyitnának a színdarabírás titkainak elsajátítására — akkor vájjon több jó regényt és színdarabot írnának? — s pont azok a szegény legények s gyámoltalan nők írnák ezeket a remekműveket, akik a »technikát« megtanulták. Miért képzelet a film magát

e téren különbnek, mért nem akarja végre belátni, hogy az ő számára is csak olyan speciális tehetséges emberek fognak tudni jó műveket írni, mint akik jó könyveket vagy jó színdarabokat írnak — szóval a jó írók.

Hogy azok a darabok, melyeket ők állítólag jó íróktól kaptak, szerfelett rosszak és hasznavehetetlenek voltak, az lehet, hogy úgy van, de lehet, hogy nincs úgy. Ma ők egy kitűnő regényírótól szólítanak fel arra, hogy filmdarabot írjon — az valószínűleg rossz kéziratot fog nekik beküldeni, mert valóban nincs színpadi s képszerű elgondolása — s egy színház felszólítására is valószínűleg sikerületlen színdarabot küldene. — Még az is lehetséges, hogy jó színdarabírók, akik nagy jeleketeket különben kitűnően tudnak konstruálni — rossz filmírók, mert a dolgok víziós összefoglalása hiányzik a tehetségükből. — De viszont az is meglehet, hogy a filmdramaturgok s igazgatók tévedtek, hogy ezek a darabok kitűnőek voltak, sokkal jobb s magasabb nivójúak, mint amikhez az ő elrontott ítélőképességük felér. A tévedés és félreismerés minden művészetben előfordul — azt hiszem egyikben sem annyira, mint a filmnél, ahol a mai körülmények közt minden valóban jó és művészi dolog előre halálra van ítélve. (Mindaddig, míg a vezetést igazi művészek veszik'a kezükbe.)

De azt nem hiszem, hogy a filmíráshoz valami különösebb technikai tudás kellene, amihez a film emberei oly babonásan ragaszkodnak. Tehetség kell hozzá csupán, kétségkívül speciális tehetség, mert ez más művészet, mint a regény vagy a színdarab, de nagyon jól el tudom képzelni, hogy amint akadáhat született színdarabírói tehetség, aki első darabjait kitűnően megírja anélkül, hogy valaha színpadon járt volna, rávaló tehetség époly kitűnő filmdarabot írhat anélkül, hogy műterembe, tanul-

mányozta volna a felvételt. Egy látomásos, víziós, fantáziadús ember, egy költő, sokkal többet tud, érez és lát, mint amit műtermekben mutathatnak neki. S azokat a kis technikai igazításokat s egyes detailok s alkalmak képszerű kihasználását, aztán bátran rá lehet bízni a rendezőre vagy operateurre.

Azonban a legnagyobb hibát e téren maguk az írók követik el, akik, úgy látszik, a jövő e fontos, szép, érdekes művészetét nem vették elég komolyan. A film, az szerintük egyet jelent a gyors pénzkereséssel... Ők is abba a hibába esnek, amiben a filmigazgatók szenvednek, azt hiszik, az írónak elég kitalálni a témát, azt egy-két óra alatt pár oldalon leírni, elvinni a filmembernek, felvenni tőle a 100.000 dollárt s ezzel a dolog el van intézve. De ez nem megy olyan könnyen.

Mondtam, hogy a sujet magában véve nem sokat jelent. A filmdarabot époly gondosan, pontosan, az ihletett órák kihasználásával a szellemi, lelki erő teljes latbavetésével kell megalkotni, mint a jó regényt vagy szindarabot. Költői és perfekt munkának kell lennie a filmkéziratnak, egyéninek és mindenekfölött íróinak. Ha filmdarabot fogok írni, épúgy ki fogom nyomtatni, mint bármely más munkámat — olyannak kell lenni a filmdarabnak, hogy az olvasó azt érezze, amit a legjobb szindarabok olvasásánál: de kár, hogy ezt ilyen szépen nem lehet eljátszani! Ha egy filmdarabban aztán ennyi érték s gazdagság lesz, akkor fogja ez a műfaj igazán kibontani szárnyait a végtelen felé — akkor lesz az, aminek lennie kell: a világ legérdekesebb, legfinomabb szórakoztatója, — ezeregyéjszakai mesemondója, a fantázia kiapadhatatlan bányája, a megtestesült népmese, — a föld minden táján egyformán ható és zengő örök

dallama a vágyaknak, sóhajoknak, szerelmeknek, ábrándoknak — mindannak a titoknak, amely az emberszívben kavargó s a holdas éj tejútjával s csillagmiriádokkal ölelkezik, titokzatos létünk örvénylésében ...

Január 12.

Még mindig a Way Down East hatása alatt vagyok. Van a darabban egy jelenet, midőn a falusi pletyka s a mindenfelől mesterien összeszőtt rosszindulat kikergeti a megalázott fiatal lányt a házból s a lány nekivág a hóviharnak, — az ifjú, aki szereti, persze utána. Rettenetes időben, hófűvészen, vihar alatt nyögő erdőben rohan a lány, míg egy folyóhoz jut, melynek jégtábláján eszméletlenül összeesik. A jégtábla azonban a vihar zajlásában elszakad s úszni kezd a folyón lefelé . . . Zizegnek és zajlanak az egymáshoz ütődő jégtáblák s a folyó árja a hatalmas vízzuhatag felé sodorja azt a jégtáblát is, melyen a fiatal, eszméletlen lány fekszik . . . A vízzuhatag valószínűleg a Niagaránál van felvéve, — mert valóban lélekzetelállító — veszély, melyben a fiatal teremtés forog . . . Persze hogy a fiú megtalálja a lány nyomát, s jégtábláról-jégtáblára ugrálva éppen abban a pillanatban kapja fel az eszméletlen lányt s viszi ugyanazon a veszélyes úton vissza, midőn már közvetlenül a zuhatag szélére került. Ez idegrázó pillanat. Kérdeztem aztán egy filmembertől, hogy vették fel ezt a jelenetet, mi ennek a »trükkje«. Az a trükkje, mondta, hogy a színész s az a színésznő tényleg valóságos életveszedelemben forogtak.

Még sok külső szenzációra van a filmnek szüksége, mert még nem fedezték fel a film számára a belső szenzációkat. A legravaszabbul komplikált szituációkat csinálják, — exotikus tájakat mutat-

nak, vad kalandokat eszelnek ki, — mert még ismeretlen előttük az a birodalom, melyben a legnagyobb mélységek örvénylenek, a legexotikusabb virágok nyílnak s a legmeghökkenőbb meglepetések halmozódnak: az emberi lélek. Ritka az olyan filmdarab, mely őszintén meg tudja hatni az embereket, vagy pedig, hogy e célját elérje, a legközönségesebb s legolcsóbb eszközökhöz kell nyúlnia (kis gyermek szenvedése, anya fájdalma) — és ez azért van, mert az egész dolog még nem echt, nem az emberek valódi életéről beszél, — nem költői — nem tehetséges.

Hanem a muzsika számára végtelen területet nyit. A muzsika magyaráz, beszél, kommentál itt sokkal inkább, mint bármely műfajnál, — sokkal inkább, mint az operánál, mely akárhogy vesszük, mindig egy természetellenes és erőltetett műfaj marad. A jövő zeneírói a jó, művészi filmekhez fogják írni a legszebb zenéket.

Fellelkesülve a tegnapi nagy impresszión, ma ismét moziba mentem, és puff, megint beestem egy hajmeresztő ostobaságba, melyet az ember csak fogcsikorgatva és dühöngve nézhet végig. Pedig a szép Mary Pickford játszott — de épúgy, mint a színpadon, a filmben sem tehet a színésznő semmit, ha rossz a darab. A filmszínházak azért persze mindig tele vannak s ez vezeti félre a hülyeségek fabrikálóit, mert azt mondják: íme, a közönség ezt szereti, mert megtölti a színházat. Azonban a közönség magát a mozit szereti, azért megy be a filmszínházba, s még azt is eltűri, ha rossz darabokkal inzultálják, — mihelyt azonban a jó ós művészi darabok nagyobb számmal fognak jelentkezni, tehát mikor alkalma lesz a közönségnek válogatni s különbséget tenni jó és rossz között, akkor a jót fogja választani s végső soron

mégis ez az üzleti érdek lesz az, mely a filmgyárakat a jó filmek produkálása felé fogja vinni.

Ma a film — mint üzlet — gyökértelen, hisztérikus — éppen mert még eddig nem tudott, a kellő egészséges alapra helyezkedni. A starokat fizetik örülten, mert azt hiszik, azok csinálják a sikert, — a színpadon nagy sikert aratott darabokat, vagy népszerű regényeket veszik meg szintén nagy áron — és csapnivaló filmeket csinálnak belőlük — mert még mindig nem tudják, hogy a film külön terület, melynek külön művészi törvényei vannak s nem regényekből vagy színdarabokból kell a film számára darabokat fabrikálni, hanem egy új művészet törvényeinek megfelelő filmdarabokat kell írni.

Pozitív eredménye eddig a filmnek — néhány jó darabtól eltekintve, — a természettudományi felvételek s a filmhírszolgálat, mely egymás mellé tett képekben sokat ad „az állandó mozgásban levő világ víziójából. . . íme, most is a büszke flotta jelenik meg a tengeren hatalmas füstfelhőben — sa közönség tapsol. . .

A háború előtt hányszor láttuk ezeket a hadgyakorlatokat — ezeket a flottákat, ágyúkat, tüzekeket, lovasrohamokat, — azt hittük, sport, játék az egész, s azok a generálisok és császárok, akik a filmen elrezegetek előttünk — hozzánk hasonló ártatlan emberek. Népszerűek voltak, mint a színészek, s tapsoltak az emberek a főpróbáknak, melyek után a véres előadás következett, ahol a jámbor — nézőket verték agyon milliósámmra . . . De ismét mondom, az ember nem tud tapasztalni, — ma megint olyan lelkes érdeklődéssel nézi s tapssal kíséri a felvonulásokat, mint akkor, midőn még nem tudta róluk, mit jelentenek, micsoda halálokat s pusztulásokat, mérhetetlen szenvedéseket hordanak játékos külsőségeik mögött . . .

Január 14.

Rossz, nehéz nap — néha egészen elveszti magát az ember s a város idegenül s ellenségesen áll vele szemben. Ma az az érzésem: sem hozzászokni, sem megbirkózni nem lehet vele.

Amerikai magyarok.

Január 17,

Utazz vissza az időben tizenöt évet a háború előtt — s menj egy alföldi magyar városba s akkor — ott — találsz csak olyan kedves magyar embereket, mint amilyenek ma New-Yorkban és Amerikában élnek. Ez a tiszta, jóhiszemű, kedves, vendégszeretetében felülmúlhatatlan toleráns magyar polgárság, hozzáadva még azt, hogy egy rengeteg területen élnek, melyben az üzleti konkurrencia nem csinál köztük háborúságot, s az amerikai közszellem jótékony hatását, optimizmusát s azt az eltörölhetetlen, mély, bús vonzódást, amit az »óhaza« iránt éreznek. Jókai regényeinek levegője él itt elevenen és majd minden magyar története egyúttal egy kalandos Jókai-regény. Mint a legtöbb bevándorlója Amerikának, ők is majd mindannyian előlről-alulról — kezdték az életet, — sokan elvesztek, elpusztultak a nehéz életküzdelemben, de nagyon sokan kitűnően érvényesültek. Nem akarok neveket említeni, de az iparban, kereskedelemben, hoteligazgatásban, színháznál, filmgyárakban, művészetben is nagyon sok a kitűnően érvényesült magyar. Természetes józanságuk és okosságukkal hamar beletalálják magukat az amerikai életbe, könnyen bírják a versenyt, még a munkát is megszokták s megszerették — amire otthon oly

nehezen kaphatók — de amellet tizenöt-húsz-harminc Amerikában töltött esztendő keveset változtatott lelki habitusukon. New-York Magyarország egyik legnagyobb s legeredetibb vidéki magyar városa.

Sehol sem találhatják magukat külföldön annyira otthon a magyarok, mint Amerikában, — de ez minden nációra érvényes itten, — mert minden nemzet megcsinálja magának New-Yorkban azt a »hazai« atmoszférát, amelyhez hozzászokott s amelyet szeret. Oroszok, németek, görögök, zsidók, spanyolok, franciák, kínaiak mind külön várost szerkesztenek maguknak New-Yorkon belül s nem kell a föld körül utaznod, csak New-Yorkot bejárnod, hogy megismerhesd a világ minden nemzeti-ségének szokásait, embereit, ételeit, nyelvét. Színházaik és nagy újságjaik vannak, — egyesületeik — külön társadalmi életük, melyek köréből a jobb helyzetbe s vagyonhoz jutottak lassanként kivonják magukat, az East oldalról átköltöznek az előkelő Westre, de a szülők még tartják a régi konnexiókat, — a fiúk s lányok azonban már teljesen amerikanizálódtak. Az ortodox galíciai lengyel zsidó lánya már a Central Parkban nyargal fiús lovaglóruhájában — egy-két nemzedék múlva az egész vegyes embertömeg sajátos tulajdonságai-val, tehetségével, energiájával kizárólag Amerikának él már — de azért az East oldalon mégis megmaradnak a magyar, olasz, német, zsidó, görög negyedek, mert új bevándorlók állandóan betöltik a hiányokat. Az a legszebb, amilyen okossággal Amerika ezt a kérdést kezelte (mert a háború alatt és óta kicsit változtatott eredeti politikáján, megszorítva a bevándorlást s egy kicsit gyorsítani akarva az amerikanizálódási folyamatot). Ha valamelyik európai fővárosba valamely idegen nem-

zetiség a kelleténél nagyobb számban próbált elhelyezkedni, vagy pláne ott külön életet akart élni, egyleteket, lapokat alapítani, — politikusok és a sajtó rögtön veszélyt szimatoltak — tüzet kiáltottak, félteni kezdték a várost, az államot az »idegen elemek«-től s azt az utálatos gyűlölködést kezdték szítani, mely egyik oka volt Európa katasztrófájának. Amerika, vagy mondjuk New-York, hallatlan toleráns a nemzetiségeivel szemben. Felőle csinálhatnak, amit akarnak, azon a nyelven beszélhetnek, amelyiken jól esik, — az utcára odaállítják a vállas remek amerikai rendőrt, hogy rend legyen — s minden utcába odateszik a nyilvános ingyenes amerikai népiskolát. Ez az egész. Egyszerűbben, jobban nem lehet megoldani ezt a kérdést. Minden gyerek iskolába jár — azaz megtanul angolul s amerikai lesz. A szülők pedig hálásak annak az új hazának, mely sokkal nagyobb szabadságot ad nekik, mint a régi.

New-Yorkban a régi, józan, okos, szíves, szimpatikus magyarságot találtam. Sok derék, kedves magyar emberrel ismerkedtem meg, akiknek előkelő házában — disztinvált tónus uralkodik, amit otthon, régen, megszoktunk — ha pedig néha este a második avenuen jártam, egy-egy magyar vendéglőből olyan cigányos magyar duhaj mulatozás lármája verődött felém, hogy egy pillanatig nem New-Yorkba, hanem Mezőkaszonyba képzeltem magam.

Január 19.

Blasco Ibanez ma nem érdektelen cikket ír a New-York Timesba arról, hogy a regény- és drámaírók fantáziája rokon a nagy üzletemberek fantáziájával (lásd Balzac), csak az a különbség a kettő közt, hogy az írónál egyik kitűnő ötlet a

másikat kergeti, — túltermékeny az agy s egyik ötlet elhomályosítja, háttérbe szorítja a másikat, — míg a nagy üzletemberek tehetsége éppen abban áll, hogy az egyszer megfogott ötlet megvalósításra koncentrálják minden erejüket, nem engedik magukat eltéríteni tőle, szóval megvan bennük — ami a művészetből hiányzik — a kivitel energiája. Ibanez azt a következtetést vonja le, hogy fantázia-dús íróknak nemcsak regényeket, színdarabokat és filmeket kellene írni, hanem — üzleti szcenáriókat üzletemberek számára.

Tegnap a Morosco-színházban: *The bat* (A de-nevér). Ez megint olyan speciális amerikai darab, ami előtt értelmetlenül áll meg az európai. Szabad őszintének lennem — példátlan együgyűségnek tartom. Álszenzációs álremdráma álmeaglepetések sorozatával s oly végtelen naiv, amelyet csak kisgyermekek gondolhatnak ki s játszhatnak el. Csak egy komikus cselédfigura érdemel némi figyelmet — különben a darab lehetetlen s elképzelhetetlen európai színpadon. Itt a szezon egyik legnagyobb sikere!

Január 20.

Amerika igazi filozófusa nem Emerson, hanem Wanemaker. Kicsoda Wanemaker?

Waneinaker egy óriási árúház tulajdonosa, — jobban mondva több óriási árúház tulajdonosa, mert nemcsak New-Yorkban, hanem más nagyvárosokban is vannak neki árúházai. Ebben a minőségében tehát egyike a legnagyobb hirdető cégeknek. — Hirdetéseit féloldalakat szoktak lefoglalni az újságokban s talán, hogy a sablonos hirdetési formát élénkítse s olvasottabbá tegye, de meglehet azért, mert valóban vágyik gondolatait az emberiséggel közölni, pénze s tere bőven lévén

rá, a hirdetései mellé naponként valami bölcs dolgot gondol ki s azt, mint egy kinyilatkoztatást sajátkezűleg aláírja (signed: Wanemaker). Nekem kedvenc filozófusom Wanemaker, sokat tanulok tőle. Mindennapi bölcselkedéseiben, aranszabályai-ban sok van abból, ahogy egy igazi amerikai a világot nézi. (Általában: a hirdetések-ből sokszor több s érdekesebb dolgot lehet kiolvasni, mint az újságcikkek-ből, — ha valamely országot jól meg akarod ismerni — olvasd hirdetéseit.)

Sokszor gondoltam rá, hogy a Wanemaker-bölcseségeket össze kellene gyűjteni s könyvben kiadni. Nagyon érdekes könyv lenne belőle, Ma ezt olvastam Wanemakeremtől:

»Mikor fiatal voltam, ismertem Chicagóban egy rendkívül művelt, tudományos embert, — akitől azt mondták: nagy ész, nagy tudós, nagyon képzett ember — de sohasem fizet készpénzzel.

Ilyen ember nem kell Amerikának.«

Also sprach Wanemaker.

Bál a Criterion Clubban.

Január 21.

Tegnap este a Commodore Hotelben a Criterion Club bálján. Nagy közös vacsora egy szép teremben s utána tánc. Ha tömegükben látom az embereket, engem mindig lehangolnak s elszomorítanak. Ezek az emberek felvidítanak — kellemes emberek.

Pedig éppen az a fajta van ezen a bálon, amire Európában már nem lehet ránézni: a meggazdagodott polgárok. Ez az úr New-York leggazdagabb pékje — magyarázza M. barátunk, — ennek a másik úrnak ezer háza van New-Yorkban, — az

az ősz hajú ott a leghíresebb gombkereskedő, — az a másik a, legnagyobb húsvágók egyike — és így tovább. (Úristen, hogy néz ki Pesten az, akinek nem 1000, hanem csak tíz háza van, — aki a leggazdagabb pék, a legnagyobb gombgyáros, — rosszul leszek, ha pöffeszkedésükre, modortalanságukra, arroganciájukra gondolok.) Ezek itt kedves, udvarias, szerény — kellemes emberek. Öröm nézni a fesztelen jókedvüket, nyájas barátkozásukat — általában öröm őket nézni, gyönyörű nőkkel, egészséges férfiakkal s avval a kellemes kifejezéssel arcukon, amit az egyszerűség s belső harmónia teremt.

Tánc. Ha Európában, hotel-hallokban s estélyeken táncolni láttam, a bányamunkás komor dühe szállt fejembe. — »Naplopók, — gondoltam naiv elkeseredéssel — ingyenélő, haszontalan fráterek, indokolatlan s tartalmatlan, élvezetek után futkosó nők, — bamba gavallérok, schleberek, — improduktív, munkátlan, csaló, spekuláló, hozományokra vadászó, hazardjátékos, romlott, lump rétege a társadalomnak, — amely semmi hasznos munkát a világon nem végez, — íme, este mulat, pezsgőzik és táncol.« Az ember émelyedett.

Ezeket itt jóleső, enyhe örömmel nézem. Mert tudom, hogy egész nap dolgoztak, minden férfi kivétel nélkül »down town« volt, mind f ár adott, igyekezett — valamit produkált s amellet biztos, hogy emberileg még a leggazdagabb közülök sem éreztette a legkisebb alkalmazottjával szemben sem a pénz utálatos dölyfét. Ezeknek bensőmben engedélyezem a táncot. Kellemes örömmel nézem őket. Mulassanak.

Nem is nagyon kérik az engedélyemet — nagyszerűen mulatnak. És pedig nem a fiatalok elsősorban. A fiatal emberekben — ha valamit érnek — mindig van egy kis szomorúság — az

élet, amely előtt állnak, árnyazza őket. Igazán vidámak — különösen itt — az idős emberek. Ezek fenntartás nélkül mulatnak. Már említettem, hogy itt milyen hősiesen felvették a harcot az öregség ellen. Nagymamák, őszhajú matrónák, akik Európában már mozogni sem mernek, akik kardcsapás nélkül átadták már magukat a mindent megbénító öregségnek, — itt fiatal lányokkal versenyre kelve, fehér ruhákban s nagy décolletage-zsal táncolnak. Öreg urak, kopaszán vagy hófehér hajjal, akik odaát karszékekben szuszognak, minden tagjukat fájlalják s legfeljebb csak annyi energiájuk van, hogy a szokott kártyapartikban résztvegyenek — különben hálókabátban ülnek otthon, meleg lábvizet vesznek, köhögnek s herbateát isznak — itt frissen, frakkban végigtáncolják, végigudvarolják az éjszakát.

S amellet ezek az idős urak és dámák vidám multságukban rokonszenvesek és a gúny egy árnyalatát ki nem váltják az emberből. Ellenkezőleg: örülni lehet a jó példán, amivel előljárnak. Az élet határai kinyújtózkodtak. Kellemei, lehetőségei megnövekedtek, — hosszú ősz lett — indián summer! — s a tél sem örömtelen. Hol, mily messze távolban Európában imbolyog az a kékharisnya, aki nincs egy évtizede, hogy a harminc éves életkort a nőnél mint veszedelmes kort jelölte meg. Harminc éves kor — kis amerikai jóakarattal azt lehetne mondani, a női pubertás kezdete.

Harsog a zene, folyik a tánc, járja a jazz, szelíd, andalgó, simuló tánc — nem azok a kínosan kieszelt táncfigurák s nem az a mesterkélt ugrándozás, nem az a tánc-kunasztolás, ami Európában járja s ami egészen hamisan mint amerikai tánc típus ismeretes. A férfi egész este csak kiválasztott nőjével táncol. A nők lélekzetállítóan szé-

pek, a férfiak vidámak, a hangulat, amint mondani szokás, emelkedett — s mindez a multság egy pohár jeges víz mellett történik. Egy szem bor, egy csöpp pezsgő nem folyik, nincs részeg duhajkodó ember — csak a tánc s a társalgás tiszta mámore uralkodik a fényes teremben. így is lehet.

Január 22.

Találkozásom egy kétségbeesett ekzisztenciával. Nincs munka, nincs kereset sehol, — s az élet könnyörtelen, gyerekszájak enni kérnek, — a háziúr követeli a lakbért — a fűszeres perel s a perek itt kegyetlenek . . . »Csak tudnék csalni, vagy lopni valahol ezer dollárt« . . . Mily őszintén mondja s hogy elhiszem neki. S lelkemben hogy felmentem azokat, akik a rideg élet könnyörtelen nyomása alatt bűnöznek. — Megint felrémlik előttem az óriási rideg város, amint eltapossa a gyenge sorsokat s olykor magam is egy kis shokkot kapok, — pedig én csak látogatóban vagyok itt s akkor úszom vissza a biztos talajra, amikor nekem tetszik.

Megint rettenetes filmeket láttam. Hogy elrontották a Molnár »Ördög«-ét. A butaságnak milyen művészete kell ahhoz, hogy egy jó témából ezt az értelmetlen zagyvaságot gyúrják össze. Pedig Arliss, ez a filmen is látszik, érdekes és jó színész. Szeretném látni azokat az embereket, akiknek kezén és ítéletén egy ilyen szamárság végigmegy, akik pénzt adnak hozzá s akik végül öntelten megállapítják, hogy: »ez kell a közönségnek«. Nincs más emberi érték, csak a tehetség! Tehetséges üzletember és tehetséges rendező ugyanennyi befektetéssel és munkával nagyszerű dolgot csinált volna, — de ez így van kivétel nélkül minden téren. Miért engedik hát akkor a tehetségtelenséget szó-

hoz? Nem borzasztó meggondolni, hogy életek vesznek el tehetségtelen orvosok kezén — s országok s nemzedékek pusztulnak el tehetségtelen diplomáták s hadvezérek miatt... Egy tehetségvizsgáló-intézet felállítására volna a világnak a legnagyobb szüksége. Mert nincs rossz és jó — csak tehetséges és tehetségtelen van.

Ma egy friss »Nyugat« jutott el hozzám. Nagyon meghatott. Hogy tűzvész és vízáradás, fizikai s lelki kínok, zuhanások és átalakulások között, egy tönkrement ország romjai felett ez a kis csoport milyen meggyőződéssel csinálja tovább az Irodalmat. Meg vannak szentelve, mert Ady Endre közöttük nőtt fel.

Nagyon vágyunk a kis fiúnk után.

Január 23.

Érdekes cikk a nyolcvanegy éves Edisonról, a New-York Timesban. Oly gépezeten dolgozik, — mondja a cikk — mely a halál utáni élet titkát fejtené meg, — hogy lesz az emberi lárvából pillangó. Még tíz évig fog ezen dolgozni, nem hiszi, hogy végleges eredményeket ér el, de utat fog mutatni utána jövő más kutatóknak. Kétszáz év múlva sok mindent fogunk tudni. Nagyszerű öreg varázsló!

A vallásos szellem kétségkívül azért vett olyan nagy lendületet s az emberi lélek azért ostromolja megint a titkok kapuit, mert sok millió törvénytelenül megszakadt fiatal élet után néznek könnyes anyai s testvéri szemek az ég felé . . . Hova tűntek? Mi lett velük? Lehetséges, hogy oly nyomtalanul eltávoztak tőlünk, hogy soha többé egy jelet, egy üzenetet nem kapunk felőlük? Nincs nap, hogy eszembe ne jusson meghalt drága testvérem.

Egy zsidó színész, Belasconál.

Január 25.

Thirtyninth Street Theatre: Ben Ami Sven Lange »Sámson és Delillah« című darabjában. Egyike a legérdekesebb és legtehetségesebb színészeknek mindazok között, akiket az utolsó évtizedben láttam. Egy zsidó színház mélyéből kotorta elő Hopkins egyik s napról a másikra, a »Samson és Delillah« előadása után New-York egyik leghíresebb színésze lett.

Ócska, európai legenda tehát, hogy itt nem értenek a művészethez — de mennyire értenek, s hogy tudják méltányolni. Mert Ben Amiban egy groteszk modernség van, melynek élvezetéhez igazi műértés kell. Tragikus vonás, mely közvetlen a szívig vezet s egy a saját maga életével szemben álló — önmagát szinte tükörben megfigyelő komédiázás, pillanatokkal, amikor egészen elvész, s megint tovább sorsának s szenvedélyének izgatott figyélésével. Komplikált, érdekes, finom jellemzés s amellet a nagy olasz komédiás géniekre emlékeztető tökéletes technika. Valami exotikus van a játékában. Később jutott eszembe, hogy ez lényének tiszta fajtságából ered — hogy zsidó, ez nem jó szó rá, — héber, ez az igazi, — messzi keleti exotikus színész. Finom hangszer, mely minden árnyalatot éreztet. A darab is egészen elüt az itteni sablonaraboktól, — bár sokszor elmondott téma, — klasszikus Pierotthistória modern köntösben, — de sok jó emberi vonás van benne. Kitűnően játszották s ami nagyon érdekes — közönség van rá. íme.

Tegnap egy jó film megint felragyogtatta s rehabilitálta előttem a filmművészetet. Pedig milyen egyszerű történet — nincs benne semmi különösebb technikai trükk, — csak az van benne, —

végre kezdenek rájönni! — hogy mélyen emberi, mindnyájunk érzéséhez szól. Egy ember — öszülő hajjal, az öregedés első állomásán, visszafelé indul megkeresni ifjúsága szerelmeit, barátait . . . Sorra meglátogatja azokat, akikkel ifjúságát töltötte, — a nőket, akikbe szerelmes volt egykor s íme, a lenge fiatal lányokból megtelt, józan családanyak lettek — megpróbálja őket még a régi szemmel nézni, — a rég kialudt tüzet élesztgeti — de hiába minden, — a múlt odavan — végre a jelen győz, — vándorútjában a fiatalság felé egy friss ifjú lányba lesz szerelmes. Nincs megindítóbb, mint az elmúlt időkre való emlékezés, a viszontlátások, lapozgatások régi naplókban, eltűnt szerelmeken való tűnődés, a rezignáció s lemondás, midőn érezni kezdjük, hogy a hervadás közeledik. — Finom művészet a film, hogy ezt is ki lehet vele fejezni.

Kedves, nyugodt est F.-éknél. Barátunk régi históriákat beszél el, felesége művelt, modern asszony, aki pszichológiai tanulmányokkal foglalkozik — érdekes dolgokat mond új kísérleteiről. Pár órára egész elfelejtjük, hogy egy óriási város izgatott bussiness élete hullámszik körülöttünk.

Régi kedves témámat a Prófétát veszem elő újra s mai érettebb s teltebb életnézésemmel próbálom megint megcsinálni.

Január 26.

Délután Belasconál. Rejtelmes folyosókon jutnak a nagy színpadmester szobájába, ahol terveit szövi s színpadi ötletein gondolkodik. (Egy színgazgatónak, éppen úgy, mint egy főpapnak, bizonyos misztikummal kell magát körülvenni, ez hozzátartozik a mesterségéhez — s az egyéniségéhez is. — Reinhardt körül is egész szertartások voltak.)

A Gouverneur (így hívják itt a nagy igazgatókat) érdekes, okos és tájékozott ember, aki bagolyvárából jól lát és figyel mindent — mindenkiről tud, amellettt képességei és tehetsége ismeretében rendületlenül halad a maga biztos útján. — Ő nem vakmerő kísérletező, nem egy litteratura-bolond, bár azt hiszem minden finom dolgot érez, — hanem minden pórúsában színházat érző és szimatoló határozott egyéniség, aki mesterien játszik kulisszáival s kitűnően gyúrja a színész-anyagot, mely kezei közé kerül. A modern színjáték — különösen technikai dolgokban — sokat köszönhet neki, mert ezek a kitalálások és hatások bejárják a világot és sokszor más formát öltve bukkannak fel itt-ott s termékenyítik a színház kultúráját. Belasconak nagy hitele és megérdemelt tekintélye van s ezt a jól megszolgált megbecsülést — ez is előnyös amerikai vonás — nem próbálják ráncigálni, gáncsolni, — nem jönnek »újraértékelők«, akik veszett dühvel támadnak s egyik embert a másik rovására, egyik irányzatot a másik ellen akarják kijátszani. Ha arra gondolok, a geniális Reinhardtnak mit kellett szenvedni éveken keresztül hisztérikus kis kritikusok támadásaitól, mint nem hagyták békében munkáját végezni, milyen ádáz dühvel estek neki, hogy nem bírták elviselni sikereit, mint tették felelőssé azért, hogy ő nem olyan, mint Brahm (inkább örülniök kellett volna, hogy Brahmjuk is van és Eeinhardtjuk is) s ha egy-egy kísérlete nem sikerült — s kinek sikerül minden dolga? — mint ültek korai halotti tort felette s igyekeztek máris eltemetni — s mint ábrándították ki s vették el végre is a kedvét színházai vezetésétől — akkor mély tiszteletet érzek az iránt a tolerancia iránt, amellyel Amerika, az amerikai kritika — azokkal szemben viselkedik, akik valami jót és értékeset nyújtottak

már neki. — Mert itt nagy a terület, — mindenki elfér rajta, — sok az eszkimó, de sok a foka is s ezért jobbak az emberek — a fejlődésnek talán művészi téren lassúbb, de biztosabb menete van, mert nem rúgják össze s nem igyekeznek tönkretenni, amit tehetségek és törekvések a maguk módja szerint felépítettek. Senkit sem erőszakolnak arra, liogy kibújjék a bőréből s mást csináljon, mint amit tud, — nem muszáj neki minden felbukkanó új irodalmi vagy színházi irányzathoz hozzácsatlakoznia — csak csinálja jól a maga dolgát — épúgy elismerik azt is, mint az újban meglátják s dicsérik, ami jó. Egészséges ország.

Január 30.

Délután a Ritz Carltonban teán M. opera-énekesnővel. — Milyen találkozások. Tíz év előtt így ültünk Pesten a Dunaparton, a Hungáriában. — Ő halálosan szerelmes volt és boldogtalan, — állandóan revolvert hordott a retiküljében — az előző éjszaka egész éjjel hallgatta a Dunán a jégtáblák zajgását, sírt — s csak azért nem lőtte magát agyon, mert közben pezsgőt ivott, — elfáradt, elaludt s másnap oly későn ébredt, hogy már ott várta a színházi titkár, — próbára kellett mennie — nem ért rá öngyilkosságot elkövetni... Milyen szerencsétlen volt, megnyit kellett beszélni, míg egy kicsit megvigasztalódott, — milyen sötétnek, reménytelennek látta az életét. Most itt ülünk New-Yorkban, — régi, szerencsétlen szerelme elszállt, most époly halálosan, de boldogan szerelmes egy más emberbe, akihez férjhezment s akinek létezéséről akkor még sejtelve sem volt, — van két gyönyörű gyermeke ... Én a régi szerencsétlen szerelme történetét megírtam a Táncošnőben. Such is life.

Színdarabok.

Február 3.

Egyik legérdekesebb színházi estén az Empire Theatre-ban. I. M. Barrie »Mary Rose« című darabja. Milyen lehelletfinom szép darab a népmesék misztikumával, irrealitásaival, hamvas költészetével. A darab főalakja Mary Rose, aki időrövidőre eltűnik az életből — égi hangok hívják s ő elrepül — s hosszú évek múlva megint visszatér... így tűnt el egyszer már gyerekkorában — azután csodálatos módon visszajött s nem tudta hol járt... Férjhez megy, gyereke születik — egyszer fiatal férjével látogatást tesz azon a szigeten, ahol gyerekkorában olyan rejtélyesen eltűnt — s íme, egyszerre megint hangzik a hívó égi zene — s Mary Rose elszáll ... a fiatal férj kétségbeesve kiáltoz utána. Eltelik húsz év ... A Mary Rose apja, anyja roskadt öreg emberek lettek, a férj haja is deresedik, — mint régen eltűnt, meghalt teremtséről beszélnek Mary Rose-ról — s íme, egyszerre megjelenik s csodálatos, körülötte megváltoztak az emberek, de ő pontosan olyan fiatal maradt, mint azon a napon volt, mikor eltűnt ... A misztikum még fokozódik ... Megint sok-sok év telik el, s Mary Rose nagy katona fia egy estére abba az elpusztult házba téved, melyben valamikor a nagyszülői éltek, — és a holdas éjszakában íme megint megjelenik Mary Rose, — a régi fiatalságában — a fia térdére ül, beszél vele s aztán megint eltűnik, elszáll a csillagok felé. Mit jelent a darab? . . . Talán azt, hogy akit nagyon szeretünk és elvesztettünk, az olyan fiatalon él örökké emlékünkből, mint mikor elvált tőlünk, míg mi az élet terhe alatt megöregedtünk . . . Magunkban hordjuk az elvesztett kedves feledhetetlen vonásait,

— él ő örök fiatalságában, mert addig él az ember, míg van valaki, aki szeretettel gondol rá a földön ... S mindez nem mesterkéltséggel misztikummal van elmondva, hanem bizonyos különös realitással, a népmesék csodálatosan tiszta hangján, az írói elképzelés olyan bájával, hogy feledhetetlen marad az ember számára. Közepesen játszották. A darab oly különös s finom, hogy Európában biztosan megbukott volna (igaz, hogy Londonban nagy sikere volt) — s az amerikai közönség, őszinte bámulatlankra, — odaadással s meghatottan hallgatta, istentiszteletszerű csendben és elfogódottsággal. — Mary Böse második döntő bizonyítékomból, hogy a Newyorki közönség kitűnően irányítható költői és szép dolgok felé . . .

Február 4.

Hanem William Archer darabja, a »Green Goddess«, amit ma láttunk a Booth Theatre-ban, gyöngé kis melodráma, — mindössze az jó benne, hogy főalakja egy hindu raja és annak környezete egész modernül, egy kicsit shawi látással van színpadra állítva. Shaw érdekes történetet írt volna e raja körül, aki Londonban nevelkedett s a repülőgépen véletlenül birodalmába tévedt angolokon véres bosszút akar állani megölt testvéreiért. Archer, aki pedig híres kritikus Londonban s ugyancsak tudnia kellene, mi a jó darab — egészen közönséges, meglepetésekben és revolverlövésekben gazdag melodrárává alacsonyította művét. George Arliss azonban ebben is kitűnő — nagyon szellemes, okos feje van, hasonlít a mi Hegedűsünkhöz. Es soha olyan szép, mélykék, csillagos eget nem láttam még színpadon, mint azt, amely a raja palotájának ablakából ránk világított, a Himalája havas csúcsai körül. Ez volt az egész produkcióban a legszebb.

Február 5.

Egy életmeghosszabbító intézet reklámját olvasom. Egész okos ötlet. Tényleg, ha az embernek van egy automobilja, azt időnként olajozza, reparálja, megromlott alkatrészeit megújítja, — ha van egy háza, annak gondosan számontartja minden kopását, romlását s hamarosan segít rajta, — csak éppen testének mechanikájával nem törődik, s avval a hús s csont-vér házzal, melyben egész életében lakik — legtöbbször akkor szalad orvoshoz, mikor már gyógyíthatatlanul tönkrement az egész. Az életmeghosszabbító intézet preventív intézkedéseket kínál, évi húsz dollárért minden negyedévben a legpontosabban megvizsgálja mindenféle specialistákkal az embert és figyelmezteti, melyik szerve nincs eléggé jókarban, hogy idejében reparálhassa.

Téma: egy modern varázslóról, aki ékszereket, gyöngyöket, remek tárgyakat, kastélyokat ad el, melyek nem léteznek, de a varázsló annyira hat az emberekre, hogy azok látják, kezükbe veszik a nem létező kincseket s bejárják s megveszik a ködpalotákat, melyek azután — mikor beléjük akarnak költözni — nincsenek sehol.

Egy néger színész. A néger kérdés.

Február 6.

Megint nagyon érdekes színházi est. A »Province-town Players«-ek, egy irodalmi színtársulat, mely egy kis primitív színházban tartja nagyon elegáns és jó közönségből látogatott előadásait. Eugene Gr. O'Neill darabját, »The Emperor Jones«-t játssza, főszerepében Charles Gilpin néger színésszel. A darabnak, vagyis inkább a színésznek olyan nagy sikere

volt, Logy átköltöztették egy Broadway-színházba, a Princess Theatre-ba. Mi már ott láttuk.

O'Neill, a szerző, egyike azon keveseknek, akik mint érdekes, egyéni, új színdarabírói tehetségek számítanak Amerikában. Nem tudok véleményt mondani róla, mert csak ezt az egy darabját ismerem, amely primitív vonalvezetésében s eredetiségében kvalitásokat mutat, — de azt hiszem, aligha keltene nagyobb érdeklődést és nem ért volna el különösebb sikert, ha nem a néger Gilpin játszotta volna a főszerepet, amely különben is az egyetlen szerepe a sajátos darabnak.

Az egész darab egy nagy monológ — az őserdőbe visszatért négerről szól, aki pincér volt egy étkezőkocsiban s gyanús dolgok miatt — melyek közt valószínűleg gyilkosság is szerepelt — elmenekült. Egy ócska katonaruha segítségével császárrá tette magát a vadak közt. De egy fehér ellene lázítja a népet, lázadás üt ki s a néger császárnak menekülnie kell. Már előre biztosította magának a visszavonulás útját, az erdőbe elásott élelmiszerekkel — s revolverében a végső esetre hat golyó van... Azonban eltéved az erdőben, nem találja élelmiszereit, izzadtan, fáradtan, halálos rémületben menekül, felgyújtott, rettegő fantáziája rémeket lát az őserdő éjszakájában, előbbi életének — bűneinek kísérteteit, — s a drága revolvertöltéseket ezekre a chimérákra pazarolja; — egymásután dobja el magától menekülése közben ruháit, s egymásután foszlik le róla öntudatának s felületes civilizációjának máza, — végre egy szegény gyámoltalan néger marad csak belőle, akit az üldözők agyonlőnek, mint egy beteg kutyát. A darabban csak ez az alak, annak külső evolúciója van s valami primitív erő, melyel a drámát a szerző vissza bírta vezetni egy szimpla monológra — víziókkal tarkítva s minden

kép után egy revorverlövessel hatásossá téve, amely azonban néhány kép múlva (a darab 8 képből áll) már inkább komikusan hat. Kitűnő az egész egyszerű eszközökkel csinált színpad. Halvány vászondíszlettel s világítással nyomasztó atmoszférájú őserdőt tudtak a kis színpadra teremteni, mely mögött a sárga sivatag forrósága érzett. Azonban — mint jeleztem — a fő attrakció a fekete színész, Grilpin.

Ez egy gyönyörű, bronztestű fiatalember, tiszta néger típus, az arc bizonyos átszellemültségével azonban. Ez az arc, mint a néger arc általában, bámulatos mozgékony s a porcellánfehér szemtükörből sötéten kilángoló nyugtalan szemgolyók, a széles, húsos, az élet nyers nedveit frissen ízlelő durva száj — az izmok gyors játéka az egész testen — mellyel lélekállapotokat képes jelezni — szóval a dolgok nagy testi átélése teszi produkcióját újszerűvé és nagyon érdekessé. Milyen jó Othello lenne ez a színész, — nemcsak mert fekete, hanem mert Shakespeare kolosszális ösztöne is ilyen testileg átélő s minden izmában szenvedő embert ábrázolt Othellóban. Azonban Gilpin nemcsak egy mesterségét kitűnően tudó s fizikumával s hatalmas hangjával tetszése szerint játszó színész — hanem finom intelligencia is — mert enélkül ilyen egységes produkciót létrehozni nem lehet . . . És Grilpin, a kitűnő művész, a tiszta néger — fajtát is reprezentálja. Es ez az a tény, amely előtt gondolkozva áll meg az ember.

Nem azért, mintha a néger-kérdés Amerikában olyan komplikált volna, mint amilyenek Európából látja az ember. Mikor én kijöttem, a néger-kérdés egyike volt ama problémáknak, melyek leginkább érdekelték — itt valami mély, állandóan forrongó, nyugtalanító dolgot sejtettem,

nagy-nagy feszültséget, mely az embertelen lincselésekben robban ki olykor. Amerikában azt tapasztalom, hogy a dolog sokkal egyszerűbb, — a két race között nincs meg az a viszony, amely állandó összeütközések forrása lehetne, — mert a két race — nem érintkezik egymással. Külön élnek a fehérek és külön élnek a színesek (néger-t mondani: sértés). Hol, miben találkoznak? Csak a munkánál, de ott is persze olyan vonatkozásban, hogy a fehér az úr és a színes az alkalmazott. Színes gentlemanek és ladyk a háztartási alkalmazottak, a pincérek, a hordárok, a háló- és étkezőkocsi alkalmazottak, a sofförök, a liftboyok, a szakácsok, a szállodai személyzet — az egész alsóbbrendű munkát ők végzik, úgyhogy néha az az érzésem volt, hogy a régi rabszolgaság még teljes mértékben fennáll — csak munkabér jár érte. Az én köreimben, ahol megfordultam, sehol nem találkoztam olyan négerrel, aki fontosabb szellemi funkciót töltött volna be. Ez az elkülönítés a déli államokban — a régi rabszolgatartó helyeken — még sokkal nagyobb mértékű — ott a vasúti és villamoskocsikban külön helyük van a színeseknek s a színházba is csak a karzatra mehetnek. Pedig viszont ott a — saját köreiken belül — egyesek nagyon sokra vitték — nagyon gazdag emberek, kereskedők, orvosok, mérnökök vannak köztük, de ezek is működési körükben csak színes társaikra támaszkodnak. A társadalmi érintkezés, a színes ember befogadása a fehérek közé, a privát közlekedés azt hiszem teljesen ki van zárva. És ezért nem lehetnek igazi konfliktusok. Akad persze néhány kíváncsi fehér nő, aki szívesen leereszkedik titokban egy-egy futó kalandra a színes sofförjéhez, s vannak nagyon szegény fehérek, külföldiek, déli race-ok leginkább, akik

olykor összekeverednek színészekkel, de különben a válaszfal teljes s a színes gentleman legkisebb közeledése a fehér nő felé a lincs azonnali veszedelmével jár.

Fehér részről tehát ez a kérdés el van intézve, — de nincs elintézve néger részről. Vagy van jog-egyenlőség, vagy nincs, — a néger vagy teljesen egyenjogú polgár a fehérrel — vagy nem; törvény szerint az, — akkor tehát az öntudatra ébredő fekete fajban az erkölcsi elnyomás, a társadalmi bojkott ellen is fel fog támadni a tiltakozás. Úgy látszik, ennek már nyomai vannak, újságjaik sokat írnak róla.

Nézem ezeket az embereket az utcák forgatagában, a Subway-ben, amint mellettem ülnek — elegáns, vagy eleganciára törekvő férfiak s különösen nők vannak köztük — ez egy nagy massa, nagy sötét tömeg, mely külön városrészt csinált szintén magának s amely az idők folyamán valami szervezkedésbe fog mégis összeállani. De mindig külön fognak maradni — összeolvadásuk a fehérekkel lehetetlenség, ha vágyuk s akaratuk még oly erős volna is — ezt a vágyat most még csak egy-egy mohó pillantás árulja el, amit valamelyik kevésbé óvatos fekete titkon vet a neki elérhetetlen fehér nőre. A nemzetek véres harcaihoz a fajok egymás ellen rohanó küzdelme is csatlakozni fog? ... És általában vannak a fekete race-nak valóban olyan szellemi tulajdonságai, melyek ki fogják emelni mai alárendelt helyzetéből? Van-e útja s jövője a fejlődésének? Es hol a határ? Kérdések, melyekre nem tudok felelni. De Gilpin, aki tehetsége erejével minden este tapsra kényszeríti az idegen rácéból összeállt közönséget, gondolkodóba ejt. Hátha mégis?

Február 7.

Tegnap egy magyar hangversenyen előadást tartottam — ki nem mondhatom, mily undorító nekem a nyilvános szereplés... Ha közönség elé kell kiállanom, testileg oly rosszul érzem magam s annyira azon vagyok, hogy mielőbb túlesve kellemetlen feladatomon, megint visszavonulhassak a pódiumról, — hogy ezek a kellemetlen érzések elszigetelnek a közönségtől, — nem támad köztünk az a villamos összeköttetés, mely egyik legfontosabb tényezője a közönség előtt való szereplés sikerének.

Mikor kellemetlen feladatomon túlestem, hátul, a színpadon hallottam, hogy egy nagyon tehetséges fiatal színész, aki pár hónapja van Amerikában, agyonlőtte magát. Szerelmi bánat. A színészek azon tanakodtak, hogy azon az ötven dolláron, amit összegyűjtöttek maguk közt, koszorút vegyenek-e a fiú sírjára, vagy a pénzt elküldjék Magyarországba, özvegy édesanyjának. Mert egy Öreg aszszony ül ott most s nem tudja, hogy a fekete hír már útban van s szíven fogja találni... Dehogyan tudja, szegény. Ha fa, porcellán és drót, — sőt dróttalan távíró is közvetíteni tud híreket, ha a levegő villamosságában tovább rezegnek a jelek, az emberi test és ideg, amely sokkal finomabb és érzékenyebb műszer, — ne reagálna dolgokra, melyek azokkal történnek, akiket szeretünk? — Az én tapasztalataim azt mutatják, hogy igen.

A „happy end”.

Február 8.

Amerika óriási energiaforrás — rádium-fürdő, mely a beléje kerülő embert tevékenységre izgatja. — Itt mindig úgy érzi az ember — még az is, aki mint én, csak szemlélődni, körülnézni jött ki, mintha valami dolga volna s lia nem csinál valamit, akkor helyrehozhatatlan mulasztást követ el. Azt mondják, aki nem tud imádkozni, menjen a tengerre, ott megtanul. — Aki nem tud dolgozni, menjen Amerikába, ott megtanulja, mint kell a munkát megfogni ... Itt látni, milyen keveset dolgoznak Európában, — művész, író számára is megbecsülhetetlen ez a tapasztalat. Kevés európai művész fejt ki magából szigorú munkával tehetsége kincseit, — kevés éri el képessége határait. Elvesztett hetek — hónapok — évek fekszenek mögöttünk, tunyaságban töltött idők, csak mert nem szedtük össze energiáinkat s hagytuk, hogy mondanivalóink szét párologjanak a levegőben, elfulladva kávéházi beszélgetésekbe. És itt nem azt a termékeny tunyaságot értem, mely kell a művésznek, ifjúsága idején, hanem azt a munkátlanságot, mely az idők folyamán második tulajdonságává válik s lassanként egészen terméketlenné teszi, vagy ami még rosszabb, lelketlen s felületes munkássá.

Este Belmont Theatre: Miss Lulu Bett. Jelentéktelen darab. Pedig a figura jó. Miss Lulu Bett rokon, aki cselédsorban él a nővére házában — s ez a természetellenes helyzet, melynek magyarázata a nő félénk ügyetlenségében rejlik, jól van éreztetve, — a környezete akarta így s ő ennek nyomása alatt sülyedt a cselédszobáig. Azonban jön a lovag, aki megváltja a hamupipókéét. Lulu Bett férjhez megy, jó módba jut, új ruhákat

és kalapokat csináltat magának s otthagyja a családot, mely nehezen nélkülözi a pótolhatatlan személyt, aki minden dolgot elvégzett. Azonban baj történik — a Lulu Bett férjéről kiderül, hogy bigámista, van még egy felesége, — Lulu Bett kétségbeesve visszatér a családhoz s elfoglalja régi helyét. Akad egy másik fiatalember azonban, aki szintén felfedezi Lulu Bettben a kitűnő nőt s a darab első verziója az volt, — s így jelent meg a könyvkiadásban — hogy az a másik fiatalember aztán szintén elveszi s boldoggá teszi a nőt. A darab evvel a befejezéssel azonban megbukott, — a dolog nem volt egészen rendes, egy bigámia fordult benne elő s egy színházi este — két óra — folyamán a nézők előtt, kétszer ment férjhez a hősnő — nem volt az igazi »happy end«, amely oly fontos kelléke a középfajta amerikai színdaraboknak. — Tehát segítettek a dolgon, — úgy csinálták, hogy a Lulu Bett férje teljesen jó-hiszeműen követte el a bigámiát, azt hívén, hogy első felesége, akitől régen különválva élt, meghalt, — és kideríti, hogy csakugyan meghalt az asszony, mi több, írást hoz róla, semmi akadályja tehát, hogy Lulu Bettet, aki persze mindig szerette a férjét, — újból karjai közé szorítsa. Ez az igazi happy end. Nagy siker.

A gyenge darab mellékalakjaiban jó. Különösen sikerült egy nagymama figurája, aki már se nem hall, se nem lát jól, de mindent tud mégis s csipős megjegyzéseivel nagyon mulattatja a közönséget. Egy kis lány, — a munkától elszokott, el-kényeztetett nővér — s annak férje szerencsésen adják vissza a családi milieut. Nagyon jó a színpad — egy kép szcenikailag különösen élettelmes és meleg.

A »happy end«, — az, hogy a színdarabok-

nak szerencsésen kell végződnie, egy óriási kitek — s különösen... amerikai specialitás, de amelyik darab úgysem lép fel kivételesebb igényekkel, az inkább csak így végződjön, mintsem egy kényszerített »irodalmi« fordulattal rezignációba, vagy tragikumba fulladva — ezt a nyomasztó érzést itt távol akarják maguktól tartani az emberek. — Ismétlem, nem a remekművekről beszélek, — nem is a jó irodalmi dolgokról, melyekben egy-egy igazi író világnézése jut kifejezésre, — meg-elevenedett embersorsokról, melyek nem bonthatók ki másképp, mint úgy, ahogy az író érzi; — s a komoly konfliktusok természetes vonala a sötét színek felé vezet . . . Ezek, a művészet szempontjából, érintetlenül kell, hogy maradjanak . . . Hanem azt mondom, hogy nekem szimpatikus a nagy élet-igenlésnek, az általános kedélybeli jólézés fenntartásának az a jele, mely itt a színpadon is jogát követeli, mert valahogy úgy érzi, hogy a színpad nem önmagáért van, nem is a belekoncentrált művészetért, hanem az életért, az emberekért, akik szerencsések és vidámak akarnak lenni... Tehát minden bajnak legyen vége, a rossz forduljon jóra, jöjjön a pap és adja össze a szerelmeseket, lakodalmat csapjanak, gyereket szülessenek, »ma is élnek, ha meg nem haltak«, mint a népmesében. (A népmese mindig »happy end«-del végződik!)

A rezignációk, tragédiák, halálos konfliktusok, összetört életek az igazi művészet opálfényében ragyognak — ez megfelel a rejtelmes életnek, — de a vágyak, a szép álmok, a naiv beteljesülések, a happy endet kívánják, ezt követeli itt az örök optimizmus, mely az élethez, ha már megadatott, kedvet akar csinálni. A Litteratúra óriási dolog, a sötét tükrök, melyeket a géniek

mutatnak s melyek az ember fájdalmas életét verik vissza, — mert csak abból tudjuk, hogy van, és milyen, ha tükrözve látjuk — egyenlő'ek a teremtés szenzációival, — ele egyben a litteratúra méreg, mely eleszi a természetes életkedv gyökerét. Európa agyon van itatva jó litteratúrával. Eletek hamisítódnak meg s sorsok végzetesen befolyásoltatnak a túlérzékeny sötét géniuszoktól, akik szuggesztív művészetükkel hasonló lélekállapotot idéznek fel olyanoknál is, akiknek erre semmi természetes diszpozíciójuk nem volna. Milyen halhatatlanul érezeti ezt az örök nagy életigenlést a mélyen pesszimista Ady a »Vezeklő vigadozás zsolttára «-ban:

»Tudom, hogy magasságba küldtek — s pályám grádicsát mégis sírva hágom — rút bűn az én szomorúságom.

Víg zengedezésre hívtam — s gonosz jajjal illetem nagy személyed — Jehovák Jehovája, Élet.

Feledtem, hogy szent az én testem, — mert örök Kend fehér folyói mossák ... — Csodálatos csodálatosság. Mindenki szent, ki életet nyer — mindenki fia és mindenki atyja — s átkozott, ki létét siratja. És egyformán szent minden élet — magvető vagy rothadt, csirátlan semmi — bűn az életet nem szeretni. Minden nemzés, a meddőség is — Zseni, állatsor egyben egyek, hősök — Belső sebek s varral verősök.

Csak örülni szabad, örülni — Ellankadni soha: mindent lebírni — sírni nem szabad, sose sírni.

Jhovák Jehovája, Élet — minden jajom víghahotázva szánom — bocsásd meg a szomorúságom.«

Mikor az amerikai színpadon vége az előadásnak, rögtön, ahogy a függöny leesik, vidám muzsika

harsan fel, az emberek mosolygó arccal kelnek fel helyeikről, még beszélgetnek egy kicsit a darabról s a zene hangjai mellett lassan, vidám ünnepélyességgel távoznak a színházból. Nincs az a vad tolongás, zűrzavar, az a ruhatárban való lábtaposás és bosszankodás, ami az európai színházi esték szomorú epilógusa, s nincs az éttermek felé való rohanás, mert mindenki diner után ment a későn kezdődő színházakba. Igaz, a darabok, amiket láttunk, ritkán hagynak súlyos nyomokat emlékezetünkben, elmúlnak az estével, eloszlanak, mint a cigarettafüst, halványak, mint a pasztellképek; de ha csak nem felbőszítően ostobák, — mert ilyenek is vannak — akkor kellemesen szórakoztattak s ébren tartották érdeklődésünk addig, míg megint kedvünk van valamely mély s magával ragadó irodalmi vagy művészi esemény árjába vetni magunkat, mely felzengeti s felharsonnázza bennünk az életszimfóniákat. — Nézz végig a newyorki színházak s koncertek műsorain — ilyet is mindig találsz.

Ma aranyos, kedves képeket kaptunk Tomiról.

Február 11.

A film rögtön kifényesedik, ha a tehetség megérinti csodatevő ujjáival. Ma Charles Chaplin új filmjét, a »Kid«-et láttuk. Az a mély, kedves humor, ami kiárad belőle, ifjúkorunk drága olvasmányára, Mark Twain »Koldus és királyfi«-jára emlékeztet. Ragyogó színész Chaplin és ötletetlen, clownszerű dolgaival, magától adódó vidámságával egészen amerikai. Vond le Chaplinból, amit virtuozitása és magasrendű művészete ad a dolgokhoz s megkapod azt a tiszta humort, azt a speciális emberi kedvességet, ami amerikai — és sokszor

angol embereknél nemzeti vonás. Száz ötlet kergeti egymást a darabban, és Chaplin játékának minden perce valami egészen eredeti zamattal teljes — szívből édesdeden lehet nevetni rajta — ebben az egy filmben több és őszintébb humor van, mint a francia bohózat tízéves termésében.

Délután jó keserű európai beszélgetés K. barátommal. Arról, hogy az ember negyven éves lesz, most érik meg, most jut el talán addig, hogy ki tudja valahogy fejezni magát, most ért el egy horizontra, ahonnan tisztábban kezd látni, — viharos idők, kétségbeesések, önmarcangolások, botorkálások után most kellene hozzáülni és igazán csak azt csinálni, amire a belső szükség hajt, — se jobbra, se balra nem nézve a legfinomabb témákat írni, — neki pedig nem magazinok számára rajzolni, hanem leülni a Riverside Drive-on s a túlsó part finom vonalait, — egy este hangulatát, vagy csak akár egy száraz téli fát papírra fogni, de úgy, ahogy ágainak furcsa kusza rajza a levegőbe mered, avval a sajátságos, intenzív étellel, ami a növényekben és tárgyokban van, nem nézve arra, érdekesnek találja-e majd a szerkesztő, hanem csak azért, mert neki magának szenzáció, az élete megnyilvánulása a tehetségével való játék öröme amit csinál. E helyett . . .

Február 12.

Tegnap este kellemes társaság a Buckingham Hotelben S.-éknél. Sorsok, pályák. Ha egy arrivait amerikait kérdezel afelől, hogy mint kezdte, küzködéseiről dickensi történeteket hallasz. Politika. C. igazgató azt mondja, latens háború van, mert e békeszerződésnek vannak pontjai, s gazdasági rendelkezései, melyek tényleges emberpusztítás tekintetében felérnek a pergőtűzzel.

Ahogy az ember jobban ismerkedik s több emberrel találkozik, örömteljes meglepetéssel üdvözöl olyan finom intelligenciákat, amelyek teljesen egy vonalon állanak régi, legjobbfajta embereivel. Különösen az új amerikai generációban, a fiatal írók közt vannak jó ítéletű s finom érzésű emberek. Ma Gr.-vel találkoztam s üdítő volt hallani, amit beszélt s ahogy a dolgokat látja. Ezek a fiatal emberek máris egyre nagyobb befolyásra tesznek szert New-York művészeti életében, s amint a vezetés majd az ő kezükbe kerül, annak megfelelően fog a művészi színvonal emelkedni. — Mert most sokszor, ha managerekkel, igazgatókkal, színházi vállalkozókkal beszélünk, mégis megdöbbenünk. Van egy csomó, véletlenül ebbe a »bussiness«-be sodort ember, akinek fogalma sincs a dolgokról s kétségbeejtő, hogy mennyire nem tudnak különbséget tenni jó és rossz között — mennyire nem is tudják, mivel foglalkoznak. Telekspekulánsok.

G. figyelmeztet Joseph Hergesheimerra, aki egyik legjobb novellistája az új amerikai irodalomnak. Csak ráérnék olvasni.

Február 14.

Amerikai karrier, melynek végső csattanója most volt a bíróság előtt. Polyák zsidó gyerekkorában New-Yorkba kerül. Villamoskocsi vezető lesz . . . Pár dollárt lop — vagy spórol. Bemegy egy blúzüzletbe. Milliomos lesz. Házai, autói, szeretői vannak, a társaság, mely bizonyos számú milliók előtt mindig megnyílik, befogadja. Úgy látszik, teljesen »all right«. Azonban a ragadozó természet, mely útján kísérte s mellyel dollárjait csinálta, íme még most sem nyugszik, — már betelhetett volna, de neki még több kell, s ha csak lehet rabló, erőszakos úton, ahogy megszokta, s

amiben kedve telik. Kártyázás közben másfélmillió dollárt nyer — hamisjátékkal. Rajtakapják — leleplezik. Szédületes botrány, azzal a nagy művészettel kiaknázva, minden apró részlet felderítésével, amihez az amerikai újságok olyan mesterien értenek . . . Pár hétig tumbol a botrány, minden más esemény elhalványodik mellette, aztán kidühöngte magát, egyszerre vége, — a kihasznált ügyet félredobják, a dolog elfelejtődik — más botrányok elhalványítják. Közben a hamisjátékos elveszi és megfizeti a legdrágább ügyvédek (az ügyvédi furfang sehol sem ül olyan orgiát, mint New-Yorkban) s a bírósági tárgyaláson az ügyvédek felmentetik a hamiskártyázás vádja alól. Hat hónap múlva megint azon a helyen van, ahol előbb volt.

Loew bácsi.

Február 17.

Tegnap este egy nagy társasvacsorán Loew bácsival ismerkedtem meg. Loew bácsi nyolcvan év felé járó öregúr, de akármelyik harmincéves megirigyelhetné. Viruló rózsás arca van, nagy testi egészsége, — télen-nyáron mindennap a szabad tengerben fürdik — széles, meleg kedélye, állandó jókedve, — ő volt az első, aki, mikor a zene rákezdte, egy fiatal lánnyal csárdásra perdült, de nem olyan andalgósan, hanem szaporán, tüzesen, ahogy a régi időkben szokták. Loew bácsi kimaradt a magyar kultúrtörténetből, melynek kötelessége lesz ezt a mulasztását helyrehozni.

Loew bácsi ugyanis fél évszázada fordítja a magyar költőket angolra. Ő fordította le a teljes Petőfit, és az Ember tragédiáját. Es még ezenfelül a régi és Ady felléptéig az új költészet majdnem

minden valamire való versét. Aki a »Magyar Poetry«-t, ezt a hatalmas könyvet kezébe veszi, el fog ámulni azon a hallatlan munkán, ami benne fekszik. A versek összeválogatásához sok szó fér, nagy költőink mellett az alig ismertek, az egész jelentéktelenek is ott vannak — de ott van majdnem minden, magyar népdalok is — a magyar népköltészeti gyűjtemény sok értékes darabja. Ott vannak Vörösmarty legnehezebb metrikájú versei, nagy hexameteres költeményei, ott vannak Arany balladái és a népköltészet olyan tiszta magyar zamatú versei, melyeknek lefordítása istenkísértésnek látszik. Persze, a fordítások nem egy értékűek, vannak sikerültek és kevésbé sikerültek, de minden soron ott van, hogy szerető gondossággal foglalkozott velük Loew bácsi, igyekezett mind-egyiknek a hangját visszaadni, a ritmusát, az eredeti verselési formáját megtartani, — a forma hűségében odáig ment, hogy a népdalok angol szöveggel leénekelhetők az eredeti dallamra. Arany némely balladája remekül hangzik. Néhány lírai költemény hangulatát kitűnően adta vissza. De ami mindennél több: az egész rózsáskertet átültette, — exotikus virágaival — és sok gyomjával is — és aki angol és amerikai a Magyar Poetry-t kezébe veszi, képet alkothat róla, micsoda tobzódó költői gazdagság nőtt a magyar ugaron, s az a sok emlegetett magasabb magyar kultúra nem olcsó kitalálás. Loew bácsi többet tett a magyar kultúra ismertetése érdekében, mint összes hivatalos intézményeink együttvéve. Olyanforma munkát végzett el angolban, amit Szász Károly idegen remekművek magyarra tételével végzett. Kifogyhatatlan munkabírásában is emlékeztet korunk régi, tiszteletreméltó irodalmi alakjaira. Micsoda lelkes, nevezzük ez elkoptatott, de

ebben az esetben igazán találó szóval: hazafias munka kellett ahhoz, hogy az üzleti élet ebben a bolond newyorki forgatagában, napi munkája után — Loew bácsi hivatására nézve ügyvéd — este meggyújtsa a lámpáját és verssorokat pengessen, rímekeket keressen, a vers lelkét kutassa s nyaktörő nehézségek leküzdésével angolul szólaltassa meg költőink legjobbjait. Mert minden költemény előtt sokáig kellett ülnie, fürkészni titkait s visszaadni ügy, amint tehetségétől tellett, de teljes hittel és lélekkel aziránt, amit végzett. Megint egy kopott szó következik: missziót végzett. Azután kiadta a köteteket a saját költségén — s akkor még nem volt az a nagy magyar intelligencia Amerikában, mint most, nem állt össze egy blokkba az egész, — az amerikaiit meg ugyan mit érdekelték egy távoli, idegen kis nemzet dalai. Néhány irodalombarát megvette talán a könyvet s eltette ritkaságai közé. Loew bácsi ráfizetett erre a missziójára. De ő nem bánja — szívesen tette, gyönyörrel dolgozott, örül, hogy végezhetette ezt a munkát, melyben nem kérte senki támogatását. Loew bácsi meg van elégedve. S ma is kész, ingyen, önzetlenül tevékenységét továbbfolytatni, mert a sok évtized után, amit Amerikában töltött, szenvedélyesen és minden ízében magyar, tősgyökeresen magyar s egyetlen szerelme a magyar költészet. Különben pedig vallására nézve zsidó, Loew szegedi rabbinak a rokona. Idegenbe szakadva egy emberéletet tölt el magyar költők munkáinak propagálásával.

Február 18.

Szívfájdítóan szép előadás a Metropolitan Operában: Tsaikowsky Anyeginja. Mily lágy, mily bánatos, mily szép, mily szomorú, mennyire orosz.

Tökéletes előadás, a Metropolitan rehabilitálva. (Nagyon egyenlőtlen előadásai vannak, — egész kitűnők és egész közepesek váltakoznak benne.) A nagy színházban a finom zene parfümjé szállott, a páholyokban a briliánsok is halkabban csillámlottak a búskomolyságba omló szép nők nyakán. Ezért az egy előadásért érdemes volt NW-Yorkba utazni.

S mit tesz az, mikor egy tehetséges friss művész finom régi keretet ad a remekműnek. A bécsi Urban tökéletes stílusérzékkel alkotta meg az Anyegin színpadi képeit. Oly óvatosan nyúlt hozzá, mint mikor régi csipkét borítanak egy szép nő vállaira. — Ő is ezt a tévedhetetlen ízlést még a régi Bécsből hozta magával, — ilyet itt nem tudnak — de viszont van szívük — és pénzük — hozzá, hogy magukhoz váltsák.

Február 20.

Amerikában az van meg, ami a háború előtti Európában megvolt: a jólét gondtalansága. A jólétet és a gazdag emberek a jómódot itt a legtermészetesebbnek tartják, — a gazdagságot nem kíséri nyomon az az aggodás és lelkiismeretfurdalás, mint Európában. Igaz: nem is csapkod körülötte annyi ádáz, jogos gyűlölet.

Azt itt nem érezték, amit az utolsó években odaát a jómódban élőknek érezniök kellett, ami össze kellett, hogy szorítsa a szíveiket, ha nem a résztvétől, akkor a bosszútól való félelemtől, hogy míg ők bőségben dúskálkodnak, milliók fekszenek a lövészárkokban és nyomorba döntött családok átkozódnak. A borzasztó egyenlenségnek ez a mindenki előtt láthatóvá vált igazságtalansága itt nem demonstrálódott annyira — ennek folytán a gazdagság nem vesztette el a szívét, nem ingott

meg a hite önmagában, hanem természetesnek tartja helyzetét és félelem nélkül élvezi életét. A háború Amerikában nem a nélkülözést, hanem a jólétet jelentette, nemcsak hadiszállítók gazdagodtak, hanem a munkások sem kerestek soha annyit, mint a háború alatt s a pénz értéke nem devalválódott távolról sem úgy, mint odaát . . . Mikor pedig vége volt a szüretnek, kisebb lett a kereslet, akkor elemi erővel jött s jön az olcsósági hullám, mely vállalkozás és kereskedelem óriási vesztesége árán, de a néptömegek érdekében nyomja, süllyeszti lefelé az árakat. Amerikában nem rendültek meg gyökerestől a szociális élet alapjai. Amerikában még hosszú ideig hiányozni fog a forradalmak pszichológiai atmoszférája.

Hopkins.

Február 22.

Ma délután Hopkins Macbeth-előadásának házi főpróbáján.

A próba délután félháromkor kezdődött, — a sötét nézőtérén mindössze négy-öt ember. Hopkins alacsony, zömök, pirosarcú, gömbölyűfejű ember, inkább egy boxoló bajnok, mint egy művész benyomását teszi. Szükszavú, makacs meggyőződésű, határozott ember. Most — nagy produkciója előtt — kicsit izgatott, — a főpróba folyamán, mely megszakítás nélkül folyik, fel s alá járkal a nézőtérén, fel se néz a színpadra, csak néha a gyorsíró nőjének szól oda, aki lestenografálja a megjegyzéseit. Sógó nincs, hat hete próbálnak már, — minden szereplő minden szót könyv nélkül tud.

Miután a roppant fárasztó próbát végignézttem, megrendülve állottam fel. A produkcióból egy egész

jelentékeny művész nagy energiája árad. Hopkins némely dolgokban már előbbre van, mint Európában bárki. S mindenesetre — művészi céljai szolgálataiban — bátrabb s kevesebb koncessziót tesz, mint európai kartársai. Széles vállain Amerika művészi becsületét hordja. Ha mást nem láttam volna New-Yorkban, csak ezt az egy, nem sikerült előadást, akkor is igazolva lett volna az a sejtésem, hogy New-York lesz rövid időn belül a világ legérdekesebb színházi városa és a legújabb kísérletek termékeny talaja.

Hopkins Macbeth-kísérlete nagyon jelentékeny és egészen külön figyelmet érdemel — noha nem sikerülhetett, mert minden ellene volt. Elsősorban a darab maga. Macbeth egy sziklatömbből vájtt tragédia — de a legridegebb minden Shakespeare-darab között. Macbeth a hideg nagyra-vágyás, a könyörtelen önzés s ebben annyira egyvonalú, annyira kevéssé árnyékolt s embertelen, hogy csodálattal lehet nézni, de nem mozdul bennünk iránta a részvétnek egy veleérző atomja sem. Macbethhez képest III-ik Richard egy meleg kedély, kedves — és tehetséges gazember. Innen, a darab e jéghidegségéből magyarázható, hogy e nagyszerű művet még sehol sem láttam igazán sikerrel előadni, pedig nagyon sokszor és kitűnő rendezőktől és művészekről láttam, mert talán éppen kőkemény ridegsége az, ami izgatja a színpadi emberek fantáziáit s hatalmukba szeretnék venni. Nem sikerül. Hopkinsnak sem sikerült.

Azután: őszintén rossz előadása volt, színészi részről, s úgy látszik, ezen nem volt módjába segíteni. Lyonel Barrymore, aki Macbethet játssza, itt nagy star, de lehet, hogy teljesen indiszponálva volt, lehet hogy a fārasztó sok próbától letört, — én nagyon rossznak találtam. Van úgy néha, hogy egy

város tele van egy színész vagy színésznő dicséretével s jön a gyanútlan és jóhiszemű idegen s nem tudja megérteni, miért rajonganak ezért a művészért? Barrymore ezen az estén nem volt helyén. (Persze nem lehet csak egy szerepből ítéletet mondani.) Ugyancsak nem mutatott semmi különösebb kvalitást Lady Macbeth személyesítője sem. Ezen a ponton senki sem jött a Hopkins segítségére.

Aki a darab scenikai részét csinálta, — aki ezt a tragédiát külső formáiban színpadon látta: Robert Edmund Jones, genie. Olyan friss, olyan színes, olyan bátor s olyan érdekes, mint senki azok közül, akik ma európai színpadokon dolgoznak. Mégis túlságos merészségével inkább ártott, mint használt ennek a produkciónak. Es e nagy tévedések dacára, Hopkins mégis a legérdekesebb színházi művésze ma Amerikának s Macbeth-előadása emlékezetes pontja lesz az új színpadi törekvések történetének. Vájjon lesz, lehet-e sikere?

Február 23.

Ma délután Mengelberg-koncerten... Tsai-kovsky Pathétique-ja mily csodaszép! Csak a zene, a zene, a zene! úgy fürdik benne az ember, mint egy tiszta hegyi tóban, a zene érinti meg leglágýabban a lelket, a zene alatt zsong fel minden emlék, — a zene alatt élednek fel s lélekeznek a legfinomabb ösztönök, a zene a lélek májusa. Nem szeretem az erőltetett muzsikát, amely otromba hatásokkal akar uralkodni rajtam s csak azért, mert ő is a zene kiválasztott családjához tartozik, azt követeli tőlem, hogy olyan áhítattal fogadjam, mint az igazi muzsikát. — Ez az igazi, ez a Tsai-kovsky — ez a rokona, résztvevő barátja, velesíró, veleregző társa, édes kísérője, tragikus gyászolója

az életnek, — mert ez onnan jó, azokról a tájakról, melyek emléke csak muzsikával fejezhető ki — ez a kísérő zenéje mindannak, ami szépet álmodik az ember az élet felől s egyúttal gyászmuзикája a csalódásoknak. Vannak részletei, melyek olyanok, mint a fiatal szerelmektől való búcsúzás, — mint magányos séta hervadt levelek közt, mint a folyóba nézés, mikor az embernek eszébe jut, hogy elmúlik az élet..,

Hogy áttüzesedik ez a Mengelberg a muzsikától! Rajta keresztül lüktet át a muzsika s ér el az emberekhez, olyan, mint a legjobb vezető, melyen a villamos áramok átfutnak s ő minden érintésükre reagál. Kicsit hozzá is tesz még, játszik evvel a tulajdonságával, — de együtt él, együtt hal a zenével — nagy karmester! Azt néztem, hogy hat ő maga, villamos egyéniségével a zenekarára, — milyen áhítatos rajongó, hálás pillantások tekintenek fel feléje a kottákból, hogy érzi a zenekar, — a legtökéletesebb szimbóluma az emberi együttműködésnek — hogy vele egy ütemben jut a teljesülés felé — az elmúlt genie eleven munkája szellemi — s érzeki — közösségekben ring együtt, a karmester s zenekara összeolvadásában. Forró, mégis tiszta *levegő* száll fel a muzsika szárnyain — szól a zenekar... Micsoda kiélés és diadal ez az ilyen karmester számára.

Washington arcképei a kirakatokban, — tegnap volt a születésnapja. Nekem a Washington arca nem sokat mond — zárkózott, rideg tekintet, feudális gög néz a sima arcból, — amely olyan, mint egy maszk. Az én emberem Lincoln — ez a szenvedő, ráncoktól, gondtól barázdált arc, ezek a szomorú szemek, ez a teljes ember, ez a csúnya, forrón szimpatikus Krisztus-fej. A részvét, hit, szenvedés, jóság sugárzik belőle s glóriázza a fejét,

Macbeth nagyon megbukott, a litterary boys-ok, ahogy itt nevezik az új művészet úttörőit, ezúttal vereséget szenvedtek — nem csodálom, az előadás — felvillanó szépségek mellett — túlságosan fárasztó. Mégis, Hopkins itt az első ember s ez jó mulatság, férfimunka volt.

Febr. 25.

Hopkins Macbeth-produkciója még mindig élénken foglalkoztat. A hangulat: bukás. De mivel túlságosan bántani kezdik, az az érzésem, pár szót kell szólni mellette, ez a művészi becsület kérdése. Egy kis cikket írtam a New-York Timesnek, melyben többek közt a következőket mondom: »Hopkins úgy látom, annak a világmozgalomnak amerikai reprezentánsa, mely szétfújja a konzervatív színház régi díszleteit s rekvizitumait. Hopkins Amerika Reinhardtja, még talán bátrabb és egy lépéssel tovább tart, mint Reinhardt — ma ő áll az első csatasorban, ő fogja tovább fejleszteni, amit Reinhardt és Gordon Craig sikerrel elkezdtek.

Mi az új Hopkins Macbeth produkciójában? Majdnem minden. Reinhardtól és Gordon Craigtól csak azt az alapötletet vette át, hogy megszabadította magát a naturalista milieutól. Nem kellene festett tájak, erdők és várak, — nem kellene királyi paloták pompás termei; elég a sötét, vagy ezüst függöny-háttér s elég a ruha vakító színfoltja — ezenkívül az egész dráma, a külsőségektől elvonakoztatva kizárólag a lelki életre helyeztetik át. Ez az alaptétel. Hopkins most egy vakmerő lépést tett előre. Merészen stilizál. Nála a vár egy odadobott kubista fehér vászondarab, a boszorkányok, remek vörösbe öltöztetett mozdulatlan démonok, álarccal arcukon, melyek merevek és könyörtelenek, mint a sors maga. Nála a kato-

nák és a vacsora vendégei Macbeth híres lakomáján álomba dermesztett, mozdulatlan figurák — *minden mélyen álomszerű* és mozdulatlan, szenvtelen, mint a sors maga; olyan az egész, mintha a történetet egy ó angol könyvben olvasnók, melynek piros iniciáléi adják a szenvtelen sors egyetlen cifrázatát — és e merev s könyörtelen sorssal szemben csak a hős ágál, gyilkol és bűnhődik... Itt szólaltatta meg Hopkins a darab lelkét s ezt éppen avval a mozdulatlansággal és álomszerűséggel érte el, melybe a sorsa ellen ágáló hős környezetét dermesztette.

Az előadás második felétől kezdve, mikor a hős bűnhődése a beteljesüléshez közeledik — az a roppant ellentét, mely a könyörtelenül közeledő sors és az előle menekülni nem tudó hős között van, a rendkívüli izgalom magaslatára emeli a produkciót. Itt mutatja meg Hopkins igazán az erejét, — itt látszik meg, mily mélyen gondolta el s mennyire gyökerében fogta meg a problémát. Az út a néző számára fáradságos, de amit aztán a színpad végeredményben nyújt, az minden fáradságot megér. Hopkins nagy lépéssel vitte előre nemcsak a színpad új művészetét, hanem a tragédia új analizisét is.

Végül: — mi a produkcióban amerikai? Mert amely ország művésze hozzáfog valamely probléma megoldásához, — ha igazi művész, lesz benne valami sajátos, valami, ami közös faja és országa nagy jellemvonásaival. Hopkins produkciójában amerikai a fiatalos bátorság, mellyel megalkuvás nélkül keresztülvitte elgondolását. Lehetnek és vannak hibái, — de e hibák éppen elgondolása következetességéből származnak. S egész ívében kell végignézni ezt a produkciót. Olyan ez — olyan egyenes és szikár, mint egy acélhíd, mely egy hatalmas folyón

vezet keresztül, mint egy merészen elgondolt épület, mely a felhők közé szökik. Monumentális. Ez benne az amerikai.

A legnagyobb siker.

Február 26.

Nagy színházjárási napok, a színpad — amit Európában már annyira unok — itt megint élénken érdekel s a jó, naiv közönség — aki voltam, megint jussát kéri. Képes vagyok tehát olyan darabokat is végignézni, amelyek nekem semmit nem mondanak s olyan szerény lettem, hogy a tiszta színpadtechnikai fogások is mulattatnak. Mint például Michael Morton »In the Night Match« című spektakuluma a Century Theatre-ban. Ez egy pokoli látványosság, melyben egy valóságos francia hadihajó valósággal elindul a vízen, mi több, német hadihajóval találkozik, csata fejlődik ki köztük, a viharos tengeren rettenetesen lövik a hajót, kémények zuhannak, emberek sebesülten buknak le az ágyúk mellől s akár hiszik, akár nem, a hajó maga ott a színpadon, mint a valóságos tengeren, elsúlyed s — nem mese amit mondok, — miután a hullámok összezsaptak a hajó fölött, a zajló tengeren egy mentőcsónakon menekülnek az életbenmaradottak. És ez mind a Century színpadján történik — hallottak ilyet? Ördögi ügyességgel dolgoznak itt a színpadtechnikai emberei. Pedig még forgószínpadjuk sincs.

Tegnap pedig egyik legnagyobb sikerüket láttam a Gaiety Theatre-ban a Lightnint, mely már harmadik éve megy s előadásszámban minden eddigi rekordot leverte: eddig több mind ezerszer játszották egyfolytában — és még soká fog tartam, mert alig

lehet rá jegyet kapni. Egy színész írta (persze), aki a darab főszerepét is játssza: Frank Bacon. Ez a rengeteg sikerű darab is egyike azoknak a műveknek, amelyek csodálatos karrierjét nehéz megérteni. A színházak története tele van ilyen csodákkal, — néha szükségből elővesznek egy darabot, amelyben senki sem bíz, olcsó díszletekkel látják el, ímmel-ámmal előadják — s a legnagyobb siker virágozik ki belőle, míg a reményteljes s értékes darabok — melyeknek mindenki nagy jövőt jósol — vigasztalanul megbuknak. — Utólag persze ki lehet elemezni minden siker okát. A Lightnin sikere: amerikai volta. Ez az amerikai életből vett kellemes játék amerikai típusokkal s mégis az fér legközelebb a közönséghez, ami belőle való, saját életét, ismerős alakjait tükrözi. Két dolog van a művészetben, aminek biztos a visszhangja, — az első, mikor az ember megdobbant szívvel érzi: ez én vagyok, az én gondolataim, érzéseim verődnek felém könyvből, színpadról (s ez az igazibb); — a másik — midőn felderült arccal konstatáljuk: ezt ismerem, ez éppen olyan mint... Az első, a nagyobb élmény nincs bezárva milieukbe, — orosz, francia, angol könyvből is visszapillanthat rám lelki hasonmásom, — a második: milieu dolga s ilyen a Lightnin, melynek típusait harsány örömmel üdvözli a közönség. Különbösen egész kedves, naiv darab, — a harmadik felvonása, egy válóper-tárgyalás különösen jól van csinálva, s a főalak egy öreg vagabund, a szerző-színész játékában nagyon kellemes — csak azt nem értem, minek írok annyit róla . . . Pár nappal később egy hotelben ráismertem a legnagyobb newyorki siker e színész-szerző-hőisére, fáradt, idősebb úr, a színpadi lámpák fényétől gyulladt szemekkel — szent Isten ezeregy éjszakán elmondani ugyanazt a történetet! —

Seherezáde legalább mindig más mesét mondott s megvolt nála a komponálás erotikus láza — azonkívül a zsarnok szultán udvarában nem voltak délutáni matiné — háromszor hetenként! Szerettem volna a legszerencsésebb newyorki szerző kezét mély részvétellel megszorítani . . .

Dohnányi New-Yorkban.

Február 27.

Tegnap délután Dohnányi első koncertjén voltunk az Aolian Hallban . . . Szürke délután, kedélytelen, csaknem üres nézőtér, — magyarok jórészt az az érzésünk, hogy ez a nagy város egész távol tartotta magát a dologtól, semmi különösebb reklám... s a pódiumon előlép a szikár, sápadt Dohnányi, fekete redingotban, amit itt már senki sem visel, magas fehér mellénnyel, inkább úgy néz ki, mint egy tanár, nem mint egy művész . . . Valami fájdalmas nyomás a szíven: — mit keresel itt, isteni muzsikuss, ez nem a nekedvaló világ. Ide dobokkal és kürtökkel kell jönni, melyek előbb beharsonázzák a várost a neveddel, — s ide külsőségek kellene, bozontos művészfekék, ágálás, komédiázás, — giccses misztérium a nagy művész körül — legalább is két press agents, akik teleírják a lapokat storykkal rólad, míg feltámad a közönség érdeklődése, kegyébe fogad, mint geniálist és érdekest s ama két-három — nem több! — zongora- s hegedű-kedvence közé helyez, akiknek hangversenyére mindig zsúfolásig megtelnek a termek, míg a többi, bármily tehetséges művész, nem bírja áttörni a közöny vasfalát . . . Csábítja, húzza a világ művészeit New-Yorkba a dollár, — a legfinomabb lelkek és

agyvelők fetrengenek az arany Istenségének oltára előtt, készen felnyitni agyukat és szívüket — de az Istenség könyörtelen —: hidegen néz áldozataira . . . Remények roppannak össze, ambíciók törnek le, vert hadseregek távoznak a harcterről, melyen könnyű sikert reméltek, — a nagy város hidegen örvénylik tovább elsülyedt álmok felett... S csak mindig az a két-három kedvenc marad: Kreisler — Rachmaninow . . .

Ezeket gondoltuk, míg Dohnányi zongorához ült s a maga póznélküli, személytelen módján, mely egyben mégis csak az övé s a legerősebben individuális — gyönyörű számait lejátszotta, nem gondolva arra, hogy Amerikának játszik, ahol talán külső hatás, művészi fejrázás s ilyen csacsiságok ajánlatosak volnának ... Mint mindig, elmerülve muzsikájában, magának játszott Dohnányi s a kiválasztottak érezték, hogy ők most megnyilatkozásnak tanúi — s ez briliáns s elbájoló. De nem tudták elhinni, hogy ilyen egyszerű formában jelentkező művészi kvalitás itt eredményre, sikerre számíthat... A kis közönség persze nagyon ünnepelte, — s egy kövér jóhiszemű kereskedő, aki hazafias kötelességének tartja, hogy minden honfitárs hangverse nyén ott legyen, s ott mindig csak tapsot hall, meglegedetten konstatálja: »minden művész nagyszerű és mindegyiknek sikere van«.

El voltunk bájolván s egyben szomorúak letünk, — féltettük Dohnányit... Még az éjjel azonban, pár órával a koncert után már örömteljes meglepetéssel olvastuk a New-York American-ban Max Smith cikkét, mely túláradó lelkesedéssel üdvözölte Dohnányit, s másnap reggel a többi újság is mind... Szégyeltem magam kishitúségemért nem Dohnányival, hanem — New-Yorkkal szemben. Ami igazán jó, magasrendű és művészi, — az ne

féljen — itt észreveszik! Ócska legenda, hogy egy művésznek itt a nívót le kell szállítani, — ellenkezőleg, fel kell emelkednie tudása, tehetsége s képessége legmagasabb fokára — akkor megkapja a megérdemelt sikert. (Későbbi jegyzeteimből: Dohnányi még néhányszor kis közönség előtt játszott, — de utolsó hangversenyei, különösen a szimfonikus zenekarral adott koncertje már nagy, elragadtatott közönség előtt folytak le. Dohnányi ma a legnagyobb tekintély, első star Amerikában.) Parisban kicsúfolják a világot, Németországban agyonfilozofálják, Pesten agyonokoskodják s viccelik — New-Yorkban — úgy veszik a dolgokat, ahogy vannak — nem fölényeskedve, hanem köteles szerénységgel a jelenségekkel szemben.

Február 28.

Tegnap délután nagy tea B. tehetséges francia festőnél. Legalább száz ember. Három megrendelést hozott — súgta a háziasszony, régi ismerősöm — míg öt percre mellém ült, s néhány szóval elmondta egész newyorki életüket. — Mikor kijöttek, szót se tudott angolul, otthon egyszerűen éltek — a maguk bohém körében, — itt a portrait-festőnek a feleségénél is fontosabb a kellő társadalmi elhelyezkedés. S ez az asszony gondja... Szótárral a kezében járt hónapokig — s milyen nehéz volt ezek közt az emberek közt megállania, társasági nővé lenni mennyit fáradt, míg beletanult, hogy jó managere legyen az urának.

Minden embert számon kell tartani, mindegyiknek valami kellemességet mondani, mosolyra húzni az arcot, mintha Őszintén örülne nekik, s magyarázni, kedvet csinálni, hízelegni — sa kellő pillanatban az ingadozó elhatározást erősen lefogni s a

rendelést nyélbeütöni . . . Figyelni örökösen, naponta ötvenszer telefonálni. — meghívni és meghívásokat viszonzni — szörnyű élet! Tegnap este nagy vacsora volt nálunk, csupa nehéz ember — mondta — és semmi megrendelés. Agyon van fáradva — s nem jut hozzá, hogy a két szép gyerekével játsszon, akiket imád . . . Hazamenni — hazamenni Európába, ahol a festés játék — művészet — nincs ez a szörnyű üzem, mely tönkreteszi az embert . . . Okos, kedves — megható nő.

Este Doris Keant láttuk a Románban. Ő egy egész európai stílusú kitűnő színésznő, — sok szín, temperamentum, humor van benne s feltűnő esztétikai érzék, pompásan viseli szép ruháit. A darab is, Edward Sheldon munkája, — itt, evvel a színpadi hangszereléssel jobban hat, mint nálunk. Igen jó előadás — megint volt egy kis szereplő: Florence Shart, aki a nagy énekesnő olasz szobalányát játszotta — s ezt az élesvonalú bravúros ábrázolást el kell tennünk emlékeink közé. Nagyon kedves volt, mikor a második felvonás után, a tomboló tapsokra Doris Kean kis kedves beszédet — néhány köszönő szót — mondott a közönségnek. Ezek a színpadról való beszédek itt szokásosak, — a Lightninban is tartott ilyet Frank Bacon s — amíg egyrészt ríká a csorbát ejtenek a színpad illúzióján — másrészt kedves, intim hangulatot teremtenek a színész és közönsége között.

Előadás alatt hallom, hogy a fiatal, tehetséges szerző, Sheldon, már két éve ágyban fekvő beteg.

***Republikánusok és demokraták.
Harding beiktatásánál Washington-
ban. A beteg Európa.***

Washington, március 3.

Az elnöki inaugurációra ideutaztunk. New-Yorktól Washingtonig a táj kopár, vigasztalan. Improvizált városok a mezőkön, — kétségbeejtően egyforma házakkal, hosszú sorokban egymás mellett, mint a jövő sivar elképzelése: a phalanster. Futó jel arról, hogy a kapitalizmus végső, legki-fejlettebb formájában a kommunizmussal érintkezik.

Azt hittük, a vonatok zsúfolva lesznek, hiszen Washington négy órányira van New-Yorktól s Harding elnöki beiktatása a legnagyobb politikai események egyike — nemcsak Amerika, hanem a világ életében — csodálkozva tapasztaltuk tehát, milyen kevesen utaznak. Senki sem hagyja ott egy napra sem az üzletét egy politikai látványosság kedvéért — az elnök várva várt beszédét úgyis olvasni fogják még abban az órában, amikor elmondotta, az ünnepélyt pedig majd megnézik — ugyancsak még aznap este a moziban. Mit törjék magukat?

Amerikának, sok minden egyéb között, az a nagy szerencséje, hogy csak két nagy politikai pártja van: a republikánusok s a demokraták pártja, — a munkáspárt csak most kezd hatalmasan felfejlődni, de eddig nem sokat számított. S a két uralkodó párt is alapelveiben nem sok eltérést mutat, legalább nekünk, idegeneknek, európaiaknak, akik extrém árnyalatokhoz vagyunk szokva, — nem tűnnek fel jelentékenyeknek azok az elvi ellentétek, melyek a két pártot egymástól elválasztják. — Hogy egy európai ország mennyi

politikai pártárnyalattal rendelkezik! Tegyük fel, hogy egy európai országban is eredetileg csak két ilyen nagy párt lett volna, milyen alakulatokra bomlott volna az rövid idő alatt! Hány »Független Republikánus« — »Országos Demokrata« — »Republikánus Farmer Párt« — »Déli Demokrata Szövetség« — »Republikánus Néppárt« — »Demokratikus Jogegyenlőség! Párt« — »Szociál Demokrata« — »Szociál Republikánus« — »Republikánus Monarchisták Pártja« — s »Demokrata Konzervatív Párt« lenne belőle, — mindegyik a maga politikai vezérével, sajtójával, korrupciójával (no, erről itt is eleget panaszkodnak).

A két vezető amerikai párt nem is annyira elveiben, mint embereiben különbözik. Másféle emberek a demokraták s másfélék a republikánusok. A demokraták talán szabadelvűbbek — de rosszabbul kormányoznak s közigazgatnak, mint a konzervatívabb republikánusok. A magyarázata ennek — amint felvilágosítottak — az, hogy a demokraták kevesebbet voltak uralmon s ritkábban jutnak a kormányrúdhhoz, — tehát mohóbbak, korruptabbak s tapasztalatlanabbak, mint a republikánusok, akiket több puritánság s hozzáértés jellemez. De ezek csak nagy, nem is meglátható általánosságok. A szenátus ülésein, ahová később bejutottam — első impresszióm az volt, hogy a szenátorok vidéki emberek, akik biztosan néhány erős vezető hatása alatt állanak. S bár a négyévenként megismétlődő elnökválasztás s az ezzel járó általános hivatalnokfelfrissítés sok nyugtalanságot idéz elő az országban, — mégis előttem ez látszik a helyesebb módszernek, mert nem kövesíti meg a bürokráciát. Amely bürokrácia nem érzi magát biztonságban, az nem képzelődhetik s nem tarthatja magát az emberek fölött álló külön hatalomnak —

nincs is ideje hozzá, hogy szokásokat és ostoba formalitásokat vegyen fel. Tényleg, ami kevés érintkezésem amerikai hivatalokkal volt, az mind kellemes emlékeim közé tartozik. — A tekintély pöffeszkedése teljesen hiányzik ezekből az emberekből.

Washington szép, élénk város, — széles utcákkal, sok középülettel, az amerikaiak büszkén azt mondják rá, hogy olyan, mint egy európai város. Szerintem ez az egyetlen hátránya. Mert valóban olyan, — de ha már európai városról van szó, akkor inkább Drezdát vagy Münchent választom.

Nagy élénkség persze, de azért minden akadály nélkül kapunk szobát a hotelben.

Washington, március 4.

Ma volt az új elnök beiktatása. Már kora délelőtt kimentünk — a Capitolium elé. — Harding minden különösebb ünnepséget letiltott, tehát nem voltak tribünök, — ha nem akartunk az épület előtt felálló rengeteg embertömeg közé fűródni, — sa tolongásokat gyűlölöm — akkor csak a Capitolium épületén levő néhány erkély valamelyikén foglalhatunk helyet. Oda pedig belépőjegyek kellene, amikkel mi nem rendelkezünk. Azonban nem ok nélkül számítottunk az amerikai szeretetreméltóságra — bejutottunk a többszörös kordon által elzárt épületbe, sőt a szenátus karzatáról résztvehettünk a régi szenátus utolsó ülésén. Ezt is a szertartásos ünnepélyesség abszolút hiánya jellemezte. Néhány szónok dicsérte a letűnt kormányzatot, — rövid búcsúbeszédük hangzottak. Legkedvesebb volt, hogy mialatt az ülés folyt, néhány négy-öt éves kisgyerek — nyilván egyes szenátorok gyermekei —

lent az ülésteremben bújócskát játszott a padok között. Azután kimentünk egy erkélyre, — oldalt azzal az erkéllyel, melyről Harding felavató beszédét fogja mondani — s vártunk. Az épület előtt, a gyepon, a friss idő ragyogásában óriási ember-tömeg, egymás mellé préselve, mozdulatlan, türelmes várakozásban. Kalapjaikkal, színes nyakkendőikkel, a nők élénk fejdíszekkel, a fekete s fehér arcokkal olyan színes a tömeg, mint egy pipacsos rét. A tömeg közepén, a nagy erkéllyel szemben, — magas állványaikon kino-ütegek egy sorban, várván a pillanatra, mikor fényképezőgépeiket megindítják . . .

Sokáig kellett várni, mert amint utólag kiderült, Wilson talán valami öntudatlan lassúsággal, — bogy még tovább húzza uralmának perceit, lassan intézte el az utolsó aláírásokat. A tömeg önuralma s nyugalma példátlan. Mi európaiak vagyunk a társaságban a legidegeesebbek — az órák egyre telnek. Van idő elgondolkozni az új elnök felől.

Láttam egy percre, mikor autóján, Wilsonnal együtt felrobogott, ez a rövid idő bizonyára nem elégséges ahhoz, hogy valami véleményt formálhassak az elnökről, csak egy futó impresszió, amiről beszámolhatok. Indián feje van, merész orrával s napsütött arcával, biztos, egyenes tekintetével. Nem hiszem, hogy a tudósból, a művészből, a filozófusból volna belőle valami — de a filozófus s tudós elnökből, mint amilyenek Wilson mutatkozott, nem igen kér még egyszer a világ.

Amit Harding eddig művelt, csupa okos dolog. Elsősorban megválasztása után egyebet sem tett, mint golfozott, vadászott, halászott, hajózott a napsütött Floridában. A testi egészség nagy dolog s ő bölcsen erőt gyűjtött a rá várakozó nem közönséges munkához. Azután: nagyon jól válogatta

össze a kabinetjét, az itteni vélemény szerint ez a »nagy kabinet«, — melybe az utolsó pillanatban bevette Hoovert is — talán azért meglepetésszerűleg utoljára, hogy ne engedjen sok időt a kritikának és ellenáramlatnak, mert amily óriási becsülete van és joggal, Hoovernek Európában, az ő nagyszabású jótékony akciói folytán, annyi itt az ellensége.

A »Marion Star« — kis vidéki újság — egykori szerkesztője tehát belép a világtörténelembe — kérdés, mire fog menni? A világ túlkomplikált lett ahhoz, hogy egy ember vezetni tudja — pedig a beteg, sülyedő Európa Amerika felé néz, — s Amerika akárhogy akarja óvni magát a régi világ bonyodalmaitól, — előbb-utóbb úgyis okvetlen belekényszerül az európai politikába, amint belekényszerült a háborúba, — mert a világ egy test, melynek részei együtt kell hogy működjenek, ha az élet egészséges vérkeringését újból létre akarják hozni.

Hogy Európa milyen halálosan beteg, az innen, egy egészséges világrészből tűnik legjobban elő. — Sokszor azt kell hinnem, hogy Európa gyógyíthatatlan s úgy el fog pusztulni, mint Jeruzsálem s Fönícia, mint a régi római s görög birodalmak elpusztultak.

Nem egy, hanem száz betegsége van Európának, legnagyobb baja azonban, hogy az eleven testében — s emberei lelki alkatában, feudális, militarista, ősi, rabló atavisztikus elemek vannak oly mélyen begyökerezve, melyek kiirtása lehetetlennek látszik. Az évszázados rablóbáborúk, amiket a népek Európában folyton viseltek, mély bizalmatlanságot, rettegést, félelmet keltenek a nemzetekben egymás iránt s kevés a remény ahhoz, hogy ez a túlsók nemzet, ezek a nagy és kis országok,

melyek törvénytől állapottban élnek egymás mellett, különféle nyelveken beszélnek s csak saját hatalmi érdekeiket tartják szem előtt, valaha megérték egymást. E téren semmi fejlődés nem mutatkozik, harci és békemetódusuk, technikai változásoktól eltekintve, ugyanaz, mint néhány ezer év előtt volt. A győztesek most is épúgy hadisarcot s évi adófizetést követelnek a legyőzöttektől, mint a római császárság leigázott ellenségeitől.

A nemzetek ilyen anarchiában s az igazi megértés ilyen reménye nélkül élnek egymás mellett, — ezenkívül az egyes nemzetek még saját testükben is súlyosan betegek. Visszariasztó az a kasztszellem, amely Európában uralkodik s mely szintén mélyen bent gyökeredzik emberei lelki alkatában. Az európai demokrácia áldemokrácia — nevetséges címek és rangok ürügyén, hivatali állások jogán, földesúri fensőbbiség örökölt érzésében tobzódik az osztálygőg s szívósan arra törekszik, hogy a másik, alacsonyabb osztály rovására éljen. S ehhez a kasztszellemhez egy újabb osztály gőgje s hatalmi vágya járult: a proletariátusé. A tétel az, hogy az ipari proletariátus a legalacsonyabb páriaszerű kizsákmányolt rétege a társadalomnak — ez eddig így volt, — most, amint Oroszországban hatalomra jutott, — kiderült, hogy a proletariátus erőszakosabb és gőgösebb elnyomóinál s ha a hatalom kezébe kerül, ideális jelszavak ürügyén — igazságtalanabb s kegyetlenebb, mint valaha is vele szemben voltak. — Példátlan a világtörténelemben, ahogy Oroszországban a polgári osztállyal elbántak. A legnagyobb mértékben igazságtalan a düh, ahogy ellene támadtak, a polgárság kiirtani akarása, üldözése s elnyomása pedig csak a vallásháborúk inkvizíciós eljárásával hasonlítható össze.

A proletariátus dühe a nála jobb módban s

állítólag munka nélkül, könnyen élő »burzsoá« ellen megy. A bourgeois francia szó s az utálatnak az a vehemenciája az a vitriolos nyál, amit erre a fogalomra fecskendeznek, az elfogultságban s esztelen hisztérikus gyűlölködésben páratlan franciáktól származik. A bourgeois gyűjtőnév alá foglalták mindazt, ami megvetendő, utálatos és kiirtandó, a bourgeois az oka a világ minden bajának és nyomorúságának, ez a szó az állandó izgatás folyamán szörnyű fogalom lett s a veszett düh e fogalmon keresztül igazságtalanul érte egy érdemes réteget a társadalomnak: a polgárságot. Hogy mennyire ehhez a szóhoz s fogalomhoz van fűződve a gyűlölet, legjobb bizonyítéka, hogy minden ország proletariátusa a francia szót használja, ahelyett, hogy saját szava szerint határozná meg gyűlölete tárgyát. Bourgeois=polgár. De a polgár szóval nem lehetne izgatni, a polgár ellen nem lehet a bosszúnak s gyűlöletnek mérges nyilait löni, mert ez annyira nyilvánvaló igazságtalanság volna, hogy a tömegek visszahökölnének tőle. Tehát bourgeoisist kiáltanak, s a polgárságot akarják kiirtani.

Pedig mi a bűne ennek a polgárságnak? Elsősorban: ő is egy gazdasági s társadalmi fejlődés — és pedig nevezetes szabadságmozgalmak természetes szülöttje. Az, hogy valaki a polgárságba beleszületett, annak jótékony légkörében növekedett — nem eredendő bűn, nem agyonütni való gazemberség. Oroszországban halálra ítélik az embereket sokszor testileg, de általánosan szellemileg, azért mert polgárok.

Előttem érthetetlen, hogy mért nem támadnak szenvedélyes védői a polgárságnak, melyet a kapitalizmus függvényének csak annyiban lehet tartani, mint a proletariátust — polgár és proletár ugyanannak a kapitalista gazdasági rendszernek a ter-

mékei. Ez a gazdasági módszer felmondta a szolgálatot, talán kiélte magát, mindenesetre módosítani kell, még jobb volna, ha új módszerrel lehetne felcserélni, mely általánosabb jólétet és boldogságot teremt az emberek között ... De ez nem történhetik meg a társadalom egy olyan intelligens s hasznos rétegének kiirtása árán, mint a polgárság. Mi több: nem lehet megengedni, hogy egy nagy társadalmi osztályt életnívója alá nyomjanak, mert ez számára elviselhetetlen állapotot jelent, — ellenkezőleg, az alacsonyabb osztályt kell a magasabb életnívóra emelni — az a fejlődés igazi törvénye. — De ezt orosz módszerrel sohasem fogják elérni.

Igaz, társadalmi ellentétek kiegyenlítése s új világok teremtése ritkán történhetik forradalmak nélkül, de célját tévesztett forradalom az, mely oda kényszerül visszatérni, s azokat az eszközöket kezdi használni, melyek ellen küzdelme jelszavait vette. A bolsevizmus elzüllesztette a polgárságot, a munkásságot pedig egyrészt példátlanul elnyomta, másrészt militarizálta s bürokratává tette, tehát azt csinálta belőlük, ami, ellen küzdenie kellene: militaristát, bürokratát. És ezt nem a munkásság csinálta, melynek sokkal több érzéke van a realitás iránt (lásd szakszervezetek s bolsevisták harca), hanem az intellektuellek csinálták, akik soha munkások nem voltak, hanem a munkásság nagy, jogos mozgalmának hullámaira felkapva, saját elnyomott hatalmi vágyaikat élik ki. Vannak közöttük jóhiszeműek, prófétai lelkek, — lehet; — az embertelen módszer, amivel dolgoznak, semmivel nem menthető, még avval sem, amivel unos-untalan fedezni próbálják magukat, hogy kényszerhelyzetben vannak.

Kispolgári gondolkozás — mondják erre gúnyosan Marx véreskezű tanítványai, mert szótáruk-

ban nincs megvetendőbb jelző, mint az, hogy: kispolgári. Lesz még ennek a szónak becsülete. A kapitalistát lehet gyűlölni, a kispolgárt csak becsülni lehet. Ő eddig a civilizáció legtisztább terméke, mert ő maga a civilizált, békés ember. Munkájával kereste kenyerét, mint orvos, mérnök, vegyész, patikus, kisiparos, kereskedő, utazó, biztosítási ügynök, hivatalnok bankokban, törvényszéknél, városnál, államnál, vasutaknál. Szorgalmas, megbízható elem — mit akarnak tőle? Nem esett el milliószámra a háborúban, mely lénye és természete ellen volt, — nem nyomták agyon és semmisítették meg a rázkódtatások — a drágaság? Nem kellett apró kényelmeiről lassanként lemondania — nem szenved, tűr, mint egy vértanú ma is, szerény jövedelméből élve, — tiszta intelligenciájával, mely — amíg bírta — tudománynak, irodalomnak, művészetnek csak hasznára volt. Nincs oly jól szervezve, mint a munkás, — nincsenek is hatalmi ambíciói — a munkásságnak mindig inkább használt — résztvevő lelkében velük volt. Ezt a hasznos, szelíd embertömeget, ezt a csendes mesterségét űző derék kispolgárságot kell kivégezni, eltaposni? Csak mert közülök jöttek a spekulánsok, a nyerészkedők, s egy kis percentjük meggazdagodva pöffeszkedik? Közülük jöttek azonban az intellektuellek is, a tizenhárompróbás forradalmárok, — a condottierik, akik most úgy lenézik s agyontaposni akarják a kispolgárságot. Mert nincs bennük forradalmi szellem? Nem lehet őket »forradalmasítani«. — Mily tévedés azt hinni, hogy az ember mint a tűzhelyre tett bögrében a víz, folyton forradalomra főzhető. A forradalmak emberi céljainak realizálása, nyugodt levezetése, az a fontos, nem maga a forradalom. S a szabadság a fontos. »Mit kiabálnak folyton szabadság után« — méltatlankodnak a dik-

tatúra intellektuelljei, akik minden sikerüket annak köszönheték, hogy szabadon agitálhattak. Az hiszik ostoba elbizakodottságukban — ők a kiválasztott próféták, velük megállt a világ.

Pedig tudniok kellene, hogy a világ folyton mozog — sajnos, hátrafelé is, egyik terrort a másik követi — de előre is, abban az irányban, mely igazi egyenlőséget s szabadságot kíván a terror diktatúrája helyett. Egyenlőséget, hogy a fizikai munkást ne különböztessék meg igazságtalanul a szellemi munkás terhére. — Hiszek a munka szent-ségébe, mert minden tárgy körülöttem, amihez hozzányúlok, amit használok, a ruha, ami rajtam van, a ház, amiben lakom, a vonat, amellyel utazom, a nyomtatott könyv a fizikai munka mindenhatóságát hirdeti, — de hiszek a szellemi munka fölényében, mely mindennek kitalálója és tervelője, mely a fontosabb részt adja a dolgokhoz. A könyv maga — mint fizikai munka — csak egymás mellé szedett betűk gyűjteménye volna, ha a szellem rendet nem csinálna köztük s nem irányítaná őket s nem tenné tudománnyá, olvasmánnyá — szóval könyvvé az ólombetűket. És ez így van minden téren.

Még egy megvető jelzőjük van, amit minden békés és igazságos szellemnek odavágnak: szentimentális pacifista. Ezt ugyanilyen megvetéssel mondták a generálisok is s a két szélsőség a béke szeretetének ebben a megvetésében összeölelkezhetik. A bolsevizmus, mely pacifista jelszavakkal kezdte, gyilkos militarizmussá változott, mely legszívesebben fegyverrel terjesztené el eszméit a világon s ha bírná, nem riadna vissza attól a 30—40 éves háborútól, amely után rom és hamu maradna a világ s nem volna értelme többé újjáépítéséhez kezdeni. »Szentimentális pacifizmus« — de hát akkor ne

legyen bíró többé, ne legyen törvény, mert mi más a bíró, mint pacifista, aki ítél s egyeztet, ahelyett hogy a szenvedélyes aktivistákra bízna az ökölharcot, a visszatérést ősapáink állati érdekébe (még mindig nem jutottunk ki belőle).

Ilyen gondolatok szaladtak át fejemen^{3/} míg a soká késő felavatóbeszédre váraoztunk. És még az is, hogy ha lehetne, mily boldogan rohanna át nem Oroszország polgársága, hanem munkássága ide, ha az amerikai munkás életét élhetné, olcsó élelmével, kényelmével, hideg-meleg vizével — szabadságával.

No végre itt van Harding, mozgás a tömegben, a kinogépek munkához kezdenek, aztán ünnepi mély csend a téren s az elnök lassan tagolva beszél a mikrofonon. — Ez a nagyszerű készülék a legtávolabbi helyre is hibátlanul elviszi a hangot, minden szót tisztán lehet érteni — s az emberi hangnak ez a felnagyítása a mikrofonon sajátos kinyilatkoztatásszerű jelleget ad a beszédnek. Mózes beszélhetett így a Sinai hegyen. Feszült figyelemmel hallgatjuk — sajnos, ezek nem a megváltó szavak . . . Nem, egy ember nem fogja tudni ezt a világi dolgot rendbehozni . . . Ha a jó Isten személyesen megjelenne, — minden hatalmával — ő talán ...

Philadelphia, március 5.

Visszafelé jövet megálltunk itt egy napra Philadelphiában. Ez megint tipikus amerikai város. New-Yorkhoz hasonlít, de nem lévén oly szűk helyre szorítva — szélesen elterjeszkedik — viszont ennek következtében épp az a központosított, pattanásig feszített élet hiányzik belőle. Nem lagnék itt. — Kétórányira New-Yorktól ez egy nagy külön centrum, hatalmas újságjaival, árúházaival s

különösen gyáraival, melyek csaknem New-Yorkig érnek, kémény, kémény mellett s a távolban, mint Don Quixote százszorosan felnagyított szélmalmai, emelődaruk karjai nyúlnak a levegőbe. A város utcáin sétálva legnagyobb érdeklődésemet egy állatkereskedés kirakatában sétáló páva vonta magára. Ezt bírják, ha tudják utána produkálni Philadelphia gyárai, festőműhelyei, raffinait kémikai színkeverései — ezt az aranypompát, ezt a hímzést, ezt a szövést, ezt a ragyogó színvegyületet, ezt a finom iparművészetet s magas festői remeklést, ami ennek a pávának a tollaiban, az uszályában tobzódik s csillog a napon. A jó Istennek micsoda gyárában vagyunk öntudatlanul — ki játszik avval, s mely célból, hogy a pávafarkot oly mesterire készíti s a virágoknak olyan pompáját csinálja s olyan pazar sokféleséget teremt növényben, állatban, fában, kőben, vízben — ki mulatja magát ezzel s mi a rendeltetése munkájának? S ki teremti az embert oly gögösnek silány munkájára s oly együgyűnek sorsa intézésében?

A polgári színjáték, Maeterlinck és a film.

New-York, március 8.

Tegnap Plymouth Theatre: Little old New-York, by Rida Johnson Young. Naiv s jelentéktelen darabocská, mely csak abban tűnik ki, hogy pontosan minden alkalmat elszalaszt, melyben a régi New-York hangulatát éreztetni tudná. Egy képe jó csak, mikor egy régi tűzoltó-épületben boxversenyt improvizálnak — ezt jól játsszák, megint a Sam Forrest mesteri kezére lehet ismerni a tipikus alakok éles kiemelésében. Hanem

Geneviève Tobin kisasszony — bocsásson meg, hogy udvariatlan vagyok — rettenetesen affektál...

Ma, Henry Millers Theatre: Wake up Jonathan by Hatcher Hughes és Elmer L. Rice. Jó ki-gondolás egy emberről, aki elment hazulról s tíz évig »dollárt csinált«, sikerült neki, gazdagon visszatért, s aztán a pénzes ember önteltségével s uralkodni vágyásával azt kívánja, hogy a felesége s gyermekei odáig legyenek a csodálattól s csak lassan eszmél rá, hogy itt, ebben a családi körben, melyet elhagyott — ő senki, mert a kihült szeretet felmelegítéséhez nem elég a pénz — Wake up Jonathan! — azt máskép kell újból megszerezni. Ezt az igazságot nagyon finom beszélő és szín-játszó képességgel mondja el Jonathannak a fele-sége, Fisk asszony, aki a régi kitűnő »társalgási színésznők« kiváló típusa. A darab is hangjában és tónusában disztíngált, felette áll az átlag Broad-way-daraboknak.

Ez is egy polgári színjáték — mint a többi mind. Azon gondolkodom, hogy egy nagy, mozgás-ban levő, feltörekvő réteg van itt, — mely máris döntően befolyásolja a világ életét: a munkásság — s mit tudunk a munkások életéről, mit írt le eddig belőle az irodalom, mit mutatott a színház? Majdnem semmit, a régi naturalista iskola néhány jó, de már régen elavult kísérletét leszámítva. Szép-íróink époly keveset tudnak a munkások életéről, mint egyes vad törzsek életéről. . . Nem érdekes? Dehogy nem — ott vannak most az igazi konflik-tusok, ott játszik bele a privát életbe a politika, a közélet sokkal erősebben, mint bármely társa-dalmi osztálynál — s ott vannak az egyénnek is nagy konfliktusai saját magával szemben, mikor a világáramlat talán meggyőződése ellenére sodorja dolgokba, melyeket nem helyesel, s találja magát

szemben olyanokkal, akik csak jövevények ő közöttük, mégis a hatalmat felettük ők ragadják magukhoz (intellektuell és munkás szembenállása). S család és szerelem is legalább annyi anyagot ad, tán még élesebben hangsúlyozva, mint a polgári életben — miért nem csinálják hát, mikor a munkásközönség, mely szeretne a színpad tükreben végre magára ismerni, — mind jelentősebb lesz . . . Talán mert, mint mondtam, a polgári írók nem ismerik ezt az életet, — a munkások soraiból kikerülő — kevés — író pedig, már amint író, inkább a polgári osztályhoz tartozónak érzi magát s annak problémái kezdik érdekelni. Pedig ezek a polgári problémák már hogy agyon vannak csépelve. A munkássorsok s életek mai friss elevegenségükben megszólaltatójukat várják . . .

Március 8.

Levél Albertitől. — írja, hogy szegény fiatal festő barátunk, M. L. Stockholmban megőrült. — Mit koplalt ez a fiú Parisban, mit szenvedett a háborúban s hogy nyomorgott tavaly Berlinben — s amellet egy jámbor lélek, aki csak festői vízióiban élt, — kétlábon járó ecset. — Már tavaly gyanús volt az a nyugodt önbizalma, amivel komisz életkörülményein túltette magát — koplalás, nyomor közt csak rajzaival s rendkívül színdús kontúrjaival foglalkozva, melyeken nagy lendülettel fejezte ki vízióit. A csodára várt — sa csoda bekövetkezett. Egy napon Stockholmból levelet kapott, hogy egy svéd mecénás szívesen látja egész évre kastélyában s mindent rendelkezésére bocsát, ami egzisztenciájához szükséges. Ekkor láttam a világ legboldogabb emberét — s most örülten szállítják vissza Stockholmból.

Ma eltévedtem s egyszerre a zsidó negyedben találtam magamat — pár blokknyira az elegáns Fifth Avenuetól. Az East oldalon egy egész más világ zajlik — milyen fantasztikus város ez a New-York! Itt lompos, déli nép lakik, utcai árusok százai tolják kocsijaikat, maszatos gyerekek hancúroznak a szemetes utcákon, — öreg bibliai fejek tanakodnak összebújva — rembrandti milieu. Zsidó kávéházak, üzletek, héber felírások, héber újságok, parókás Öregasszonyok, — handlé, kereskedés — jiddisch beszéd... De nézz körül jobban — a gyerekek ha nem is tiszták, de jól vannak táplálva s ők már angolul beszélnek — tíz-húsz év alatt ezekből emberek lesznek, nem galíciai s polyák földbe s pizsokba dugott férgek — a pogromok visszfényével ijedt szemeikben s a ghetto penészes légkörében termett kapzsisággal s bántó idegen vonással... Egy ghetto, ahol a lakásokban hideg, meleg víz folyik — nem ghetto többé... Tovább haladva, az ugyanolyan piszkos, de harsány s jókedvű olasz negyedbe jutottam... Órákig el lehet járni itt, mint egy eleven néprajzi múzeumban.

Március 11.

Ma a »Photoplay« új számában érdekes — keserű cikket olvastam. Maeterlincktől. — O tavaly New-Yorkban járt s esete klasszikus abból a szempontból, hogy hogy jár egy finom költő és gondolkozó az amerikai Pata Morgana világban.

Maeterlinck tavaly jött New-Yorkba, ahol úgy is mint belgát, úgy is mint a »Kék madár« szerzőjét óriási fogadtatásban részesítették. Bevonulása a Fifth Avenuen olyan volt, mint egy fejedeleme. A Kék madárból akkortájt csináltak operát, melyet a Metropolitan adott elő. Az előadást követő

bál, melyet New-York legelőkelőbb társasága rendezett Maeterlinck tiszteletére, nevezetes eseménye volt a high society-nak. Kicsit ugyan feltűnt, hogy nem Leblanc asszonnyal jött, akivel hosszú időn élt együtt s akinek könyveit ajánlotta — mindenki azt gondolta, Leblanc asszony a felesége. Maeterlinck egy egész fiatal nővel érkezett, aki még nem régen a Kék madár Mytyl szerepét játszotta, a költő beleszeretett — s elvette feleségül. Mivel a házasság szabályszerű, az amerikaiak, akik ilyen dolgokban rém érzékenyek (Gorkijt formálisan bojkottálták s kiüldözték annak idején Amerikából) — most rövid gondolkodás után azt mondták, írás van róla, all right. És az ünneplések szakadatlanul tovább folytak.

Akkor kapott egy kis tust a dolog, midőn Maeterlinck belesodródva abba az üzleti áramlatba, melynek itt oly nehéz ellentállani, elfogadta egy impreszárió ajánlatát s felolvasásokra vállalkozott. Emelkedett, finom felolvasásokat akart tartani az ő szép, misztikus témáiból, melyekben a mindenség rejtélyeit kutatja, mint igazi nagy költő és gondolkozó — s az impreszárió a felolvasásokat úgy hirdette, hogy Maeterlinck prófétai angolsággal fog előadni. Maeterlinck azonban nem tud angolul, — legalább is nem olyan jól, hogy ezen a nyelven szabadon beszélhessen. S ebből baj lett.

Óriási közönség tódult az előadásra s a költő angolul próbálta olvasni mondanivalóját. Azonban nem uralkodván a nyelven, a közönség egyszerűen nem értette, hogy mit beszél. Ebből nyugtalanság, -zavar származott, — a költő is ideges lett a furcsa szituációban, midőn sem ő maga nem értette jól, mit mond, sem a közönség nem tudta kivenni, miről van szó (what is the matter) s egy hirtelen fordulattal kiszabadulni akarván a súlyos helyzetből — franciául kezdett beszólni. Ezt meg pláne

nem értették. Reklamálni kezdték a prófétai angolságot. Kellemetlen botrány lett — a felolvasások beszüntek, az impreszárió pörölt elmaradt hasznáért, Maeterlinck ellenpört indított — szóval az ünnepség szép, tiszta vize zavaros lett. — Ekkor jöttek a filmesek.

A filmesek, amint már megírtam, izgatottan keresik a bázist, melyre üzleteiket építhetik s megállnak minden sikeres, jóhangzású név előtt — hátha abból csiholják ki a slágert. Senkit sem emlegettek annyit akkor Amerikában, mint Maeterlincket, nosza tehát az egyik nagy cég ajánlatot tett neki, írjon a részére filmdarabokat s mivel az ő rögeszméjük az, hogy a filmdarabírást még a legkitűnőbb költőnek külön is meg kell tanulni — leküldték Maeterlincket különvonaton californiai stúdiójukba. A jó reklámanyagot a társaság kitűnően kihasználta, Maeterlinck utazásáról, a közbeeső városokban való fogadtatásáról megint hatalmas cikkek jelentek meg — azután ez is elmúlt, a riporterek más anyag után néztek — nem is tudták, mikor hajózott vissza Maeterlinck Európába szép fiatal nevével épp oly csendben, mint amily zajjal megjelent Amerikában. — Irt azután néhány filmdarabot, melyek úgy látszik nem kerültek felvételre. Én biztos vagyok felőle, hogy százszor jobbak voltak, mint azok a stupidítások, melyeket a filmesek feldolgoznak, hiszen Maeterlinck egy sora többet ér, mint a sablon filmírók egész életmunkája s amellet Maeterlinck témái, előadásmódja, víziói, misztikus vonalvezetése s az egész mély zengés, ami költészetét kíséri, filmre — persze nagyon finom filmre kínálkozik — de talán éppen azért nem kellett, nem értették. Egy fő amerikai filmember, aki olvasta a kéziratokat, egyszerre csak egészen naivan ezt a kérdést intézte

hozzám: Mondja csak, igazán tehetséges ez a Maeterlinck? — Megnyugtattam.

Ezek a történetek époly csemegék az amerikai művészársaságokban, mint akár nálunk. Mert ebben a rengeteg városban is, éppen azért, mert annyira szeretik az emberek a színházat s annyit foglalkoznak vele, igazgatókról, starokról, szerzőkről époly sok mindent tudnak, mint akár Parisban vagy Bécsben és Pesten (Berlinben törődnek a legkevésbé a művészek privátdolgaival). Viruló szép pletyka van itt is jelen, de távolról sem oly rosszindulatú, csípősen ellenséges, mint nálunk. Hinnék-e, hogy e nagy színházi világban s e bámulatos produkció tömegben a legjelentéktelenebb premier sikerét vagy bukását is számon tartják s másnap mindent tudnak. A kontroll e téren annyira ki van fejlődve, hogy egy kitűnő színházi hetilapjuk, a Variety, minden héten hozza, hogy mely darabra mennyit vettek be s milyenek a darab kilátásai. Mert ez a business s ez legelső sorban érdeklí nemcsak a színházi embereket, hanem a közönséget is. Hogy a producer, színész, szerző »hány dollárt csinál«.

Egy kedves barátnőm, akitől ezeket a dolgokat tudom (sok minden csacsiságot szívesen hallgatok), azt mondja, hogy az utolsó két szezonban H. drámaíró csinálta a legtöbb dollárt. Valami ötszázezret. Több darabja van állandóan, évek óta műsoron. Ezek minden különösebb erőfeszítés nélkül összeácsolt, Broadway-siker számára készített darabok. A múltkor — meséli barátnőm — nagy társaságban együtt volt a szerencsés szerzővel — nagyon kitűnő hangulat volt, táncoltak, mulattak az emberek, csak ez a fiatal darabíró ült leverten, szomorúan a helyén. Egyszer csak barátnőmhöz fordul s a rettegés kifejezésével szemeiben, kérdi:

Fél maga? — Mitől? — A rákbetegségtől. . . S elmondja, hogy ez a nagy félelme van, — ezért gyűjti a pénzt s csak akkor fogja magát valamennyire nyugodtabban érezni, ha egy millió dollárja lesz, mert akkor biztos lesz afelől, hogy ha rákot kap, a legjobb orvosokat hívhatja s a legkitűnőbb ápolókat tarthatja ... Még ezt a könnyű

amerikai sikert sem adják ingyen.

Március 12.

Tárgyalások a Sancho Pansa ügyében H. aszszonnyal, S. H.-val, egy nagyon rokonszenves s tehetséges fiatal amerikai költővel, aki a darabot amerikai színpadra adaptálja s E. I.-vel, aki a szcenáriumot fogja csinálni. Mindez Miss Kauser közvetítésével megy.

Miss Kauser elragadó nő — magyar persze, de teljesen amerikai lett — intenzíven csak a háború óta áll összeköttetésben a magyarokkal, mint nagyon tevékeny tagja a Hungarian Relief Committee-nak, Miss Kauser a színházi business-ben van, előbb a híres Miss Marburyvel dolgozott — most évek óta már saját kitűnő irodája van. Miss Kauser egyike ama nagyon keveseknek, akik a színdarabok üzleti részének elintézését kellemessé teszik az ember számára. Gyakran olyankor is felkeresem, — és zavarom sok dolgában — mikor egy telefontal is el lehetne intézni valamely ügyet, mert öröm látni a jövőendő nőinek ezt a kitűnő típusát. Főlényes intelligencia, aki jobban ért az irodalomhoz s színházhoz, mint akármelyik híres európai esztétikus, amellet csupa praktikusság s eszesség. — Óriási választóvíz volt ez a háború, a már-már *békés* nemzetköziségben álló emberiség gyenge szilárdulási felületét betörte s mint nagy bajokban — mindenki saját külön fedele alá húzódott . . . így támadt fel ebben a kitűnő amerikai nőben a

magyarság s most arról beszél, hogy itt fog hagyni mindent — üzletet, színházakat — New-Yorkot — az egész Amerikát s haza megy valami kis magyar faluba parasztgyerekeket nevelni s anyákat arra tanítani, hogy ápolják a csecsemőiket. »Ott nagyobb szükség van rám, mint itt« — mondja. De a széttört jegecesedési folyamat megint újra fog kezdődni, mert ami egyszer már volt — egy lépés előre — az a világból többé ki nem irtható, miután a modern technika és közlekedés ráutalja az embert.

Március 19.

Ma Lido hazautazott. Hősiesen kitartott eddig mellettem, drága pajtás, feleség, közös tervek kovácsolója, társ, aki nélkül minden észrevétel, élmény értéke felére süllyed — mert csak az teljesedik ki, ami a másik lényben mint tükörben visszaverődik. A Lido szemem keresztül köszönök sok mindent New-Yorknak — többek közt azt az érzést, hogy kész vagyok újból előlről kezdeni mindent, életsorsot, küzdést nagyobb kedvvel — és vidámsággal! — mint az első kezdek idején. — Ez a különös varázsa van ennek a városnak, az újra-kezdések lehetősége! Európában bizonyos arrivált-ság sok mindenre kötelez s egy belső ernyedtséget idéz elő — a nagy tradíciók mellett az egyén is megcsinálja a maga kis tradícióit — Amerikában az iskolából az életbe épp most kilépett ifjú frissességét érzik talán még a hetvenévesek is. Csak az ifjúság tapasztalatlanságával s naiv bátorságával lehetett ezt az új világot így felépíteni — nem is voltak a tudatában annak, hogy az milyen nehéz.

Kikísértük Lidót a hajóhoz s különös meghatottságot éreztem, midőn az óriás hajó a nagy óceánon elúszott vele. Most jönnek majd napok, midőn az egyedüllét, mely eddig beszélgetésben,

egymás érzésében olvadt fel, mint súlyos süket idő nehezedik rám. Egy hónap múlva én is utazom.

Március 24.

Ma U-nál, Hudson Terracei gyönyörű villájában, néhány nap előtt pedig Lerchmondban, látogatóba B-nél. Érzésem: itt nemcsak minden ember mindennap megfürdik, hanem az utak, villák, épületek is naponta külön fürdőt vesznek. Lerchmondban kikévelt levegőt s tisztára mosott tenger-tükört talál az ember. Sehol nem érezni a tisztaságnak — a jólét lányának — ezt a finom levegőjét .. . Alomvillák nyugszanak zöld pázsit közepén, mosolygó társaság ül a terraszokon, a kertekben, — párok andalognak a tengerparton. Olyan idealizált képek, amilyenek csak levelezőlapokon vannak, — az élet azonban, legalább Európában — mindig hozzáad valamit ezekhez a dolgokhoz, valami csekélységet, amivel aztán elrontja az egészet — az utca porát, a benzin bűdösséget. Itt azonban ettől is meg vagyunk kímélve.

II. több mint tíz éve van itt, mint színpadi szcenikus, első a művészetében — szép villáját a Hudson Terraceon megérdemli. Nemcsak mint művésznek, — mint privát embernek is jussa van hozzá, olyan kedves és jó fiú. Általában: aki egyszer egy színt kevert, mely gyönyörködtette az embereket, egy sort írt, egy futamot, mely visszhangot vet a lélekben, egy törvényt állapított meg a természetben, — milliomodrésnyi előrehaladást csinált a technikában, egy gondolatot dobott a világba, valamit kitalált, amitől jobb lett az emberek élete, az mind jutalmat érdemel, villát a Hudson Terraceon, Palm Beachben, Californiában, Montreuxben, a Riviérán, ahol élni kíván kényelemben és szépségben, *mert hátha megint eszébe jut valami...*

De vájjon azok, akik most lakják az álompalotákat, magasan a folyók felett s a tengerek partjain s a városok finom negyedeiben isteni kertek és virágos pázsitok közepén, kényelmekben és szépségekben — mely iránt érzékük sincs — azok mit találtak ki? Azt, hogy mit kell idejében adni és venni? Elég az? Mégis revíziót kellene már egyszer tartani, mert nyugtalanító, hogy míg palotákban terpeszkedik a közönségesség, azalatt gondolkodók, tudósok, költők, festők, technikusok, prima emberek nyomortanyákon élnek és soha, soha ki nem nyújtózhatnak vágyaik színes szőnyegén.

Március 25.

Ma és tegnap próba a Henry Miller Theatre-ban a Táncošnőből. Halina Borusowna, *egy* lengyel származású színésznő fogja játszani vasárnap este. Tehetségesnek látszik.

Időnként nyomasztó, elviselhetetlen magány.

Március 27.

Tegnap a Táncošnő előadása. Örültem neki, mert ez az előadás rehabilitálta a darabot — igaz, csak néhány barátom előtt, de ez fontos nekem. A Táncošnőt tavaly ellopták és egész elrontva adták itt elő, a szokásos play-doktorsággal beleavatkozva szövegébe — csúnyán tönkretették. Most végre eredeti szövegében játszották — és pedig egész kitűnően. Az amerikai színészekre nem engedek többé semmi rosszat mondani; most hogy dolgom volt velük, láttam, mennyire intelligensek s mily kitűnően értik a művészetüket. — Nagyon megvolnék elégedve, ha Európában mindig ilyen előadást kapnék. Ez az előadás is olyan, mint az ő minden munkájuk: hibátlan. Talán nem genialis, nem túlérdekes olykor, amit csinálnak: de jól meg van csinálva.

Tegnap B.-ékkal a Barnum és Bailey cirkuszban. Ez az igazi futurista művészet, az az egymás mellé rakott, egyidőben történő különféle rengeteg mutatvány. Van benne valami az élet törvényszerű rendszertelenségéből és mániákus rángatózásából. Az a komikus, hogy volt egy pillanat, mikor az összes produkciók beszüntek — üres lett a rengeteg tér, az összes reflektorok egy pontra vetődtek, külön ünnepélyes bejelentés előzte meg egy tornásznő produkcióját — jött a star — és az egész este minden mutatványa közt éppen ő volt a legérdektelenebb és legrosszabb. (New-Yorkban talán sikere volna annak a darabnak, melyet így hirdetnének: »a világ legrosszabb színdarabja«.)

Bámulatos az állatok tanulékonyága. Fókák-ról nem beszélek; a foka olyan okos, mint egy kávéházi kibic, a fókának öntudatos humora van, a foka szeret fellépni s imádja, tudja s érzi a sikert. A foka boldogtalan volna, ha egy este nem játszhatna, mint a színész, aki nem kap szerepet. A ló is, bár korlátolt állat, idomítható, — olyan, mint a jó tanuló, aki pontosan megtanulja a leckét s jól megfejtí a feladatokat. Az elefánt az ő kedélyével és jó szívével megteszi a cirkuszigazgatónak azt a szívességet, hogy mindenféle humoros dolgot csináltathatnak vele, — lóbálja a nagy füleit és azt gondolja: szívesen csinálom itt ezeket a csacsiságokat, ha kedvetek telik benne. A galambok is okos lények — parancsszóra repkednek ide-oda. De hogy komoly oroszlánok, tigrisek és jaguárok is époly szelídhethető, kezes lények s jó magántanulók lehetnek, mint amilyenek itt a cirkuszban mutatták magukat, azon felette csodálkoztam . . . Régen tűnődöm az állatok dolgán, nagy

tisztelőjük vagyok s értelmüket, intelligenciájukat magasra becsülöm. Sokszor úgy vélem: ők előbbre vannak, mint az emberek, mert ami az embernél mint előny s kultúra tűnik fel, az mind az ember gyengeségéből s gyámoltalanságából származó kénytelenség. Az ember házakat kénytelen építeni, — de nem jobb-e a mezők s erdők vadjainak, akik erre a komplikált s fáradságos munkára nincsenek rászorulva. Az embernek ruhákat kell készítenie az időjárás viszontagságai ellen, — holott minden állat megvédi magát az ő örökös bundájával s szőrméivel. Az ember törvényeket hoz, nyilvánít, ír s — megszegi; — az állat él a maga természetének ösztönös törvényei szerint. Az ember véres háborúban egymás ellen rohan, — az állat is öl, de csak szigorúan létfenntartása kedvéért, — a maga fajtáját pedig nem bántja. (Hallottunk már oroszlánról vagy farkasról, amely a saját társát felfalja? — emberevő törzsek pedig talán még ma is vannak!) S végül — a mi a legfontosabb — legnagyobb hátránya az embernek az állatokkal szemben az, hogy az embernek öntudata van, avval kínozza magát halálra, keseríti meg az életét, filozofálja agyon a dolgokat — veszi a teremtés misztériumának minden gondját s kétségét magára — anélkül, hogy a végső dolgokhoz, létezése titkaihoz közelebb tudna jutni, mint az állat, aki e rettenetes teher nélkül tölti be sorsát s életét. Milyen borzasztó sok mindent kell az embernek tudni, hogy megálljon az életben s mily kevésre van az állatnak szüksége! Ha az állatok egyetlen igazi ellensége, az ember nem volna a világon, aki részint kiirtja az állatokat, részint szolgaságába hajtja, a vegetatív létezés örök boldogsága uralkodna a földön.

Talán ha az állatokat is, születésük pillanatától, épúgy nevelnék, dresszíroznák, tanítanák,

mint az embert, ők is sokat tudnának. Csoda, hogy az ember, minden rossznak kitalálója, ezt is meg nem kísérelte. Egy híres gorilla van itt Barnumnál, aki époly értelmes, mint egy ember — soha ennél szomorúbb állatot nem láttam. Alig várja, hogy ketrecében magára húzhassa takaróját s hátat fordítson a mélyen tisztelt publikumnak. Embergyűlölő.

Külön teremben vannak az emberi különlegességek, — az óriások, törpék, kezetlenek, a lábatlanok, a háromlábú, a legkövérebb, a legsoványabb, a moszathajú — mindenféle furcsa görcse, különlegessége az emberi növénynek. Az egyik hölgy, akinek a karjai helyett csak kis kacskaringók nyúlnak elő, nagyon buzgó levelezőlapok eladásában, mely őt magát ábrázolja, életrajzi adataival. — A másik hölgy, akinek elfelejtett lába nőni s erre, úgy látszik, nagyon büszke, — megvetéssel nézi stréber társnőjét s ajkbiggyesztve leszól hozzánk: »Nézzék, hogy igyekszik — pedig mit tud? . . . Az a kis fogyatkozás a, felső testén, az is valami? Az nem kunszt . . .« 0, a lábatlan, a jobb művésznő. Ördögi!

A new-yorki rablóromantika.

Április 5.

Tegnap este a Comedy Theatreban: The bad man ... Kitűnően épített darab egy nagyon jó főalakkal, egy mexikói Rózsa Sándorral, akit Holbrock Bleen igen élettelijesen, egészségesen játszik... Ez egy bandita, aki törvényen kívül, rablásból, sarcolásból él s a maga természetes módján rendbe hoz szerelmi s üzleti dolgokat, melyeket törvény s társadalmi szabályok végzetesen agyonbonyolítának. Megint arra kell gondolnom, hogy Shaw

milyen fölényes darabot írt volna ebből, — így csak a jó főalak s a technikai trükkök maradtak meg, de azok nagyon ügyesek. Az efajta darabok szerkesztésénél, mint a boxolásnál s birkózásnál, Amerikában a dupla trükköt alkalmazzák. Van egy meglepő jelenet, mely úgy látszik, csúcspontja az összes kombinációknak, — érdekességben már nem lehet túlmenni rajta, azonban — s ez a dupla trükk — erre még egy jelenet következik, mely érdekességben s meglepetésben felülmúlja az elsőt. — Naiv és mulatságos, hogy mennyire lehet tudni az első pillanatban, ki a darabban a jó ember s ki a rossz, a színész külseje, arca rögtön elárulja. A rossz ember az első két felvonásban nagyon ugrál, büntetlenül mindenféle szemtelenségeket követ el gyöngé emberekkel s ártatlan nőkkel szemben, — no de aztán mit kap a harmadik, vagy a negyedik felvonásban! Rúgják, pofozzák, leütik, mint egy kutyát s a végén hidegvérrel agyonlövik. Bábjáték. — Mint Cervantes annak idején a lovagregények kigúnyolására írta a Don Quixote-ot, úgy most is az efajta melodramák kigúnyolására a tehetséges Georg M. Cohan nagy sikerrel játssza a »Tavern« című darabot.

Két domináló elem van ezekben az amerikai darabokban: az üzlet és a revolver. Sehol annyit nem beszélnek üzletről, mint az amerikai színpadokon, a viccek jórésze is e körül forog, ez természetes, mert az amerikai élet át van itatva businesssel. De annyi »hands up« sem fordul elő sehol, mint az amerikai darabokban és filmekben. Csak talán még az amerikai életben.

Egy vakmerő rablóromantika uralkodik Amerikában, melyben én az első időkben nem is hittem. Rossz ponyvairodalom, sablon film s túlzó ítságcikkek úgy lejárátták ezt a műfajt, hogy

nem tudtam elhinni, hogy ez a valóságban is megvan. Az ilyen históriák már kimentek a divatból — gondolná az ember. De New-Yorkban — s Amerikában általában — még nagyon is divatban vannak s ezért tér hozzá vissza lépten-nyomon a színdarab- s filmszerző. Mert ezen a ponton a mindennapi élettel érintkezik.

Az európai nagyvárosok moralitása kétség kívül nagyon süllyedt a háború alatt, — a közbiztonság is gyengébb lett, de amit New-York ezen a téren produkál, az mindent felülmúl. A világ legvakmerőbb rablói dolgoznak itten. Hinné-e az ember, hogy egy nagy város legforgalmasabb helyén — a 42-ik utcában New-Yorkban — fényes nappal álarcos rablók hatolnak be bankokba s ékszerkereskedésekbe s »hands up«-ot parancsolva, hidegvérrel kifosztják azokat, azután automobiljaikon eltűnnek, mint a forgószél. Az ilyen vakmerő rablások mindennaposak. Kis csaták felfegyverzett rablók s őket üldöző rendőrök között, vonatokra felugráló banditák, — sőt még a földalatti vasúton fosztogató rablók, multságokra, klubokba behatoló s ott »hands up«-poló alakjai az »alvilágnak« — a mindennapos rendőri hírek közé tartoznak. A leggyanúsabb azonban, hogy a rendőrség a nagyobb bűntényeket ritkán bírja kinyomozni. Tavaly nyáron fényes délben a Wall Streeten, ahol úgy nyüzsögnek az emberek, mint a hangyák, egy automobilból bombát dobtak a Morgan-bankház elé, amelynek nagyon sok áldozata volt. A tettesek ma is ismeretlenek. E napokban egy nagy szerepet játszó társasági hölgy, ismert milliomosnő tűnt el nyomtalanul. Alig képzelhető, hogy az ilyesminek Európában nyomára ne jönnének. Itt nem derül ki. Majd minden embernek van rablóhistóriája, hajmeresztő története ellene irányult zsarolási kísér-

letekről, — rendesen valami nő ügyével kapcsolatban. A tettesek eltűnnek. Persze, a város óriási, bejelentési kényszer nincs, — New-York ideális bakonyerdője a gonosztevőknek. De ezenfelül sokat beszélnek a rendőrség korrupciójáról is, — itt-ott összejátszásról rendőr s betörők között, s tudja Isten, nekem sokszor az jut eszembe, hogy az a sok híres magándetektív-iroda talán csak tanfolyam betörők számára. Lehet, hogy azokban tanulják ki olyan jól a rablás mesterségét.

De más oka is van ennek a rablóromantikának. A gazdagság óriási s elszánt vagabundok guerillaharcot folytatnak ellene. Miután ez egy nagy fiatal ország, olyan vad vidékekkel, ahol még napi járóföldeken nyargalnak a lassós lovasok — tedd át ezt a kalandorszellemet, ezt a sportszerű támadást, amelyben a véghezvitel ügyessége fontosabb, mint a rablás maga, — a nagyvárosba, s megtalálsz az automobilos banditát.

Viszont a nép maga rendkívül becsületes. Apró csalás, lopás alig fordul elő. Azok a kis gonosz európai visszaélések, azok a smucig kis családok közlekedési eszközökön, üzletekben teljesen ismeretlenek. Nagy és korlátlan bizalom van az emberek között, az a megható jóhiszeműség, az a gyanútlan optimizmus, mely nem tételez fel embertársáról előre semmi rosszat.

Ma E. mérnök keresett fel, — szegény meghalt öcsém legjobb barátja. A háború előtt Pesten a Granz-gyárban volt mérnök évekig, rendes fix-fizetéses alkalmazott. Megunta. Pesten nem lehet dolgozni, — gondolta — gyorsan és jól előremenni. Más élettempó után vágyott. Amerika. Kevés pénze

egy részét egy pesti bankban hagyta s feleségével együtt — közvetlen a háború kitörése előtt útrakelt. New-York. Itt nem marad, — nagyon sok az ember — távolabb biztosan jobban keresik s megbecsülik a jó munkást. Philadelphia. Kiszáll az állomáson: nagy a füst — nyomasztó a levegő — tovább. Chicago. Ez tetszik neki.

De ekkor már csak harminc dollárja volt. Sürgönyöz haza pénzért — nincs válasz. Kitört a háború, a bankok csak nevetséges csekély összeget fizetnek ki s azt is bajos elküldeni. Most hát itt áll Chicagóban, igaz, technikus, de keveset tud angolul s nincs egy lélek ismerőse az egész Amerikában. Szétnéz a gyárakban. A legnagyobb gyárat kihagyja a számításból — ott nem egyhamar lehetne főember — igazgató, pedig ő az akar lenni. Beáll egy kisebb gyárba munkásnak. Heti húsz dollár fizetés. Dolgozik. Képzett ember, rövid idő alatt feltűnik. Harminc dollár heti fizetés. Új munka-metódusokat talál ki. Félév múlva ő a work manager — rá pár hónappal vice-president a gyárban — rövid idő múlva szép villája van Chicago elegáns negyedében, gyönyörű autója persze. Amerikai karrier. De mindennap hajnaltól késő estig tartó szakadatlan munka árán.

Persze, az ilyen robbanó energiák számára nagyszerű hely Amerika, amely gyors előrefutását éppen annak köszöni, hogy ezek az Európában helyet nem találó friss energiák idekíváncsoznak. Az, hogy Amerikában minden emberi munka és tehetség startolhat, semmi előítélettel, akadállyal, kaszt-szellemmel nem kell megküzdenie, — az a szabad demokrácia eredménye. S az ilyen demokráciát nem lehet törvényhozással csinálni, annak oly természetesnek, magától értetődőnek kell lenni, mint a lélekzetvételnek. Az európai demokrácia,

akárhogy elhatározzák, törvénybe teszik, sohasem lesz az, ami az amerikai, mert Európában atavisztikus ösztönök, végleg soha le nem küzdhető tradíciók s megkülönböztetések hamisítják meg folyton. S az európai demokráciát mindig veszély fenyegeti, — hagyományainál fogva olyan a lelki alkata, hogy akár a feudális autokrácia, akár a proletárdiktatúra erőt vehet rajta, mert ez mind nem más, mint — visszatérés a múlthoz. (Cári autokrácia s proletárdiktatúra közt módszerbeli különbség nincs.) De Amerikában nincs ilyen múlt. Nincs mihez visszatérni.

Említettem, hogy Amerikában valószínűleg fizikai adottságok teszik azt, hogy az emberek könnyebben, jobban, többet dolgoznak, mint Európában. De a szabadságnak ez az oxigénes levegője is úgy hat, mint valóságos természeti tünemény.

S mily nevetséges, mikor egy európai snob ajkbiggyesztve s kis megvetéssel ismétli folyton az unott frázist: Amerikában minden csak business ... Persze, hogy business, — de Európában nem az?... Európa életét nem érdek és pénz kormányozza szintén? Csak nem merik olyan őszintén bevallani? Szégyenlik — rejtegetik, mindenféle hamis címzés alá dugják s ebből őszintétlenségek s egészségtelen elméletek, mi több: egészségtelen életmódok származnak. Amerika, azzal, hogy mindent businessnek vall, megszabadította magát egy nagy hazugságtól — őszinte alapra helyezkedett. Érdekes, hogy mikor Európában valaki egy nagy üzletet akar csinálni, micsoda hazafias, kulturális, közgazdasági s Isten tudja miféle címek s jelszavak alá rejti azt az igazi szándékát, hogy ő businessst akar. Az amerikai eldobja a sok mindenféle cafrangot, úgy jelenik meg a maga valóságában, mint egy business man — s amellet sokkal generózusabb s valójában

minden téren sokkal többet tesz a közösség érdekében, mint az európai.

Persze, — nem mindenkinek való hely. Kober beszél egy fiatalemberről, aki egy szép napon egy nagy hajóval megérkezett New-Yorkra, a kikötőnél leült egy padra, szétnézett, »ez nem nekem való hely« — mondta, s másnak egy éppen induló, hajóval visszautazott.

A new-yorki zsidó színházak.

Április 10.

Gyönyörű darabot láttam tegnap a zsidó színházban. Ossyp Dymow írta. Címe: Az eladott végény. El kell mondanom a tartalmát. Prológussal kezdődik: egy kislány nem tud elaludni, kéri az apját, meséljen valamit. S az apa mesélni kezd a nagyszívű emberről, aki mindenét odaadta az embereknek — s nem maradt neki utoljára semmi, csak a hegedűje. A lányka elalszik, az apa lassan visszavonul s a homályból kilép a sápadt arcú hegedűs s szomorú, édes dalokat játszik az alvó lánynak . . . Azután felmegy a függöny s kezdődik a darab.

Életkép az orosz falusi életből, — az orosz zsidók életéből ... Szegény leány szolgál a jómódú zsidó házban, — nem szolgáló, távoli rokon, de cselédsorban van. Szerelmes a fiatal úrba, aki persze rá sem néz, ez egy buta zsidó gigerli, anyja által elkényeztetett fiú, aki avval van elfoglalva, jól van-e kötve a nyakkendője, jól áll-e az új ruhája s amellet — dacára hogy mindenki dédelgeti, soha sincs megelégedve — pénzre, uraskodásra vágyik. Bejár a konyhába a lányhoz egy koldusszegény fiú, aki halálosan szerelmes a lányba — gyámoltalan, jószívű, sóvárgó lélek, költő, a

maga együgyű módján, ő írja a leveleket barátainak, — a vízhordó öreg zsidónak, a kéményseprőnek, a libáskofának — s a lánynak is ... Ő írja a lány szép szerelmesleveleit — a fiatal úrhoz. Gyönyörű — harmatos dolgokat ír bele — a saját szerelmét... Nehéz életről panaszkodnak a szegény emberek — ha egyszer jómódba jutnának, ha boldogok lehetnének. Joschkenak — ez a fiú neve — van egy sorsjegye. Mit tennél a pénzzel, ha nyeréné? — kérdik tőle. — Odaadnám Roselenak. — Kitűnően rajzolt élethű alak mind — a szegény emberek ott a konyhában s a jómódú zsidóasszony s a kényeskedő fia, jó genre, gondolja az ember, lehet rajta kicsit nevetni, kicsit szomorkodni. De mi történik tovább.

Joschke megnyerte a főnyereményt — negyvenezer rubelt! Örjítő öröm tombol a barátok között — Joselike gazdag lett — Joschke segíteni fog rajtunk. Az öreg zsidónak nem kell többé oly keservesen dolgozni a vízhordással, — a kéményseprő is hozzájut talán valamihez — Joschke gazdag lett! S jön is már — a második felvonásban új ruhában, egy másodkézből vett cylinderrel — a boldog Joschke — s temérdek ajándékkal a Rosele számára, — skatulyák, — ruhákkal, kalapokkal, csipkéekkel, fehérneműekkel tele s azonfelül hozza Joschke az ajándékozó levelet — a pénz is a Roseleé — mind az egész... És megkéri a Rosele kezét.

A lány ingadozik... Oly jó fiú ez a Joschke, s annyi ajándékot hozott... S a pénzt is ideadta... Mikor azonban a fiatal úr megtudja, hogy Rosele pénzhez jutott, anyja s a libáskofa rábeszélésére pár szót mond a lánynak, — s a sóvárgó szerelmes lány rögtön az övé ... De ezt meg kell mondania Joschkenak... Nagyon szép, ahogy meg-

mondja. Ott vannak az ajándékok, a ruhák s már épp az esküvőre kellene menni s akkor Rosele kínlódva s küszködve azt mondja, hogy nem teheti... Akárhogy akarná is, nem teheti, nem tudja megtenni, hogy a Joschke felesége legyen, mert a fiatal urat szereti... Sírva kéri Joschkét, ne haragudjon rá — s vissza akarja adni a pénzt... Legalább a pénzt vedd vissza, a készpénzt — súgják kétségbeesetten Joschkénak a barátai — de ő nem veszi vissza. Hadd maradjon a pénz a Roseleé — legyen Rosele boldog... s valóban a lány összepakolja ajándékait, viszi a pénzt is, — megy, siet — elrohan a buta gavallérral... Joschke ott marad kábultan, végtelen szomorúságával a hideg decemberi alkonyatban az üres konyhában. Most következik a darab legszebb jelenete, mely költői magasságba emeli az egészet — s ami eddig életkép, naturalista rajz volt, azt egy szimfónia tragikus ütemeivel zárja be.

Joschke ott áll magába süllyedten bánatával a konyha közepén. S jön a vízfordó öreg zsidó: Joschke, neked pénzed van, már te jó ruhába öltöztél, — nézd, én milyen szegény rongyos vagyok . . . mennyit kell nekem dolgozni — öreg vagyok — adj nekem pénzt, Joschke . . . Epsz Geld — Joschke... (Ez a kolduló sirám milyen fájdalmasan hangzik a jiddisch nyelven — a szegény zsidók évezredes kolduló kórusa ez.) Nincs pénzem — mondja Joschke... Pénzt adj — adj valamit nekem, Joschke — s a fiú, akinek nincs pénze — odaadja az öregnek a jeggyűrűjét. Jön a kéményseprőlegény — s most még sürgetőbben hangzik: a barátod vagyok, szegény nyomorult vagyok — segítened kell rajtam — epsz Geld, Joschke — s Joschke odaadja az óráját... S most az alkonyatban szegények serege tódul a szobába s mind

kér — kér — kér — s jönnek a fantasztikus szegények, a rongyosak, a vad szegények s követelnek . . . nyüzsögnek, kérnek, kiabálnak, — rángatják a szegény Joschkét, akinek nincs semmije — de mégis adjon valamit, amije van — s ő ad, — ad, — ad, — a nyakkendőjét, — azután a mellényét, — a kalapját, — a gallérját, — a kabátját, — s ekkor a nyüzsgő pondrótömeg már tépi róla a ruhát, leszakítják az ingét, — elmarcangolják az utolsó ruhadarabját, — leráncigálják a cipőit — folyton követelve, kérve, — kiabálva, s mikor már semmije sincs Joschkenak. csak néhány összeszaggatott rongy a testén, akkor *átkozódva* távoznak s vonulnak el az ablak előtt veszekedve a homályban s az egyik dühös szegény az ablakon keresztül rálő a szegény Joschkera, aki mindenét odaadta az embereknek . . . Kevés megdöbbentőbb jelenetet láttam a színpadon, keveset, melyben ennyi van az emberi gonoszságból, — nyomorúságból s gyámoltalan jóságból. . . Még egy rövid epilógus, amint a rongyos Joschke az alvó lány ágya mellett hegedül s a függöny lemegy . . .

Hogy játszanak ezek a színészek — az ősi tehetség micsoda erejével! Ha amerikai managerek tehetségek után vadásznak, gyakran látogatják a zsidó színházakat, melyek nem egy kitűnő színészt adtak már az angol színpadnak . . . Pár hónappal ezelőtt innen, éppen erről a színpadról ment el Ben Ami, aki aztán oly kolosszális sikert aratott az angol színpadon. S kitűnő színésznők kerültek ki innen, mint Nazimova (később híres filmstar) s Kalisch. Mengrendítő erő van bennük (az öreg Schildkraut is ennél a társulatnál dolgozik). Az Ossyp Dymow darabjában egy Abramovitzné nevű nő egy libáskofát játszik — rembrandti élethűséggel.

Későbbi jegyzeteimből: Kedvet kapva a zsidó színházakhoz, még több előadásukat megnéztem, — másod- s harmadrendű társulatoknál is jártam s ha nem is láttam az »Eladott vőlegény«-hez hasonló darabot s előadást, de mégis lépten-nyomon tehetséges dolgok bukkantak fel. Azután még egy Dymow-darabot láttam, amely szintén nagyon tetszett — ez egy vígjáték volt, a »Bronx express«, amely a jövő szezomban angol színpadra is átmegy. Ennek a meséje az, hogy egy zsidó a Bronx-ból (New-York felső negyede) a földalatti expresszvasúton a város másik végéig utazik — mielőtt beszállt a kupéba, a család elhalmozta szemrehányásokkal, hogy miért nem szerez pénzt, miért nem gazdagodik meg, mint a többi szerencsés ember . . . Ettől a gondtól s vágytól gyötrötten a zsidó elalszik a kupéban — sa darab aztán az a fantasztikus álom, amit a kupé reklámrajzaival összekombinálva álmodik a zsidó, amíg a város másik végéig megy, sőt folyton mélyen aludva vissza is jön a kocsival kiindulási helyére. Nagyon jó s főként nagyon mulatságos pszichológia van a darabban, s különösen az álom furcsa, fantasztikus változásai s felnagyított motívumai vannak kitűnően éreztetve. Egy ötlet: nem tudván másként pénzre szert tenni, a zsidó elhatározza, hogy egy millióért eladja az egész zsidóságot, és pedig hosszúnappor, mert akkor van az áru legnagyobb tömegében a piacon. A vásár sikerül, a zsidó gazdag lesz, tengerpartra megy nyaralni, de ott folyton megjelennek előbbi életének alakjai, — családja — s rémes lelkiismeretfurdalások üldözik. Végre bigámiába keveredik s felakasztják — a földalatti vasút lámpájára. Erre ébred fel — a vonat áll — s ott van a jó mamuska, s a lány, s a vő, s az öreg apa, — sa szegénység — a szeretet boldogsága.

Ossyp Dmyow hét éve él Amerikában, — még a háború első évében átjött. Azt mondja, mindennap megrendítő leveleket kap Oroszországból, a legjobb írók, a legkitűnőbb művészek könyörögnek hozzá, hogy segítse őket át Amerikába .. Rettenetesen szenved Oroszország szellemi eliteje nemcsak a puszta élet nehézségei miatt, hanem a nyomasztó atmoszféra miatt, melyben élni kénytelen ...

Április 11.

New-Yorkban két millió zsidó él. Vannak köztük, akik már teljesen amerikanizálódtak. Vannak, sötét nagy tömegben pajeszes, kaftános galíciaiak. Tulajdonképpen itt jelenik meg a zsidóság faji s vallási egységében mint egy nagy nemzetiség.

Amerika szabad a hagyományos gyűlölködési szellemtől, mellyel Európa, rettenetes múltjánál fogva, gyökeréig át van itatva. Amerika egységes nagy nemzet, szabad szelleme elmosza az ellentéteket, melyek határain belül nemzetiségek, vallások, osztályok közt támadhatnak. — S ami a legfontosabb: sokcsillagú lobogójában mintha egy szelíd csillag is különös fénnel tündökölné, — testvére ez ama keleti csillagnak, mely a három királyokat vezette az éjszakában a megszületett Jézus istállójához: az emberi jóság, jóhiszeműség, barátság, emberszeretet csillaga ez. Nekem úgy tűnik fe], az emberiség sehol sem oly erős ma a világon, mint Amerikában.

Mégis, New-York hatalmas házai közt bolyongva, az égbenyúló épület-templomok között, csodálatos forgatagában utcáinak, — népe vidám tömegében, a roppant emberi munka eredményei között néha átborzong rajtam egy gondolat: hátha mégis? Ha lesznek még háborúk, s ha Amerika még egyszer háborúba sodródik, az már az ő testét is elevenen

fogja érinteni. Gondoljunk csak húsz évvel előre, micsoda óriási haladása lesz ez a technikának, az aviatikának különösen. S az emberi gyilkos ösztön, a démon, aki a földön uralkodik, minden új találmányból elsősorban pusztító fegyvert kovácsol . . . Katonai agyakban már fő és forr biztosan a terv, mi módon lehet majd ezt a harci eszközt fokozni s micsoda rettenetes erejű robbanószereket lehet majd rajta elhelyezni ... Az emberségben ne bízunk, a háborúk egyre vadabbak s kíméletlenebbek lesznek . . . New-York csodás épületei pár nap alatt romokban heverhetnek, s mint kártyavárak dőlhetnek össze a csodapaloták, amiket egy új, friss ország genialitása épített fel . . . A gondolat rémes. Aggódva, szeretettel akarnám sokszor figyelmeztetni Amerikát: vigyázzon! Amerika *ma* még lerakhatja az igazi világbéke alapjait — ma még van ereje, tekintélye s hatalma hozzá . . . Holnap talán már késő ...

Április 12.

Ma délben a Fifth Avenuen azt látom, hogy tizenkettő s egy óra között az egész nagy utcát zsidók öntik el az ő sajátos gesztusaikkal, izgatott, elmerült beszélgetésben egymással, jiddisch és angol nyelven, — egyesek héber betűs újságjaikat olvasva. Kik ezek? Ezek a zsidó szabóiparosok, — vannak vagy háromszázezren New-Yorkban, — akiknek ezen a vidéken vannak a műhelyeik s a déli lunch időben, az egyórás szünetet a Fifth Avenuen töltik. Nem esztétikus látvány, — szó sincs róla. Nagy lármát csapnak. De vájjon árt-e Amerikának ez a háromszázezer kézműves, akik óriási fejlettségre emelték a ruhaipart — s árt-e az a többi százezer szorgalmas zsidó, akiknek jórésze testi munkájával keresi itt a kenyerét — kisebb része pedig kereskedik, üzleteket csinál, ám itt ugyancsak

szedje össze magát, ha jenkivel, írrel versenyezni akar. Ez a sok-sok munka, amit összedolgoznak, a sok ügyes ötlet, amit kitalálnak, — végeredményében nem Amerikát szolgálja-e? Nem-e ők is nevezetes lendítői annak a modern iramnak, melylyel Amerika egyszerre elhagyta Európát? Sose hallottam a panaszt, hogy rossz állampolgárok lennének — ellenkezőleg, kutyahúséggel szeretik Amerikát, mely a szabadságot, az életet adta nekik. A leglelkesebb amerikaiak. Amellett nem rejtegetik zsidó voltukat. Mikor Einstein, akit a new-yorki polgármester fogadott, bevonult a városba, a Fifth Avenuen cionista lobogókat lehetett látni.

És én nemcsak ezeket a mai lármás, jellegzetes zsidókat látom New-Yorkban, — én ezeknek a gyermekeit is látom, akik külsőleg, modorban, mindenben már itt nőtt természetes fiai lesznek ennek az országnak. (Talán nem oly éles, gyilkos intellektualitással megverve, mint európai rokonaik, akik az előző nemzedék talmud-olvasási s magyarázás! módszerét még átvitték modern életükbe.)

Vagy mit ártott Amerika művészeti életének a zsidóság? New-York mozgalmas, érdekes színházi s film-életének nem ők-e a leghatásosabb alkotó, mozgató erői? S nem ők adják-e a közönséget a jó, a művészi produkciókhoz? Art egy Belasco, egy Georg Cohan, egy Ben Ami New-York művészi níveljének, — egy Zukor a film hallatlan fejlődésének? (Tucatszámra lehetne még neveket felsorolni.) Minek folytassam — Amerikában igazán nem kell védeni a zsidókat. A világáramlat ugyan ide is elért s Ford, az egykori békeapostol, a zsidók ellen prédikál s lapot is indított ellenük, — de ez mind nem jelent semmit. Amerika fundamentuma a szabadság, — s ez a szabadság mindenkire vonatkozik, aki Amerika polgára, — mert amint itt is

válaszfallakat kezdenének emelni s megkülönböztetéseket tenni ember s ember közt, akkor az ország gyökerében rendülne meg, mert az ellenvétene, aminek nagyságát köszönheti.

Kérdem Ossyp Dymovtól: mit olvas? Kicsit zavartan néz rám s azt mondja, semmit. Az író itt annyira el van foglalva könyvek s színdarabok írásával, hogy nem ér rá olvasni. Én is már hónapok óta nem olvastam végig egy könyvet.

A múltkor, midőn a felolvasással úgy megbuktam, elhatároztam, hogy — saját magam előtt — ki kell köszörülni ezt a csorbát. Mégis nevetséges, — gondoltam — hogy ne tudjam azt, amire minden második ember képes — közönség előtt beszélni. Kényszeríteni kell rá magamat, rendbe szedni a lusta agyat s uralkodni a vibráló idegeken — ez az egész. Az alkalom elérkezett. Elfogadtam a Lyceum meghívását felolvasás megtartására s nem készültem az előadásra, De akartam, hogy sikerüljön — és nagyon jól sikerült. Háromnegyed óráig beszéltem szabadon hálás, jó közönség előtt — persze könnyű dolgom volt, Adyról beszéltem ...

Április 15.

Metropolitan opera: Bajazzók. Nem Caruso énekel, — Caruso egyik nap meghal, másik napon feltámad, öt orvos bulletinje jelenik meg egészségi állapotáról a lapokban, — majd megint az a hír, hogy a hangja még jobb, mint valaha volt, — Caruso némely napokon a legfontosabb ügye Amerikának.

Nem Caruso énekel s a Bajazzók csak úgy megbukik előttem, mint legutoljára Budapesten, midőn az új muzsika zengése után egyszerre elértéktelenedett s üressé vált a régi, csinált, szentimentális, hatásos muzsika. A Bajazzók sohasem volt remekmű, de jó színpadi muzsika volt, mely rendkívüli

hatásaival mindig fogta a közönséget. Egyszer Budapesten Bartók »Kékszakállú hercegét« hallgattam, ezt a kristálytisztá remekművet, melynek egész előadása alatt az alpesi levegő frissességét éreztem, — együtt lélekztem a zenével, mely átjárta a porusaimat s olyan villamos feszültségben tartott, amelyet soha nem éreztem színházban . . . Mikor ez a kábító, szívfájdító zene elhallgatott, rövid szünet múlva a Bajazzo csinnadrattája hangzott fel, próbáltam még egyideig, hátha hat rám megint ez a muzsika, de nem lehetett hallgatni. Választóvízként hat az igazi jó zene, — a félig jó, áldolgokat egyszerűen megsemmisíti, lehetetlenné teszi — legalább számomra. Mert most itt New-Yorkban R.-val beszéltem sok mindenféle dologról és éppen erről a budapesti előadásról, mely oly jelentékeny élmény volt számomra s melyen véletlenül ő is jelen volt. »Mikor a Bartók operája után a Bajazzók zenéje felhangzott — akkor fellélekztem s úgy éreztem, ez az igazi jó muzsika, a Leoncavallóé« — mondta íme. A vélemények különbözők, — mint már annyiszor megállapítottam.

Nagy vacsora K.-éknál. Dr. S. beszél: Ezelőtt hat hónappal jött ki Amerikába feleségével, kislányával. Budapesten első asszisztens volt a klinikán. Amerika. Az utazás minden pénzüket felemésztette. New-Yorkban nagy zuhanás. Felesége, finom, intelligens asszony, beáll pincérnőnek egy Pastry shop-ba, ő maga egy kórház laboratóriumában talál alkalmazást, — nem mint orvos, — nem mint vegyész, — hanem mint szolga, aki az edényeket mosogatja. Ketten alig keresnek annyit, amennyi a legszerényebb megélhetésükre elégséges. Egy napon áthalad a laboratóriumon a kórház főigazgatója, a híres L. professzor. Feltűnik neki az új ember. Megkérdezi kicsoda. S. hebeg vala-

mit, hogy ő orvos volt Pesten a klinikán. (Hogy Amerikában is orvos lehessen, ahhoz nehéz angol vizsgát kellene letennie.) Mi itt a fizetése? — Hús dollár hetenként. Ebből nem lehet megélni. Még néhány kérdés szakdolgozokról, — azután egy hét múlva S. értesítést kap, hogy a híres tanár maga mellé vette asszisztensnek, olyan tisztességes fizetéssel, amiből a családjával szépen megélhet. Amerika. — Most már minden könnyebben megy, — mondja a házigazdánk — de hús-huszonöt évvel ezelőtt, akkor volt nehéz. Akkor még nem volt az intelligenciának, a jó sorba jutottaknak társasága, mely szívesen segíti a jövevényt. Beszélni sem volt kivel, hacsak züllött naplopókhoz nem akart az ember lesülyedni a magyar kávéházakba. Ki kellett menni a parkba — a fákkal beszélgetni.

A világ legnagyobb hóesése.

A Wall Street.

Április 15.

Az időjárás egészen komikus, — de nemcsak most tavasszal, a télen is az volt. Délben kánikulai hőség, az ember legszívesebben a kabátját is levetné — este egyszerre északsarkai hideg. Éppen ezért az amerikai részére az újságban legfontosabb az időjárás jelzése, mely rögtön a lap fejénél van s pontosan megmondja, milyen idő lesz reggel, délben s este. Az ember aszerint öltözködik. A télen is egész furcsa volt az időjárás. Tavasz napból majd minden átmenet nélkül egyszer olyan hóvihar zúdult a nyakunkba s olyan fantasztikusan sok hó esett, amely — mint egy amerikai mondaná — az eddigi összes hóesések rekordját leverte. The greatest snowfall in the World — a világ legnagyobb hóesése. Egyszerre

minden közlekedés megbénult. Az autók ezrei mint a tejbe esett legyek kapálództak a szibériai hóésésben. Ez a nap — a hó eltakarítása — a városnak két millió dollárjába került. És mégis, e ropant változékony időjárás dacára, New-York nagyon egészséges város, emberemlékezet óta nem volt benne jelentékenyebb járvány (a spanyol epidémiát kivéve). Én nagyon szeretem a levegőjét — ezt a friss tengeri levegőt. Néha, szelíd időben is olyan üdítő levegőáramlat jön, mint nagy magasságokban friss hóésés után ... Tele tüdővel lehet lélekezni.

László Fülöp kiállítása. Bravúros, lélektelen arcképek. Ezek nem élő fejek — maszkok csupán — lila, vörös s fehér színek feküsznek a merev arcokon, szívtelen munkák. Ez a festő sose tüzesedett át, sose esett ki a magára erőltetett poseból; talán, ha nem császárokat, főpapokat s lordokat festett volna, hanem szegény zsidókat, akiket valóban ismert, akiknek a sorsán — talán — részvétellel tünődött el, akkor a nagy technikai kvalitásaival jó festő lett volna belőle. Kár érte.

Az első emeleten ellenben egy hatalmas Munkácsy-tájkép lóg. Az volt a festő!

Április 16.

Klasszikus a Kober elbeszélése a szegény párisi utcai leányról, akinek a terhesség volt a specialitása. A ringyó és az anya sajátságos vegyülése vonzotta hozzá a férfiakat, a környéken az ő nyomorult üzlete ment a legjobban. Állandóan terhes volt, — minden évben gyereket szült s azokat tisztességesen felnevelte.

Az élet furcsa tréfa — különösen itt New-Yorkban. Ez a rengeteg ember utcákon, vasutakon, vendéglőkben, színházakban, ez a nyüzsgő tömeg, mely mégis külön egyénekből áll, akiknek külön-külön sajátságos egyéni életük, terveik,

vágyaik, szerelmeik, történeteik, félelmeik, álmaik vannak — mindegyik a világot hordozza magában, pedig még tömegükben sem Játszanak másoknak, mint oktanul nyüzsgő hangyáknak.

Ha illusztrálva akarod látni, mi a spekuláció s milyen örültekháza a világ — menj a Wall Street utcai tőzsdéjére. Az utca közepén ember-tömeg áll, az utca két oldalán, 7—8 emelet magasságban minden ablak megrakva emberekkel, akik az ablakokba ülnek, lelógazzák a lábukat, fejükön telefonkészülék. Az utcán álló és az ablakokban ülő emberek közt vad, hangtalan csata dúl, mint a siketnémák, ujj-jelzésekkel integetik egymásnak a kurzusokat s kötik üzleteiket. Forognak a kidülledt arcokban a szemek, — röpködnek az ujjak — ez a hangtalan kísérteties viaskodás nyomasztóbb s hübb képet ad az üzlet örvényléséről, mint bármi, amit eddig láttam.

Ez a Wall Street egyébként is kolosszális. Mint a Vatikán a Szent Péter-templommal a katolikus világ közepe, a Wall Street is a világ üzleti életének középpontja és ezt hatalmasan demonstrálja égis éró épületeivel, melyek elfogják a napot s az eget, úgyhogy az emberek százezrei mélyen lent a házak árnyékában mint alig észre-vehető pontok nyüzsögnek . . . De micsoda nyüzs-gés ez s micsoda izgatott, lázas munka folyik az ezer meg ezer irodában, melyekkel az épületek meg vannak rakva, minden talpalattnyi hely pontos kihasználásával. Hogy röpülnek a liftek fel és le (vannak express s local liftek, — az express liftek csak a huszadik emelettől kezdve állanak meg), milyen járás-keles, diktálás, gépelés, telefonálás megy ezekben az épületekben. Órákig lehet nézni a Wall Streetet, figyelni izgatott, mégis szabályozott életét — csodálni házait . . . Csak éppen egyet-

len kis egyemeletes ház van ott, éles kontrasztban a negyven-ötvenemeletes épületekkel s az a házacská egész csendes, ha lépcsőin felmész — egy-két ember ödöng az első nagy teremben. Ez a kis ház pedig pontosan Amerika legnagyobb pénzügyi hatalmasságának «I. p. Morgannak az üzleti helyisége. Csak ő engedheti meg magának azt a luxust, hogy a világ legdrágább telkén egy egyemeletes házacskát építsen ... No és még van valami nagyon érdekes az üzleti negyed kellős közepén, az üzleti élet határtalan zengésében és zenebonájában: — egy templom s körülötte temető. Rendes kis temető sok sírkövel. Ez még abból az időből maradt itt, midőn ez a hely a város messze távoleső pontja volt. Azóta köréje építették az óriási utcát, a kolosszális üzleti negyedet s a templomocska, melynek tornya legfeljebb ha nyolc-kilenc emelet magasságba ér, ott maradt s a temetőt is kitűnően ápolt sírjaival kegyeletesen meghagyták, — délben, mint csacsogó madarak, gépiró kisasszonyok lepik el, traccsolva ülnek a sírköveken s ott fogyasztják el szerény lunch-üket. A Wall Streetet azonban nemcsak köznapokon kell megnézni, mikor niagarai robajjal zuhog benne az élet, hanem egyszer vasárnap délután, midőn teljesen kihalt. Magányosan s hidegen állanak az óriás üzleti házak s az utcák konganak szinte egy-egy arratévedt ember lépései alatt — ilyenkor még autosem jár ezen a tájon, mély csend mindenütt, egy el nem temetett Pompéi hangulata. Csak néha kisgyerek csoportok jelennek meg s játszanak az utcákon, s mint kis falukban, egy-egy pipázó ember — a portás — ül valamelyik óriás ház kapujában.

Április 17.

Csak Adyt felnyitni — milyen zenekar harso-
sog e könyvekben, hogy szivárványlanak e versek

az égre, fogják az ember szívét, — hogy örvénylik tőlük az életem. Akárhol nyitom fel a könyvet, még a sokat olvasott, még a könyv nélkül tudott versekben is mindig találok valami újat, egy szót, egy mondat különös kötését, a hangulatát az egésznek, melyet most másként érzek, mint legutoljára. S mindig vannak új felfedezések, — versek nyílnak ki, mint virágok, melyeket tegnap még bimbóban láttam s nem tűnt fel, milyen színekkel ékesek s milyen illatokkal gazdagok, — vagy a mi életünk lett teljesebb? s azért érezzük most erősebben az egyes verseket, melyek előtt eddig hidegen elhaladtunk, s most meghökkentenek, annyit mondanak nekünk. Mai szenzációm az »Eltemettem szerelmem látottjait«. A dyt mindig magával kell vinni az embernek, mint kulcsot élete szekrényéhez.

Megint a film. A Liliom premierje.

Április 18.

Új Griffith film: Dream Street. Egy jó mester rossz darabja. De mégis más persze, mint az analfabéta filmhülyeségek. Szép benne az a naiv törekvés a transcendentális felé, a jó és a rossz földalatti s földfeletti küzdelme. — Az amerikai filmtechnika kitűnő, s ez nagyon sokat jelent a filmnél, de nem mindent. Lubitsch két filmje, mely itt igen nagy sikert aratott a Passion (Dubarry) s Deception (Anna Boleyn) jó drámai szerkezetével s intelligenciájával győzött az amerikai átlagfilmek felett. Helyesen állapítja meg Kitchen barátunk a World Magasineban, hogy ha félévvel ezelőtt Amerikában azt mondták volna valamelyik filmigazgatónak, hogy New-Yorkban sikert fog aratni egy film, mely történelmi tárgyú,

tehát kosztümös, teljesen ismeretlen starja van s — német, akkor a filmigazgató úgy nézett volna az illetőre, mintegy örültre. S ha egy amerikai író ment volna akár a legelső amerikai filmgyárhoz, mondván: darabot akarok írni VIII. Henrikről s Boleyn Annáról s az akkori angol udvari életről, — a filmgyáros fölénye biztos tudatában mondta volna: de ember, hová tette a józan esztét? Azt hiszi, akad New-Yorkban egyetlen ember, akit VIII. Henrik és Boleyn Anna érdekel, arról nem is beszélve, hogy nem is tudják, ki az a Boleyn Anna — én magam sem tudom. Hát lehetséges lenne az ilyen filmhez közönséget fogni, — érdemes az ilyen filmbe pénzt befektetni s mennyi pénz kell hozzá, hisz ez egy kosztümös darab, ami már régen kiment a divatból . . . írjon darabot az amerikai mindennapi életből, alakokról, akiket mindenki ismer, szerencsés boldog befejezéssel — az a business. Mire jön egy német film, kosztümös, Boleyn Annáról — akit senki sem ismer — s az amerikai mindennapi életből vett filmek *üzleti eredményei* — mert ez a döntő — elhomályosodnak mellette. Az amerikai filmgyáros most már bizonyosan azon gondolkodik, milyen kosztümös darabot kellene csinálni s mely »ismeretlen« történelmi nagyságról, — mert íme — ez az üzlet.

Az üzletet azonban — mint már megírtam — a filmek mai technikai fejlettsége mellett — a jó darab jelenti. Mit tesz az, hogy VIII. Henriket és Boleyn Annát nem ismerték New-Yorkban? Abban a pillanatban jó ismerősökké váltak, amint jó és okos szerzők jellegzetes emberi vonásokkal vászonra állították őket. A filmesek — és a színigazgatók —, akik csak üzleti szempontból nézik itt a dolgokat — semmi kifogásom ellene, hogy így nézzék, — jelentéktelen külsőségekre figyelnek, — kosztümös-e a darab, — amerikai

tárgyú-e, szerencsés befejezésű-e — csak azt nem veszik figyelembe, ami a legfontosabb: jó-e, a darab, tehetséges ember munkája-e, vagy nem. Ha igen — szólhat akármiről, játszódhatik bármi milieuban — a benne rejlő általános, emberi dolgok hatni fognak az író képzetén s tehetségén keresztül. Ha pedig az író nem tehetséges, írhat darabot akár az indiai rajáról, — akár arról a boltossegédről, aki mindenki orra előtt ott él, — nem fognak ráismerni — nem fognak sorsa iránt érdeklődni, mert az író nem tudta őket emberi vonásokkal felruházni s sorsukat érdekessé tenni . . . Szinte resteltem leírni ezeket az elemi szabályokat, nem is az íróknak vagy a közönségnek írom — ők sokkal intelligensebbek —, de arra gondolok, hátha színigazgatók vagy ílmemberek is elolvassák talán e sorokat s rájönnek arra, amit minden gyerek tud, csak ők nem, — akiknek pont épp ez a mesterségük.

Április 21.

Íme megint milyen hatalmas leckét kaptak. Tegnap este Molnár »Liliom«-jának volt a premierje a Garrick-színházban s a darab a Theatre Guild gyönyörű előadásában nagy, szép sikert aratott. Ez a szép darab tíz év óta hányódik-vetődik amerikai színházi ágensek, managerek, producerek kezén. Megnézték — eldobták. »Liliom« — mondták biztosan — mi az a Liliom? ... És — megint a régi nóta — mit érdekelheti az amerikai közönséget egy budapesti csirkefogó, s a budapesti milieu. Ezeket az alakokat nem ismeri az amerikai közönség. Tehát a darab lehetetlen. Egyszer próbálták amerikanizálni, Cony Islandra (New-York városligetje) téve át a darabot, — akkor meg minden szépsége elhalványodott. S talán örökre ügynökök, színigazgatók fiókjában marad a Liliom,

ha egy finom ízlésű fiatal író, Benjamin Glaser, elő nem veszi s angolra nem teszi teljes hűséggel, teljes budapestiségében, minden szó s minden vonatkozás pontos meghagyásával, nem törődve avval, érti-e majd ezt vagy azt az amerikai közönség. Volt bátorsága ahhoz, hogy jó véleménnyel legyen a közönség intelligenciája felől s volt olyan kitűnő irodalmi készsége, hogy teljes zamatjával adta vissza a darabot. És öröm volt nézni, hogy a közönség mennyire megértett mindent, hogy reagált minden ötletre s mily nagy sikert biztosított a darabnak.

Ez az előadás — a Theatre Guild kitűnő előadása — a newyorki managerek sok ócska babonáját fújta szét, és sok hazugságot döntött meg, ami Európában is általános, ha amerikai színpadokról beszélnek. Elsősorban azt az európai hazugságot temette jól megérdemelt sírjába, hogy az amerikai közönségnek nem kell az irodalmi értékű darab, hogy aki európai idejön, szálljon le a nívóval. Ennek épp az ellenkezője igaz, amint a zenére vonatkozólag már a Dohnányi eseténél megírtam, ugyanaz áll az irodalomra, a színpadi irodalomra is. Mentől magasabb irodalmi értéke van könyvnek, vagy színdarabnak, annál inkább számíthat itt megbecsülésre, — sőt merem állítani, több sansza van itt, mint Európában (zavaros kísérletek, harcbanálló irodalmi irányzatok, tehetséges, de még kiforratlan munkái nem számítanak — ide eredmények kellenek), Vagy ha egyik-másik ilyen darab megbukik, — Európában is megbukik! — nem durva csaták, nem otromba veszekedések közepette, hanem a közönség tiszteletteljes részvéte mellett bukik meg — s a kritika, legalább a kritikának néhány kiváló képviselője felfigyel! Nem múlik el a dolog hatástalanul!

Másik babona, s ez már amerikai, — amiről már szintén megemlékeztem, — hogy az idegen darabokat »amerikanizálni« kell. Át kell írni őket. Megkeli változtatni őket. Dehogyan kell! Pokolba a playdoktorokkal, Vagy jó a darab, vagy rossz. Ha rossz, ne adják elő, ha jó, tiszteljék a szerző egyéniségét s hagyják rá, hadd viselje ő magáéra felelősséget! Semmi esetre se engedjék meg, hogy kisebb, legjobb esetben másfajta talentumok belekontárkodjanak a jó író munkájába! Végül írják meg a külföldi darabokat eredeti miibe! Hisz épp az az érdekes, az az exotikus, az valami más, amit a közönség annyira szeret. A Liliom előadása erre döntő példa volt s Mr. Glaser a kitűnő fordító, ezen a téren úttörő munkát végzett. Végül pedig: a finom darab előadása is jó üzlet, s még biztosabb üzlet, mint az ordináré darab, melyek közül egy csomó hatalmasan megbukott a szezon folyamán, míg a Liliom nagy sikert aratott. A Theatre Guild nemes munkáját nem kell eléggé méltányolni. — Erre a színházi egye:ő létre nagy jövő vár New-York színházi életében. Feladata óriási, hiszen neki kell pótolni évtizedek mulasztását. De minden előadásával mérföldet lép előre. Hinnék-e, hogy a Liliom newyorki előadása van olyan jó, mint a budapesti, a mi legalább is olyan valódi, az egyes színészek épúgy úgy átéreztek s époiy jól karakterizálták az alakokat, mint odahaza, anélkül hogy valaha ismerték volna ezeket a figurákat! Megint döntő bizonyosság a nagy amerikai színészi intelligencia s tehetség mellett. Varsányi, aki nálunk játszotta, isteni színésznő — kár, hogy a közönség a dusei tehetséget nem ismeri, — de Eva Gallienne is csupa szív és költészet. És a legkisebb színész és színésznő is, egy pesti rendőr, egy gyors-

fényképész, egy hordár alakjában bámulatosan valódi. Említsem-e még, hogy Simons — aki igazán csak ösztön után kellett hogy dolgozzon — így is a kifejezőbb színpadi képeket adott, mint akár a darab magyar, akár német előadásainak szcenírozói, A fiatal Schildkrautot ez a szerep a sikeres angol színészek sorába emelte. Az egész produkció mögött pedig Reichert, a fáradhatatlan rendező állott komoly tudásával, A tehetség bársonyos derűje ömlött szét ezen az estén a színpadon. Mi néhányan már a próbákon láttuk, hogy a dolog jó úton van, mégis szorongva ültünk be a nézőtérre, mert magunk is meg voltunk félemlítve a buta jelszavaktól, hogy ezt itt nem érthetik meg. Megértették, méltányolták s belefeledkezve a szép műbe s kitűnő előadásba, mint közönség fenntartás nélkül élveztem a szép színházi estét.

Még néhány szót kell szólnom ebből az alkalomból a newyorki színházi kritikáról. Már jeleztem, hogy a kritika itt mindent, ami finom, jó, szóval tehetséges színészt észrevesz és kiemel, s aztán emlékezetében tartja, nagyszerű támogatója a jó törekvéseknek, amellet hiányzik belőle az európai kritika nagyképűsége s bámulatos fölényeskedése. A középezt is túri s még ahhoz is van ízlése, hogy a közönség mulattatására a dolgokat annak vegye, ami. Nem ló ágyúkkal verebekre. Komolyan veszi a dolgát s szent előtte a tehetség. A problematikus dolgokat is, mint a Hopkins Macbeth-előadását, melyről nem volt jó véleménye, minden oldalról megnézi, őszintön megmondta, hogy nem tetszik neki, de nem csinálta azt az indián üvöltözést, amit hasonló esetben a kultúr Európában elkövetnek. Tisztességes hangú jóhíszemű. Lehet többet kívánni?

Fata Morgana város! Minden nap eléd tárja új lehetőségét, sikerrel, aranyhegyekkel csalogat,

— rohansz utána lélekzetfulladtan — s aztán egyszerre a reménytelen pusztában találod magadat — de a következő pillanatban újra feltűnnek a biztos boldogulás káprázatai. New-Yorkban szegény maradhat valaki élete végéig, de minden percben megvan az a reménye, hogy gazdag lehet, — s mégis más ilyen oxigéné« reménységgel élni le az életet, mint a kilátástalanság sivár bizonyosságával Éppen azért itt mindenki könnyen és gyorsan változtatja a pályáját, — ha egy mesterség nem megy, — otthagyja, máshoz fog, az talán sikerülni fog. Nincs meg az egy üzlethez, egy foglalkozáshoz — tulajdonképen a szegénységhez való az a ragaszkodás, mint Európában. Azonban Amerika egyben mégis nagy csalódás. Európában azt hiszik, hogy az amerikai üzletkötés pillanat műve. »All right«, mondja a yankee s a dolog el van intézve. De nem így van. Azaz: így is van, de általában roppant lassan, sok megbeszéléssel, sok tárgyalással, nagyon megfontoltan kötik üzleteiket. Nagy szerződéseket készítenek, — ez az ügyvédek Eldorádója, ami papírfogyasztást, csűrést-csavarást, idővesztést jelent,

A régi világ és az új. Búcsú New-Yorktól.

Április 23.

Búcsúzom New-Yorktól — pár nap múlva hajón leszek már — s az utolsó napokban egyre hatalmasabban zúgnak a város melódiái. Walt Whitman ha élne, aki Manhattant, mint kölyköt látta, de már érezte lelkét s sejtette jövőjét, aki ennek a városnak gyermeke volt s testén áthullámozott az élet-potencia, mely e friss világban szétomlik, — ő tudná csak jól énekelni a mai New-

Yorkot, egymás mellé állított csattogó szavaival s képzettársulásával, mely a világ minden tájáról szedte a rokonfogalmat, mert hatalmas és széles hangszerelésű volt költészete, s új, mint maga a város! Rakéták fognak fényleni előttem, ha majd Európában New-Yorkra gondolok, friss ütemek dobogását hallom, — olyan Amerika, mint egy tornászcsapat, mely soha nem álmódott rekordokig feszíti erejét, de nem izzadva s nyögve, hanem harsogva, vidáman, mert fiatal s öröme telik izmai játékában. Európában mint a bolondok házában, meredt szemekkel néznek egymásra a nemzetek a gyűlölet s bizalmatlanság torz kifejezésével. Csiszolt kultúrájukat, — mint a kapzsi, rongyos Öreg uzsorás fényes aranyait, bezárhatják páncélszekrényeikbe s ülhetnek rajta — mire mentek vele? Tudtak világrészüknek modern, mai embernek való gazdasági s társadalmi életformát adni? Meg tudták akadályozni legnagyobb szerencsétlenségüket, a világháborút? S van egy ötletük az új világ felépítéséhez, azon az egyen kívül, mely a világ újabb pusztulásához vezet? Mire mennek tudományukkal, filozófiájukkal, szociológiájukkal, könyveikkel, mi joga nézték és nézik le még ma is Amerikát, mely sokkal reálisabban, okosabban, egészségesebben csinálta s csinálja a maga életét. Es ezt a különbséget nem a háború okozta, ez az egészségesebb élet mindig jelen volt Amerikában, a háború véres folyója csak élesebben s megkülönböztetően elválasztotta a két világrészt, — az egyik oldalon van az egyén szabadsága, az egyén nagyobb boldogulási lehetősége, a tiszta demokrácia, a militarizmus hiánya, a bürokrácia szerény szerepe, az állam sokkal kisebb beavatkozási tendenciája, — a rohanó, vidám munka, az optimizmus, a technikai tökély, a sport, az egész-

séges élet, a kevés politika, — másik oldalon az egyén függősége a rosszul kormányzott államoktól, a ki nem küszöbölhető társadalmi ellentétek, a még ma is fennálló előítéletek, a buta címek, a a nyílt imperializmus, militarista szellem harsogva a győzónél s fogvicsorítva lappangva a legyőzöttnél, az ímmel-ámmal végzett munka, a bürokrácia hatalma, a pesszimizmus, az agyonpolitizálás — s a nagyobb műveltség persze, a jobb reagálás finomabb dolgokra, de nem tudom, jól magyarázzuk-e a kultúrát, ha csak a több tudást, a nagyobb műveltséget, a több könyvet, a több filozófiát; szóval, az európai kultúrát értik alatta. Ezzel szemben az amerikai kultúra: a jobb életstandard, a természetes gondolkozás, nagyobb lelki egyszerűség, de több fizikai tisztaság s egy modern élet rendkívül fejlett technikai felszerelése. (Hogy ipari, kereskedelmi, általában: üzleti kultúrájuk sokkai kitűnőbb, azt nem is kell említenem,)

A régi Európa méltóságán alulinak tartotta, hogy Amerikától tanuljon — nem is volt rá kíváncsi. A szegény kivándorlók nagy társaságán kívül aránylag kevesen nézték meg Amerikát, még kevesebben fedezték fel igazán, sem embereivel, sem intézményeivel sem városaival, sem — ami a legfontosabb — szellemével nem foglalkoztak eléggé. Az amerikai szellemet a blöff, az üzlet, a reklám s a felszínesség valami keverékével tartották általában! Rossz patronok voltak forgalomban Amerikáról. New-York merész új szépségéről senki sem adott nekünk fogalmat. Művészetét nemcsak lenézték, hanem fejlődésképtelennek is tartották. S ami a legfontosabb, szabad szelleméről, új ideálok felé való sóvárgásáról s az emberi fejlődésbe vetett naiv hitéről, ezen alapuló optimizmusáról csak akkor szerzett Európa

ténylegesen meggyőződést, amikor az európai hatalmak egyik csoportja Amerikának ezt a szellemét (küzdelem a militarizmus, az autokrácia ellen) alaposan a maga javára használta ki, s a másik csoport nyögve, a saját bőrén tapasztalta a minden akadályt játszva leküzdő friss amerikai energiának erejét... A túlzott materializmussal vádolt Amerika önzetlen jóságát s gyors segítségre való készségét pedig akkor vették hálásan észre, mikor az európai nyomor enyhítésére sietett s különösen az éhező gyermekek érdekében indított nagy s eredményes akciókat. A gyermek az első, — a gyermek a jövő! Fájdalom, Európa gyermekeit Európa öregjei nevelik, s Isten őrizze a világot attól, hogy saját képükre formálja őket!

A hajón, április 26,

Búcsúzkodás — látogatók — temérdek telefon — viszontlátásra invitáló baráti hangok — táviratok, ajándékok özöne a hajóra — Isten veled, New-York . . . Tíz év alatt nem találtam Európában annyi kedves emberre s hű. barátira, mint itt öt hónap alatt. — Még eddig nem ismert rokonokat is kaptam, a kedves H. a hajó indulásának utolsó percéig mellettem maradt. S megint milyen egyszerű, gyors s barátságos mindaz, ahogy az utazás hivatalos formalitásait elintézik. Egész Amerikában, beleszámítva az összes washingtoni államhivatalokat, nincs annyi nagyképűség s fontoskodás, mint egyetlen európai vámhivatalokban.

Amiket láttam, amikről tudomást szereztem, megírtam e jegyzetekben. Mégis, mi volt, ami legjobban elragadott Amerikában? Az, hogy öt hónapig éltem New-York emberrengetegében, benne voltam utcáinak felülmúlhatatlan forgalmában, kijöttem színházaiból, mikor százezer ember torlódik össze

egy csoportban, utaztam földalatti vasútjain kritikusan délutáni órákban, mikor az egész város megrohanja a vonatokat s úgy préselődnek be a kocsikba az emberek, mint a hordóba rakott heringek — s öt hónap alatt egy ideges szót nem hallottam, egy dühös tekintet nem ért, egy veszekedésnek nem voltam tanúja... Mindenütt csak szeretetreméltó mosolygás, kedves szó, segítő készség, figyelem ... az emberi szolidaritás levegője... Ez, ennek a külső megnyilvánulási formája, a jóság jelei, a szeretetreméltóság, az üdeség, — a világ új moralitásának, a jóság s emberség eljövendő új vallásának ez a levegője, kész talajának érzete volt az, ami legjobban megkapott...

A hajó indul, — még egyszer felkápáznak a Wall Street épületóriásai, — a városból még egy-egy égbeszökellő csúcs int s emlékeztet a helyekre, ahol annyit jártam, — hozzánk dobog még a város életének egyenletes üteme s aztán egyre enyészik az egész — tűnnek a ködpaloták, az ember fantasztikus városkísérlete elmúlik az érezhető valóságból, csak az emlékezete marad majd vissza kitörölhetetlen nyomokkal, — még zöld partok kísérnek egy darabig — s aztán átveszi korlátlan uralmát a mélységes, örökké hullámozó, habtarajos, másféle életet rejtő, másféle titkokat tudó, végtelen, örök Óceán.

Vége.